BIBLIOTHECA FABULARUM ROMANENSIUM
ET OPERUM PRAECLARORUM

MORS ARCHIEPISCOPUM PETIT

WILLA CATHER

LATINE REDDIDIT BENIAMINUS MARTINUS

BIBLIOTHECA FABULARUM ROMANENSIUM
ET OPERUM PRAECLARORUM

WILLA CATHER

MORS ARCHIEPISCOPUM PETIT

EX ANGLICO LATINE REDDITUM

PRAECLARA ORBIS TERRARUM OPERA LATINE REDDITA

INDEX LIBRORUM

PROLOGUS - ROMAE.....3
LIBER PRIMUS - VICARIUS APOSTOLICUS.....11
LIBER SECUNDUS - ITINERA MISSIONARIA.....34
LIBER TERTIUS - MISSA APUD ÁCOMAM.....50
LIBER QUARTUS - RADIX SERPENTARIA.....73
LIBER QUINTUS - PATER MARTINEZ.....85
LIBER SEXTUS - DOMINA ISABELLA.....107
LIBER SEPTIMUS - DIOECESIS MAGNA.....121
LIBER OCTAVUS - AURUM SUB MONTE PIKE.....146
LIBER NONUS - MORS ARCHIEPISCOPUM PETIT.....163

EDITIO LATINA -

PROLOGUS
ROMAE

Vesperi quodam aestivo, anno millesimo octingentesimo quadragesimo octavo, tres cardinales et episcopus quidam missionarius ex America adveniens in hortis villae, quae in Sabinis collibus Romam despectabat, una cenabant. Villa ob pulcherrimum e superiore ambulacro prospectum celebrabatur. Hortus autem abditus, in quo quattuor illi viri discumbebant, ad meridianam eius ambulacri extremitatem viginti fere pedibus inferior erat: angusta quippe rupis crepido super abruptum clivum vineis consitum prominens. Gradibus lapideis cum superiore deambulatione iungebatur.

Mensa in area harena strata posita erat, inter arbores aurantias neriosque in fictilibus vasis consitos, sub patulis ilicibus quae ex superstantibus saxis enascebantur. Ultra cancellos subitum in praeceps hiabat spatium; longe infra mollibus flexibus undabat ager, nec quicquam oculis obstabat, donec ad ipsam Romam pervenirent.

Mature ad cenam accubuerant cardinalis Hispanus convivaeque eius. Soli adhuc una hora summae magnificentiae supererat; trans lucentes agrorum sinus humilis urbis species vix extremum caelum secabat, nec satis discerni poterat praeter Petri basilicae tholum, caeruleo-cinereum velut ingentis follis aere inflati fastigium depressum, cuius in molli superficie metallica tenuis quidam aeneus fulgor micabat.

Cardinali mos erat aliquanto singularis, ut hac extrema postmeridiana hora cenare inciperet, cum solis ardor motum quendam suggerere videretur. Lux ipsa motu quodam plena erat, insolitamque quandam consummationis, quasi magnifici exitus, vim habebat. Vehemens simul ac mitis erat, rubens velut innumerarum candelarum coniuncto splendore, velut rubra flammarum corona circumdata.

Penetrabat per ilices, earum truncos fusco-rubros illustrans, obscurarum frondium lineamenta confundens; nitidum aurantiorum virorem et roseos neriorum flores aureo splendore perfundebat; in linteis damascenis, in argento vitreisque vasis implicatas lucis spiras tremulas spargebat. Viri ecclesiastici pileolos suos quadratos retinebant, ut capita a sole defenderent. Tres cardinales talaribus nigris utebantur, purpureis limbis et globulis ornatis; episcopus longam vestem nigram supra tuniculam violaceam gerebat.

De rebus agendis colloquebantur: convenerant enim ut de petitione, quam Concilium Provinciale Baltimorense mox allaturum esse sperabatur,

disputarent, qua postulabatur ut in Novo Mexico, regione Americae Septentrionalis nuper Civitatibus Foederatis adiecta, Vicariatus Apostolicus constitueretur. Quid esset nova illa terra, omnibus fere incertum erat, ne episcopo quidem missionario satis cognitum.

Cardinales Italus et Gallus regionem *Le Mexique* appellabant; Hispanus autem hospes «Novam Hispaniam» dicebat. De vicariatu instituendo parum studii ostendebant; idque identidem excitare cogebatur episcopus missionarius Ferrandus, genere Hibernus, maioribus Gallus, longinquis itineribus multisque in Novo Orbe rebus praeclare gestis insignis, vere alter Ecclesiae Ulixes. Gallice inter se loquebantur: iam enim praeterierant tempora quibus cardinales de praesentibus negotiis Latine commode disputare poterant.

Gallus Italusque cardinales media adhuc aetate vigebant: ille e Normannia oriundus corpore pleno, rubicundus; hic Venetus gracilis, pallidus, naso adunco. Hospes eorum, García María de Allande, iuvenis etiamtum erat. Fusco erat corporis colore; sed longi illius vultus Hispani, qualis in tot maiorum imaginibus ex eius pinacotheca apparebat, lineamenta apud iuvenem cardinalem multum mitigaverat mater Angla. Oculos colore *caffè oscuro* habebat, labra autem Anglicae matri similia, nitida et amoena, moresque faciles atque apertos.

Sub extremam Gregorii XVI pontificatus partem de Allande in aula Vaticana potentia ceteros antecesserat; sed Gregorio ante biennium mortuo in praedium rusticum se receperat. Novi Pontificis emendationes nec ad usum accommodatas nec periculo vacuas arbitrabatur, ideoque a publicis negotiis se subduxerat, operam suam Societati ad Fidem Propagandam tantum impendens, quam Gregorius tantopere foverat. Per otium cardinalis pila ludere solebat.

Huius ludi ardore iam puer in Anglia flagraverat. Nondum in usu erat ludus pilae in campo gramineo; ille autem intra aedes ludum pilae acrem atque laboriosum exercebat. Huius certaminis studiosi ex Hispania Galliaque veniebant, ut cum eo vires periclitarentur.

Ferrandus episcopus missionarius omnibus multo provectior aetate videbatur, senex asperque vultu, nisi quod oculi eius limpidissimi et intense caerulei eminebant. Dioecesis eius inter gelidas Magnorum Lacuum velut ulnas iacebat; per itinera longissima et solitaria, quae equo ad missiones suas peragebat, venti acres vultum eius acriter momorderant. Certo consilio huc venerat missionarius, nec ab instantia sua cessabat.

Ceteris celerius cibum sumebat, ita ut tempus ei abundaret ad causam suam agendam; singula enim fercula tanta festinatione absumebat, ut

cardinalis Gallus diceret eum Napoleoni ad cenam socium peropportunum futurum fuisse.

Risit episcopus, manusque fuscas excusandi causa porrexit. «Fortasse,» inquit, «morum meorum oblitus sum; aliud enim mihi animum occupat. Vix hic intellegere potestis quid significet Civitates Foederatas immensam illam terram occupavisse, ubi prima fidei Christianae in Novo Orbe incunabula fuerunt. Vicariatus Novi Mexici paucis post annis in sedem episcopalem evehetur; cui subicietur regio maiore ambitu quam Europa media et occidentalis, Russia excepta.

Episcopus illius sedis magnarum rerum initia moderabitur.»

«Initia!» submurmuravit Venetus. «Quam multa iam fuere! At nihil inde ad nos nisi molestiae et pecuniae implorationes pervenire solent.»

Missionarius placide ad eum conversus est. «Eminentissime domine, oro, rem mecum diligenter considerate. Eam regionem anno millesimo quingentesimo patres Franciscani evangelio imbuerunt. Per trecentos fere annos sine rectore vagari permissa, nondum tamen interiit. Miserabiliter etiamnunc se Catholicam profitetur, et ritus religionis sine doctrina servare conatur. Veteres missionum ecclesiae iam ruinis obrutae iacent. Pauci sacerdotes neque consilium neque disciplinam habent.

In observantia religionis remissi sunt, nonnulli vero concubinas palam domi tenent. Nisi nunc, cum regio in dicionem civitatis novarum rerum studiosae pervenerit, ista Augeae stabula expurgentur, rationes Ecclesiae per totam Americam Septentrionalem graviter laedentur.»

«At missiones istae adhuc Mexicanae Ecclesiae iurisdictioni subiectae sunt, nonne?» rogavit Gallus.

«Sub episcopo Durangensi?» addidit María de Allande.

Missionarius suspiravit. «Eminentissime domine, episcopus Durangensis senex est; a sede autem eius ad Sanctam Fidem mille quingenta milia Anglica numerantur. Nullae viae plaustris perviae, nullae fossae navigabiles, nulla flumina navigiis idonea. Merces mulis sarcinariis per semitas periculosas portantur. Solitudines illius terrae singularem quandam formidinem habent; nec sitim dico nec caedes ab Indis, quae saepe fiunt.

Ipsum quasi mundi solum in innumera angusta praecipitia atque alveos torrentium aridos scissum est, rimas terrae, quae modo decem pedes, modo mille in profundum hiant. Per has lapidosas fauces viator mulique eius ut possunt descendunt atque conscendunt. Nullam fere partem terrae longe petere licet, quin eiusmodi fissurae transeundae sint.

Si episcopus Durangensis sacerdotem immorigerum litteris evocet, quis eum ad episcopum adducet? Quis probare poterit illum omnino accepisse mandatum? Epistulas deferunt venatores, pellium captatores, auri quaesitores, quicumque forte viis illis peregrinantur.»

Cardinalis Normannus poculum exhausit ac labra detersit.

«Quid autem de incolis, pater Ferrande? Si tales sunt qui peregrinantur, qui domi remanent?»

«Triginta fere gentes Indorum, domine, quarum singulae suis moribus suaque lingua utuntur, multae inter se acerrimis inimicitiis dissidentes. Sunt etiam Mexicani, populus natura pius: indocti et pastoribus destituti, fidem tamen maiorum tenaciter retinent.»

«Habeo,» inquit María de Allande, «litteras episcopi Durangensis, quibus vicarium suum ad munus hoc novum commendat.»

«Eminentissime domine, magno esset malo si sacerdos ex illa regione oriundus eligeretur; sacerdotes inde orti in illo munere numquam satis prospere versati sunt. Praeterea vicarius ille senex est. Novo vicario opus est iuvene, valido corpore, ardenti studio, ante omnia prudenti atque ingenioso. Cum feritate ac ruditate hominum, cum sacerdotibus dissolutis et factionibus politicis ei certandum erit. Talis igitur eligendus est cui ordo tam necessarius tamque carus sit quam ipsa vita.»

Cum Hispanus hospitem oblique intueretur, oculi eius, colore coffeae tincti, flavo quodam lumine micuerunt. «Ex isto tuo exordio,» inquit, «suspicor te aliquem animo destinatum habere, eumque fortasse sacerdotem Gallum esse.»

«Recte coniecisti, domine. Gaudeo te de missionariis Gallis mecum idem sentire.»

«Ita vero,» inquit cardinalis hilari voce, «illi missionarii optimi sunt. Patres nostri Hispani martyres egregios praebuerunt; sed Iesuitae Galli plura efficiunt. Ordinandis rebus longe excellunt.»

«Etiamne Germanis?» rogavit Venetus, rebus Austriacis favens.

«Germani res in genera distribuunt; Galli vero apte componunt! Missionarii Galli rationem proportionis et aptae dispositionis habent. Semper quaerunt quomodo res inter se ratione cohaereant: tanta eos cupiditas tenet.» Tum hospes ad senem episcopum rursus conversus: «Sed cur, antistes, hoc Burgundico vino non uteris? De cella mea id potissimum proferri iussi, ut frigora viginti hiemum, quas in Canada pertulisti, e membris tuis excuteret.

Non credo te ad ripas magni lacus Huronici tales vindemias reperire!»

Missionarius poculum intactum tollens subrisit. «Praestantissimum sane vinum est, Eminentissime; sed vereor ne iam facultatem vina elegantiora gustandi amiserim. Apud nos paululum spiritus frumenti aut potionis ex saccharo distillatae, quam mercatores Societatis Sinus Hudsonici suppeditant, magis prodest. Fateor mihi Lutetiae vinum Campanense spumans valde placuisse. Quadraginta dies in mari egeramus, nec ego navigationem facile patior.»

«Ergo vinum Campanense tibi afferetur.» Oeconomo suo nutu imperavit. «Visne quam frigidissimum? At novus ille Vicarius Apostolicus tuus in terra bubalorum et serpentium cauda crepitantium, quos Gallice *serpents à sonnettes* vocant, quid bibet? Quid edet?»

«Carnem bubalinam sole siccatam et fabas, quas *frijoles* appellant, cum pipere acri, quod *chili* vocant, edet; aquam autem, ubicumque invenerit, laetus bibet. Minime ei facilis futura est vita, Eminentissime. Terra illa iuventutem viresque eius hauriet sicut imbres haurire solet. Omnia ei sacrificia imponenda erunt, fortasse etiam mors pro fide subeunda. Anno tantum superiore Indi pagi, qui San Fernandez de Taos appellatur, praesidem Americanum aliosque duodecim fere viros albos trucidaverunt et capitum cutem eis detraxerunt.

Cur autem sacerdoti suo cutem capitis non detraxerint, haec causa fuit: ipse sacerdos unus e ducibus seditionis erat, atque illam caedem suo consilio comparaverat. Ecce qualis rerum condicio in Novo Mexico sit!»

«Ubi nunc sacerdos quem commendas versatur, pater?»

«Paroeciam regit ad litora lacus Ontariensis, intra fines dioecesis meae. Eius operam novem iam annos observavi. Triginta quinque tantum annos natus est; e seminario statim ad nos venit.»

«Quo nomine vocatur?»

«Ioannes Maria Latour.»

María de Allande in cathedra recubuit et longorum digitorum apices inter se admovit eosque tacitus et cogitabundus contemplatus est.

«Scis profecto, pater Ferrande, Sacram Congregationem de Propaganda Fide huic vicariatui eum fere certo praefecturam esse, quem Concilium Baltimorense commendaverit.»

«Ita sane, Eminentissime; sed si tu unum verbum ad Concilium Provinciale mitteres, si aliquid percontareris, aliquid suaderes...»

«Aliquid id valeret, fateor,» respondit cardinalis arridens. «Et hunc Latour virum intellegentem esse ais? Qualem ei sortem paras! Sed eius sors mihi non asperior futura videtur quam vita inter Huronios. Ego quidem patriam vestram praecipue ex fabulis Fenimorii Cooperi novi, quas Anglice

libentissime lego. Estne autem sacerdoti tuo ingenium ad varias res accommodatum? Num artes quoque pulchras aliquo iudicio cognoscit?»

«Quid autem opus ei esset tali iudicio, domine? Praeterea ex Arvernia oriundus est.»

Tres cardinales in risum eruperunt poculaque iterum impleverunt. Omnes iam missionarii pertinacia, qua rem eandem sine fine urgebat, taedio afficiebantur.

«Audite,» inquit hospes, «fabellam quandam vobis narrabo, dum episcopus mihi honorem habet vinum meum Campanense bibendi. Hanc quaestionem non sine causa proposui, quamquam tu tam certo responso eam diremisti. In avita domo mea Valentiae complures picturas clarissimorum artificum Hispanorum servo, quas maximam partem proavus meus congessit, vir talium rerum peritus et, pro sui temporis condicione, locuples. Imagines vero ab El Greco depictae, quas proavus meus collegit, optimam, ut opinor, in tota Hispania collectionem efficiunt.

Cum proavus meus iam senex esset, accessit quidam e sacerdotibus missionariis Novae Hispaniae, stipem petens. Omnes qui ex America missionum causa veniebant assidue mendicabant, ut hodie quoque, episcope Ferrande. Franciscanus ille, Indorum ad fidem conversiones et missionum aerumnas commemorans, non parum impetravit. Domum proavi mei adiit et, capellano absente, precibus domesticis ipse praefuit.

Magnam pecuniae summam blanditiis ab sene elicuit, insuper vestes sacras, lintea, calices; nihil erat quod accipere recusaret. Denique enixe oravit ut proavus unam e praeclara sua pinacotheca imaginem sibi largiretur, qua ecclesiam missionis inter Indos constitutae ornaret. Senex eum e tabulis eligere iussit, ratus sacerdotem eam maxime cupiturum quam ipse facillime carere posset. At minime ita evenit. Hirsutus ille Franciscanus in unam ex optimis imaginibus impetum fecit, quae sanctum Franciscum iuvenem in meditatione defixum exprimebat, ab El Greco depicta; ad sanctum autem effingendum unus e ducibus de Albuquerque, forma insignis, pictori exemplar praebuerat. Proavus restitit atque homini persuadere conatus est imaginem Christi cruci affixi vel martyris supplicio affecti magis ad animos Indorum, qui hostibus pellem capitis detraherent, pertinere. Quid enim ad tales homines attineret sanctus Franciscus venustate prope muliebri?

«Nihil profecit. Missionarius in hospitem se vertit ac respondit verbis quae in familia nostra proverbii loco manserunt: “Hanc imaginem mihi negas, quod egregia imago est. Deo nimis bona est; tibi vero nimis bona non est.”

«Imaginem secum abstulit. In catalogo manuscripto proavi mei, sub numero atque titulo illius sancti Francisci, haec leguntur: *Data fratri Teodocio ad gloriam Dei, ut templum missionis eius apud Pueblo de Cia inter barbaros Novae Hispaniae locupletaret.*

«Propter hoc amissum thesaurum, pater Ferrande, mihi aliquando cum episcopo Durangensi litteris agere contigit. Totam ei rem olim accurate exposui. Respondit ille missionem apud Cia iam pridem deletam esse eiusque supellectilem dissipatam. Fieri sane potest ut pictura in direptione aut caede perierit. Potest etiam nunc usque in aliquo sacrario ruinoso vel in fumoso Indorum tugurio, quod wigwam vocant, recondita iacere.

Quod si sacerdos ille tuus Gallus acute picturas dignoscere sciret, et in hunc vicariatum mitteretur, fortasse tabulae meae, quam El Greco pinxit, memor esset.»

Episcopus caput quassavit. «Minime, nihil tibi polliceri possum; nescio. Animadverti eum virum esse severi atque exquisiti iudicii, sed natura perquam tacitum. Ceterum, Eminentissime,» leniter addidit, «Indi illius regionis in tuguriis, quae wigwam appellantur, non habitant.»

«Nihil refert, pater. Indos istos per Fenimorium Cooperum mihi animo effingo, atque ita mihi placent. Sed iam ad ambulacrum ascendamus, ut coffeam bibentes vesperascere spectemus.»

Cardinalis hospites per angustas scalas duxit. Longum ambulacrum glareis stratum eiusque cancelli in aere subobscuro caerulei velut lacus apparebant. Et sol et umbrae evanuerant. Fuscae collium plicae violaceae iam factae erant. A tergo tholi Basilicae rosei aureique coloris undae per caelum tamquam pulsantes ascendebant.

Cum ecclesiastici viri in ambulacro ultro citroque incederent et sidera singillatim emergentia aspicerent, sermo ad multa vagatus est; rem tamen publicam vitabant, ut homines temporibus periculosis facere solent. Ne verbo quidem tetigerunt bellum in Longobardia gestum, in quo Pontificis condicio tam insolita atque perplexa erat. De nova potius opera scaenica a iuvene Verdio composita, quae Venetiis canebatur, locuti sunt; item de saltatrice Hispana, quae nuper vitam religiosam suscepisset et in Baetica miracula edere diceretur.

Huic colloquio missionarius nec interfuit nec magnopere attendere potuit. Secum quaerebat num tam diu in extremis coloniarum finibus versatus esset, ut iam sermonum virorum ingeniosorum omnem suavitatem amisisset. Sed antequam noctu discederent, María de Allande pauca ei Anglice ad aurem dixit.

«Animus tuus alibi est, pater Ferrande. Num episcopum quem modo parasti iam exauctorare cupis? Serum est. Ioannes Maria Latour, rectene memini?»

LIBER PRIMUS
VICARIUS APOSTOLICUS

CAPUT I
ARBOR CRUCIFORMIS

Autumno anni MDCCCLI, postmeridiano quodam tempore, eques solus, mulo sarcinario subsequente, per arentem quandam regionem in media Novi Mexici parte iter faciebat. Via aberraverat, atque ad semitam redire conabatur, sola pyxide magnetica suaque viae reperiendae sollertia fretus. In eo autem difficultas erat, quod terra, in quam inciderat, nihil fere propriae formae habere videbatur; immo vero formarum plena erat, sed omnium prorsus similium.

Quocumque oculos vertebat, iidem atque iidem harenae rubrae colles occurrebant, paulo tantum maiores quam faeni acervuli, atque iisdem fere figuris. Vix credibile erat in tam amplo terrarum spatio, quantum oculorum acies complecti posset, tot colles rubros una eademque specie consurgere. Inter eos a prima luce equitaverat; nec plus mutata erat regionis facies quam si toto tempore uno loco stetisset.

Triginta iam fere milia Anglica per illos colles rubros in conum assurgentes emensus sibi videbatur, angustis inter eos rimis flexuoso itinere utens, iamque desperare coeperat se quidquam aliud umquam conspecturum. Ita enim inter se similes erant, ut in quodam somnio geometrico ac formidoloso vagari sibi videretur. Coni erant fastigiis depressis, furnis Mexicanis quam faeni acervis similiores; immo ipsis furnis Mexicanis simillimi, rubri ut laterum pulvis, ceteris stirpibus nudi, parvis tantum iuniperis vestiti.

Ipsae quoque iuniperi formam furnorum Mexicanorum referebant. Quisque collis conicus minoribus iuniperorum conis velut maculatus erat, quorum subflavus viror aeque constans erat ac collium rubor. Tam conferti e terra eminebant colles, ut alii alios urgere, umeris trudere, deicere denique viderentur.

Pyramis illa obtuso vertice, centies ac saepius ante oculos eius repetita et aestu quasi incumbens, viatorem, qui rerum formas acute sentiebat, ita perturbaverat, ut rerum species iam vix distingueret.

«*Mais, c'est fantastique!*» mussit, oculis clausis, ut eos ab importuna trianguli ubique obversantis specie paulisper recrearet.

Ubi oculos rursus aperuit, unam continuo iuniperum conspexit, forma a ceteris diversam. Rami eius non in densum conum coaluerant; truncus autem nudus contortusque erat, decem fortasse pedes altus, qui in summo in duos ramos ad latera porrectos ac paene ad libram iacentes dividebatur; supra ipsam divisionem parvus frondis virentis apex eminebat. Nulla viva stirps speciem Crucis fidelius exprimere potuisset.

Viator ex equo descendit, libellum usu multo attritum e vestis loculo protulit, capite nudato ad radices arboris cruciformis genua flexit.

Sub tunica equestri e pelle cervina confecta vestem sine manicis nigram gerebat, cum fascia ad collum religata et collari sacerdotali. Iuvenis sacerdos erat, precibus intentus; ex ipso adspectu patebat eum e mille vix unum esse. Caput illud inclinatum non erat hominis vulgaris; tale enim erat, ut egregiae mentis sedem natura fecisse videretur. Frons aperta, ingenua, cogitabunda erat; vultus pulcher erat, aliquanto severus. Manus sub manicis tunicae cervinae fimbriatis apparentes singulari quadam elegantia eminebant.

Omnia eum generoso loco natum declarabant, fortem, teneri animi, urbanum. Etiam solus in deserto morum elegantiam retinebat. Erat in eo quaedam reverentia atque comitas, qua se ipsum, iumenta sua, iuniperum ad cuius radices genu flexerat, ipsum denique Deum quem precabatur, suo quemque modo observabat.

Precibus dimidiam fere horam vacaverat; cum surrexit, vires recepisse videbatur. Tum equam suam Hispanice, quamquam non satis expedite, adloqui coepit, rogans num ipsa quoque censeret satius esse, quamvis fatigata esset, pergere spe semitae reperiendae. Nihil aquae in vase viatorio reliquum habebat; iumenta autem ab hesterno mane non biberant. Noctem superiorem in his collibus sine aqua egerant.

Iam iumentorum vires paene defecerant; neque tamen refici poterant antequam aquam nacti essent. Optimum igitur videbatur reliquas vires ad aquam quaerendam impendere.

Iam olim, cum longo itinere per Texiam mercatorum agmen sequeretur, quid sitis esset expertus erat: nam compluries ipse cum comitibus per dies continuos exigua tantum aquae mensura contentus esse coactus erat. Numquam tamen ita atque nunc laboraverat. Iam a mane aegre se habuerat, febrilem quendam in ore saporem senserat et repentinis vertiginis impetibus territus erat. Cum colles illi conici artius artiusque circum eum coirent, secum

quaerere coepit num longissima peregrinatio a montibus Arverniae suscepta fortasse hic finem habitura esset.

In mentem ei venit vox illa, quam Servator eius e Cruce cruciatus emiserat: «*J'ai soif!*» Inter omnes corporis cruciatus quos Dominus pertulerat, unius tantum mentionem fecit: «Sitio.» Longa exercitatione adiutus iuvenis sacerdos sui ipsius conscientiam quasi ex animo delevit, totusque in Domini sui tormentis contemplandis defixus est. Passio Iesu sola iam ei vera esse videbatur; corporis sui egestas pars tantummodo eiusdem cogitationis erat.

Equa offendit, atque eum ab illa meditatione revocavit. Magis pro iumentis quam pro se ipso dolebat. Ipse, qui solus in illo comitatu ratione uti debebat, infelicia animalia in hanc interminabilem furnorum solitudinem induxerat. Verebatur ne animo alibi intento erravisset, difficultatem suam cogitans potius quam viam observans. Hoc unum animum eius angebat: quomodo episcopatum recuperaret. Vicarius Apostolicus erat vicariatu carens; pulsus erat, nec grex suus eum recipere volebat.

Viator ille Ioannes Maria Latour erat, qui anno superiore Cincinnati episcopus Agathonicensis in partibus consecratus et Vicarius Apostolicus Novi Mexici constitutus erat; atque ex eo tempore ad vicariatum suum pervenire conabatur. Nemo Cincinnati ei indicare potuerat qua via in Novum Mexicum iret: nemo enim eo umquam profectus erat. Postquam iuvenis pater Latour in Americam advenerat, via ferrata a Nova Eboraco usque ad Cincinnati perducta erat; ibi tamen desinebat. Novum Mexicum media in continente, velut tenebris obrutum, iacebat.

Mercatores Ohioenses duas tantum vias noverant. Una earum erat via Sanctae Fidei, quae ab urbe Sancti Ludovici ducebat; sed eo tempore ob Indorum Comanchorum incursiones periculosissima erat. Amici ergo patri Latour suaserant ut flumine ad Novam Aureliam descenderet, inde navi Galvestonem peteret, tum per Texiam ad Sanctum Antonium transiret, atque postremo per vallem Fluminis Magni in Novum Mexicum ascenderet. Ita fecerat; at quantas interea aerumnas pertulerat!

Navis vaporaria, qua vehebatur, in portu Galvestonensi naufragium fecerat atque demersa erat; omnes res suas amiserat praeter libros, quos cum vitae periculo servaverat. Per Texiam una cum mercatorum agmine iter fecerat; cum autem ad Sanctum Antonium appropinquaret, ex plaustro in latus eversuro desiliens laesus erat, atque per tres menses in domo pauperis cuiusdam familiae Hibernicae, hominibus referta, decubuerat, dum crus vulneratum convalesceret.

Cum iam annus fere praeterisset ex quo navem in flumine Mississippio conscenderat, tandem iuvenis episcopus, sub solis occasum diei aestivi, vetus illud oppidum aspexit, ad quod tam diu contenderat. Plaustra toto die campum fruticibus, quos Anglice *greasewood* vocant, obsitum peragraverant, cum ad vesperum aurigae clamare coeperunt Villam illam procul apparere.

Ultra aequor patens pater Latour humiles fuscasque formas, velut aggeres terreos, ad radices montium viridium rugosis lateribus, nudis autem verticibus surgentium discernere poterat. Montes illi fluctuum speciem referebant, quasi vehemens procella ex aequore tranquillo ingentes undas excitavisset; viror autem eorum duobus coloribus constabat, populorum tremularum et arborum perpetuo virentium, non intermixtis, sed in magnis lucis atque umbrae plagis disiunctis.

Cum plaustra procederent solque sensim descenderet, colles rubri, lapidis carneoli colore, sub montium radicibus in longam curvam seriem porrecti apparuerunt; velut duo brachia circum planitiei depressum quendam sinum flectebantur. In illo sinu Sancta Fides tandem erat! Oppidum tenue ac quasi tremulum, e lateribus sole siccatis exstructum; forum viride; in extremo oppido ecclesia duabus turribus e terra fictis praedita, quae supra tectorum humilitatem alte eminebant. Ab ecclesia via principalis longa procedebat; totum oppidum ab ecclesia tamquam rivus e fonte defluere videbatur.

Turres ecclesiae omnesque humiles domus latericiae illo lumine roseo colore suffusae erant, paulo obscuriore quam amphitheatrum collium rubrorum post eas exsurgens; passim autem populearum arborum comae, velut venustae quaedam accentuum notae, fulgebant, vento modo inclinatae modo rursus erectae.

Non solus iuvenis episcopus illa hora animo efferebatur: iuxta eum equitabat pater Iosephus Vaillant, amicus iam inde a pueritia, qui tantam peregrinationem cum eo susceperat et omnia itineris pericula communicaverat. Simul ambo Sanctam Fidem equis invecti sunt, urbem ad gloriam Dei vindicantes.

Cur igitur pater Latour nunc inter harenae colles, multis milibus Anglicis a sede sua distans, sine comite, longe extra viam, incertus etiam qua ratione ad eam redire posset, versabatur?

Cum Sanctam Fidem primum pervenisset, hoc acciderat: sacerdotes Mexicani qui ibi erant auctoritatem eius agnoscere recusaverant. Se nihil de Vicariatu Apostolico neque de Episcopo Agathonicensi compertum habere profitebantur. Dicebant se episcopo Durangensi subesse, neque ab eo ulla in contrarium mandata accepisse. Si pater Latour episcopus eorum futurus erat,

ubi erant eius mandati documenta? Sciebat quidem membranam et epistulas ad episcopum Durangensem missas esse; sed ea documenta manifesto ultra eum non pervenerant.

In ea orbis parte nullus epistularum cursus publicus erat; ad episcopum Durangensem celerius tutiusque pervenire nemo poterat quam qui ipse eum adiret. Itaque pater Latour, postquam paene annum integrum consumpserat ut Sanctam Fidem attingeret, paucis ibi hebdomadibus exactis, solus equo profectus erat in Mexicum vetus et inde rediturus, iter tria milia milium Anglicorum longum ingressus.

Monitus erat multas semitas e via, quae secundum Flumen Magnum ducebat, abire, atque advenam facile in errorem adduci posse. Primis diebus diligenter observaverat qua iret. Deinde minus cautus factus in aliquam semitam locis proximis tantum inservientem imprudens deflexisse videbatur. Ubi se erravisse animadvertit, vas aquae iam vacuum erat, iumentaque tam defessa videbantur ut retro eosdem passus relegere non valerent. In hac igitur harenae semita, quae magis magisque evanescebat, perseveraverat, ratus eam tandem aliquo ducturam esse.

Subito mutationem quandam in equae suae corpore sentire sibi visus est. Equa caput, quod iam diu demissum tenuerat, primum sustulit, et aliter cruribus innixa corporis pondus sustinere visa est. Mulus sarcinarius similiter se gessit, amboque gradum acceleraverunt. Num aquae odorem senserant?

Hora fere praeteriit; tum, cum inter duos colles ceteris innumeris antea praeteritis similes flecterentur, utrumque iumentum eodem momento hinnitum edidit. Infra eos, in medio illo undoso harenae oceano, viride quoddam herbarum filum et rivus aquae fluentis apparebant. Haec viridis in deserto fascia vix latius patebat quam quantum homo lapidem iacere posset; viridior tamen erat quam quidquam quod Latour umquam vidisset, etiam in viridissima patriae suae Veteris Orbis parte.

Nisi cutis in collo atque umeris equae tremeret, facile putavisset se speciem inanem videre, quam sitis oculis finxisset.

Aquam currentem, prata trifolio vestita, populos, acacias, casas e lateribus sole siccatis parvas hortis splendide virentibus circumdatas, puerum qui candidarum caprarum gregem ad rivum agebat: haec omnia iuvenis episcopus conspiciebat.

Paulo post, cum iumentis reluctantibus operam daret ne nimium aquae uno haustu biberent, puella, capite palliolo nigro velato, ad eum currens accessit. Numquam se vultum benigniorem vidisse arbitrabatur. Christiano more eum salutavit.

«Ave Maria Purissima, Señor. Unde venis?»

«Benedicta puella,» Hispanice respondit, «sacerdos sum qui de via aberravi. Aquae siti conficior.»

«Sacerdos?» exclamavit illa. «Fieri non potest! At te intueor, et verum esse video. Numquam antea tale quid nobis contigit; hoc patris mei precibus evenisse necesse est. Curre, Pedro, et patrem et Salvatorem certiores fac.»

CAPUT II
AQUA OCCULTA

Post horam fere, cum tenebrae colles harenosos obducerent, episcopus iuvenis in praecipua huius vici Mexicani domo cenabat; qui vicus, ut tum comperit, aptissimo nomine *Agua Secreta*, id est Aqua Occulta, appellabatur. Cum eo accumbebant hospes eius, senex quidam nomine Benito, filius natu maximus, duoque nepotes. Senex viduus erat; filia autem eius Josepha, eadem puella quae ad rivum episcopo occurrerat, domum curabat.

Cena constabat fabis, quas *frijoles* appellant, in olla cum carne coctis, pane lacteque caprino, caseo recenti malisque maturis.

Ex quo primum in hoc conclave ingressus erat, cuius crassi parietes e lateribus sole siccatis calce dealbati erant, pater Latour quandam ibi pacem senserat. Ipsa domus nuditas ac simplicitas venustatem quandam habebant, sicut etiam puella illa gravi vultu, quae cibos apposuerat ac nunc ad parietem in umbra stabat, oculis ardentibus in faciem hospitis intentis. Inter quattuor viros capillis nigris, qui ad lumen candelae secum sedebant, tamquam in propria domo esse sibi videbatur. Mores erant mites, voces submissae atque suaves.

Cum ante cenam gratias Deo ageret, viri iuxta mensam humi genua flexerunt. Avus affirmabat Beatam Virginem episcopum de sua via avertisse atque huc perduxisse, ut pueros baptizaret matrimoniaque sacramento sanctificaret. Vicum suum paucis esse cognitum dicebat. Nulla sibi esse documenta quibus terrarum possessionem probarent, vererique ne Americani agros sibi eriperent. Nemo in eo vico aut legere aut scribere noverat.

Salvatore, filius eius natu maximus, usque Albuquerquiam profectus erat ut uxorem inveniret, ibique matrimonio iunctus erat. Sacerdos tamen viginti pesos ab eo exegerat; quae summa dimidium erat eius pecuniae, quam ille ad supellectilem fenestrasque vitreas domui emendas collegerat. Fratres eius atque consobrini, tali exemplo deterriti, uxores sine matrimonii sacramento duxerant.

Interroganti episcopo simplicem vitae suae rationem exposuerunt. Omnia hic sibi suppetebant ad vitam beatam necessaria. Ex gregum suorum vellere fila ducebant telasque texebant; frumentum Indicum, triticum et tabacum ipsi colebant; pruna malaque Armeniaca in hiemem siccabant. Semel quotannis iuvenes frumentum Albuquerquiam vehebant, ut ibi moleretur, atque delicias

quasdam, velut saccharum et coffeam, emebant. Apes quoque alebant; cum saccharum magno pretio venderetur, melle pro saccharo utebantur.

Benito nesciebat quo anno avus eius ex Chihuahua in hunc locum consedisset, omnibus rebus suis plaustris bubus iunctis advectis. «Sed id haud multo postquam Galli regem suum occiderant factum est,» inquit. «Avus meus, priusquam domo proficisceretur, de ea re loqui audiverat; nobis autem pueris, cum iam senex esset, saepe narrabat.»

«Fortasse coniecistis me Gallum esse,» inquit pater Latour.

Id quidem non coniecerant; pro certo tamen habebant eum Americanum non esse. José, ex duobus nepotibus maior natu, hospitem dubitanter spectaverat. Formosus erat adolescens, cui capilli nigri in triangulum super oculos paulo torvos dependebant. Tum primum locutus est.

«Albuquerquiae aiunt nos nunc omnes Americanos esse; sed falsum est, Pater. Ego numquam Americanus ero. Illi sunt infideles.»

«Non omnes, fili mi. Decem annos in septentrione inter Americanos versatus sum, multos ibi catholicos vere pios cognovi.»

Adolescens caput quassavit. «Ecclesias nostras, cum nobiscum bellum gererent, vastaverunt, equosque suos in eis tamquam in stabulis tenuerunt. Nunc etiam religionem nostram nobis auferent. Mores nostros et religionem nostram retinere volumus.»

Pater Latour narrare coepit quam amice cum Protestantibus in Ohio egisset; sed in eorum animis duabus simul sententiis locus non erat: una tantum erat Ecclesia, ceterus orbis infidelis. Unum tamen satis intellegere poterant: eum in bulgis equestribus vestes sacras, lapidem altaris omniaque ad Missam celebrandam necessaria attulisse; postridie vero mane, Missa peracta, confessiones auditurum, baptizaturum, matrimonia sacramento sanctificaturum esse.

Cena confecta pater Latour candelam sumpsit et sacras imagines in pluteo supra focum positas inspicere coepit. Imagines sanctorum ligneae, quae etiam in pauperrimis Mexicanorum domibus reperiebantur, semper eum delectabant. Ne duas quidem inter se similes umquam viderat. Hae, quae supra Beniti focum stabant, ex Chihuahua plaustris a bubus tractis ante annos fere sexaginta advectae erant. Ab homine quodam pio ex ligno sculptae, splendidis olim coloribus pictae erant, quos aetas paulatim leniverat; vestibus etiam ex panno tamquam pupae induebantur.

Has quidem longe libentius intuebatur quam simulacra e gypso in officinis efficta, quae in ecclesiis missionum suarum Ohionensium viderat; hae magis similes erant statuis lapideis simplici ac rustico artificio expressis, quibus

veterum ecclesiarum parochialium in Arvernia frontes ornabantur. Virgo e ligno sculpta mater vere maerens erat: longa, rigida, severa, a collo ad lumbos praelonga, a lumbis ad pedes etiam longior, sicut nonnullae figurae rigidae in Ecclesiae Orientalis operibus musivis expressae. Nigra veste et albo gremiali induta erat, caputque nigro *reboso* velatum habebat, more mulierum Mexicanarum pauperum.

Ad dexteram eius sanctus Iosephus stabat; ad sinistram autem statuncula equestris ferocis aspectus, sanctum exhibens habitu equitis rustici Mexicani, quem *ranchero* appellant, indutum: bracis velutinis acu magnifice ornatis, ad talos late patentibus, tunicula brevi ex eodem panno confecta, subucula serica, petaso Mexicano lata ala et alto vertice, quem *sombrero* vocant. Is equo suo pingui paxillo ligneo per sellam adacto haerebat.

Minor natu nepos animadvertit sacerdotem hanc figuram attente contemplari. «Hic,» inquit, «patronus meus est, a quo nomen accepi: Santiago.»

«Sane, Santiago. Missionarius fuit, sicut ego. In patria mea *St. Jacques* vocatur; baculum et peram secum fert. Hic vero certe equo opus haberet.»

Puer miratus eum intuitus est. «At equorum patronus est. Nonne etiam apud vos equorum patronus habetur?»

Episcopus caput quassavit. «Minime. De ea re nihil scio. Quomodo equorum patronus est?»

«Equas benedicit et fecundas reddit. Id etiam Indi credunt. Sciunt enim, si per aliquot annos sanctum Santiago invocare neglexerint, pullos equinos parum prospere nasci.»

Paulo post, precibus suis peractis, iuvenis episcopus in alto Beniti lecto, molli culcita plumea strato, recubuit, secum reputans quam dissimilis haec nox exspectationi suae esset. Se in deserto nullo fonte reperto castra positurum putaverat, et sub iunipero, Prophetae instar, siti cruciatum dormiturum. Nunc autem tuto ac commode iacebat, dum amor erga cuncta animantia velut pax cor eius circumfluebat.

Si adesset pater Vaillant, «Miraculum!» diceret; Beatam Matrem, quam apud arborem cruciformem invocaverat, ipsum huc duxisse. Miraculum sane erat; id Latour probe sciebat. Sed carissimo Iosepho miraculum semper plane manifestum atque spectatu mirabile esse oportebat, non cum natura, sed contra naturam.

Ille paene etiam pallii colorem describere posset, quo Deipara induta fuisset, cum illic inter iuniperos equae frenum apprehendisset eamque e

collibus harenae semitis carentibus eduxisset, quemadmodum angelus asinum duxerat, cum in Aegyptum fugerent.

* * *

Postridie sub vesperum episcopus solus iuxta ripam rivi vitam alentis ambulabat, mane gesta secum reputans. Benito filiaque eius ante ligneam illam Virginis dolentis imaginem altare apparaverant, candelis floribusque exornatum. Nemo ex omnibus vici incolis, praeter aegrotam Salvatoris uxorem, a Missa afuerat. Usque ad meridiem matrimonia celebraverat, baptizaverat, confessiones audierat, confirmationis sacramentum contulerat. Deinde convivium baptismale celebratum erat.

José haedum priore nocte mactaverat; Josepha autem, simul atque confirmata erat, se subduxerat ut uxores fratrum suorum ad haedum assandum adiuvaret. Cum pater Latour rogasset ut portionem suam sine *chili* apponeret, puella quaesiverat num sic edere religiosius esset. Ille properaverat exponere Gallos plerumque acriora condimenta haud libenter sumere, ne illa posthac condimento sibi carissimo abstineret.

Convivio finito pueri somno gravati domum deducti erant; viri in foro sub ingentibus populis convenerant ibique fumabant. Episcopus, solitudinem desiderans, deambulatum exierat, comitem sibi adiungi pertinaciter recusans. Eundo aream triturae ex terra factam praeterierat, ubi homines granum e spicis excutiebant atque vento ventilabant, sicut filii Israel.

Subito a tergo vehementissimum caprarum balatum audivit; mox Pedro cum ingenti grege eum consecutus est. Caprae, quod totum diem clausae fuerant, iratae videbantur atque ad angustum pascuorum limbum iuxta colles avide festinabant. Rivum transiliebant velut sagittae e nervo emissae, atque episcopum praetereuntes risu quasi humano, simul irridenti et intellegenti, contuebantur. Hirci iuvenes gracili et venusto corpore erant, mento acuto cornibusque politis oblique erectis.

Mira erat in vultibus eorum varietas; in paene omnibus tamen superbum mordaxque quiddam apparebat. Caprae Angorenses pilos longos sericosque gerebant, candore mirabili nitentes. Dum per solis radios saliebant, episcopo in mentem revocabant locum Apocalypsis, ubi de candore eorum agitur qui sanguine Agni abluti sunt. Iuvenis episcopus subrisit, cum animadverteret quam mire apud se sacra profanis miscuisset.

Quamvis autem hircus lasciviae gentilium signum semper habitus esset, cogitabat tamen multos bonos Christianos eius vellere calefactos esse, multosque pueros infirmos pingui lacte eius nutritos.

Uno fere miliario Anglico a vico contra aquae cursum progressus ad ipsum aquae caput pervenit, fontem cui supereminebat quaedam populi species acutis foliis, quam *salicem aquaticam* vocant. Undique circumstabant colles furnis similes, neque ulla ibi aquae suspicio erat, donec ex ardenti sitientique harenae pelago velut miraculo erumperet. Flumen quoddam sub terra latens hic exitum inveniebat, e tenebris in lucem emissum.

Ex eo oriebantur gramen, arbores, flores et vita humana; ordo domesticus et foci, e quibus fumus lignorum *piñon* ardentium velut tus ad caelum ascendebat.

Diu iuxta fontem sedit episcopus, dum sol inclinans lumen, quo omnia venustabat, in humiles illas domos roseo colore tinctas hortosque coloribus nitentes effundebat. Senex avus ostenderat ei sagittarum cuspides, numismata aerugine exesa, capulumque gladii, ut apparebat, Hispanici, quae prope fontis originem humo effossa invenerat. Hic locus mortalibus refugium fuerat multo antequam Mexicani isti eum reperissent.

Vetustior erat omni rerum gestarum memoria, non secus ac fontes illi in patria sua, apud quos Romani olim coloni simulacrum deae fluvialis statuerant, postea vero sacerdotes Christiani crucem erexerant. Vicus hic totius dicionis sibi creditae velut parva effigies erat: desertum per multa centena miliaria Anglica quadrata patens atque siti laborans; tum fons, vicus, senes qui catechismi verba memoria repetere conabantur, ut nepotibus traderent. Fides a fratribus Hispanis plantata eorumque sanguine irrigata non exstincta erat; nihil nisi agricolae laborem exspectabat.

Neque perturbabatur seditione Sanctae Fidei exorta neque potente illo indigena sacerdote iam sene, qui ei praeerat, patre Martinez ex Taos, qui ex sua paroecia consulto equitaverat ut novum Vicarium exciperet atque expelleret. Formidabilis sane erat senex ille sacerdos, capite ingenti, vultu Hispano truci, umeris bubali instar latis; sed finis eius tyrannidis iam appropinquabat.

CAPUT III
EPISCOPUS DOMI SUAE

Die Natalis Domini post meridiem iam ad vesperam vergente, episcopus ad mensam suam sedebat epistulas scribens. Ex quo Sanctam Fidem redierat, multis negotiis ecclesiasticis epistulisque distinebatur; sed chartae minutis litteris confertae, quibus placide subridens incumbebat, neque ad monsignores neque ad archiepiscopos neque ad religiosarum domuum praepositos mittebantur. In Galliam ibant, in Arverniam, ad oppidulum suum; in vicum quendam canum, flexuosum, silicibus stratum et proceris castaneis opacum, quarum ramis etiam hoc die pauca folia fusca haererent, aut singula decidentia ab hedera frigida virentique, qua muri vestiebantur, exciperentur.

Novem tantum dies intercesserant ex quo episcopus e longo itinere equestri per Mexicum redierat. Durangi senex ille episcopus Mexicanus, post aliquam moram, instrumenta ei tradiderat quibus vicariatus apostolici fines ac iura definiebantur; inde pater Latour per mille quingenta miliaria Anglica, per serenos primae hiemis dies, Sanctam Fidem equo repetiverat. Advenienti concordia pro simultate obviam venit. Pater Vaillant iam civium amorem sibi conciliaverat.

Sacerdos Mexicanus, cui cura ecclesiae procathedralis commissa fuerat, comiter se receperat: in Mexicum ipsum ad suos visendos profectus, supellectilem quoque suam secum abstulerat. Pater Vaillant domum eius occupaverat eamque, fabris lignariis mulieribusque Mexicanis paroeciae adiuvantibus, apte instruxerat. Negotiatores Americani et praefectus militum in castello Marcy stragulas, lodices variaque supellectilis genera liberaliter contulerant.

Domus episcopalis antiqua erat, ex lateribus crudis structa, multis locis male sarta, sed spem commodioris habitationis praebebat. Pater Latour cubiculum in extrema aedium ala ad studium suum delegerat. Ibi sedebat, dum vesper diei Natalis sensim descendebat. Conclave longum erat, forma oculis grata. Crassi parietes luti, quos mulieres Indicae manibus peritis intrinsecus levigaverant, illam inaequalem ac familiarem speciem praebebant quae rebus solis hominum manibus confectis propria est.

Parietes tam crassi ac firmi erant, ut intuentibus securitatem quandam afferrent: circa ianuarum fenestrarumque margines leniter rotundabantur, itemque circa focum in angulo positum amplis quasi alis curvatis procedebant. Absente episcopo, interiora nova calce dealbata erant. Ignis coruscans

superficiem undosam roseo lumine perfundebat: nulla pars omnino plana erat, nulla candore frigido rigebat, nam subiecta argilla rubens calci albenti teporem coloris addebat.

Tectum trabibus ingentibus cedrinis nitebatur; his imposita erant tenera populorum tremularum virgulta, aequali magnitudine et tam conferta ut costis panni striati similia viderentur, cortice interiore rubente vestita. Solum terreum crassis stragulis Indicis tegebatur; duo autem stragula vetustissima, artificio coloribusque insignia, ad parietes velut aulaea pendebant.

Utrimque iuxta focum recessus opere tectorio in pariete formati erant. In altero, angusto fornice arcuato, crux episcopi cum imagine Christi crucifixi stabat. Alter quadratus erat, valva lignea caelata craticulae simili clausus; intus pauci libri rari pulcherrimique iacebant. Reliqui episcopi libri in apertis pluteis ad extremam conclavis partem disponebantur.

Supellectilem pater Vaillant a sacerdote Mexicano discedente emerat. Gravis erat, paulo rudis, sed non deformis. Omne lignum ex quo mensae lectique fabricabantur securi vel ascia e truncis arborum caesum erat. Ipsae tabulae crassae quibus libri theologici episcopi sustinebantur ascia dolatae erant. Eo tempore in toto Novo Mexico septentrionali nec tornus nec officina serraria inveniebatur.

Fabri illius regionis scalpro sellarum transversos stipites pedesque mensarum exsculpebant, ac paxillis ligneis, non clavis ferreis, inter se iungebant. Pro armariis loculis extractilibus instructis arcae ligneae adhibebantur, interdum pulchre caelatae aut corio picturis ornato obductae. Mensa scriptoria, ad quam episcopus sedebat, peregre advecta erat, scrinium iuglandinum Americano artificio factum, quod Americani *secretary* appellant; unus e praefectis castelli, suadente patre Vaillant, miserat. Candelabra vero argentea episcopus iam olim e Gallia secum attulerat. Ea amita carissima ei dono dederat quo tempore sacerdotio initiatus est.

Calamus iuvenis episcopi per chartam volitabat, tenues elegantesque litteras Gallicas atramento violaceo ducens.

«Novum meum studium, frater carissime,» scribebat, «dum haec exaro, iucundissimo odore lignorum *piñon*, quae in foco meo ardent, impletur. (Hoc cedri genus solum ad ignem alendum adhibemus; odorem praebet fragrantissimum, nec tamen gravem. Etiam cum humillima opera facimus, perpetua quasi turis fragrantia circumdamur.) Utinam tu sororque mea carissima hanc quietis commoditatisque imaginem intueri possetis! Nos missionarii per totum diem vestem civilem ad genua demissam et petasum lati limbi gestamus, ut mercatoribus Americanis similes videamur.

«Quanta voluptas est vesperi domum redire et veterem meam vestem talarem induere! Tum magis sacerdotem me esse sentio; nam pleramque diei partem quasi negotiator versari cogor. Nescio etiam qua de causa magis tum me Gallum sentio. Totum diem sermone cogitationeque Americanus sum, immo etiam animo. Benevolentia mercatorum Americanorum, maxime autem praefectorum militarium in castello, non levem modo, sed firmam etiam fidem mihi conciliat. Propositum mihi est praefectos in munere suo hic exsequendo iuvare. Plus eis prodesse possum quam ipsi intellegunt.

«Ecclesia plus quam castellum efficere potest ut miseri hi Mexicani boni cives Americani fiant. Hoc etiam ipsorum interest; nulla alia via condicionem suam melius corrigere possunt.

«Sed non est hodie tempus ut de officiis consiliisque meis ad te scribam. Hac nocte exsules sumus, sed beati, patriam recordantes. Pater Iosephus mulierem Mexicanam, quae nobis coquere solet, hodie domum remisit—eam suo tempore bene coquere docebit—; hac autem nocte ipse cenam nataliciam nobis parat. Putabam eum hodie viribus exhaustum fore: nam more huius terrae ante Natale Domini novendiales Missas sollemnes celebravit.

«Post has novendiales Missas atque post Missam heri media nocte celebratam arbitrabar eum hodie libenter quiescere velle. Minime vero! Nosti sententiam eius: "In agendo quies." Ex Durango lagunculam olei olivarum toto itinere equo advexi. "Olei olivarum" consulto dico, quia hic "oleum" vocant quod rotis plaustrorum illinunt! Ex eo nescio quod acetarium ex holeribus coctis conficit. Per hiemem nulla hic viridia holera habemus, et de illa herba beata, lactuca, ne nomen quidem audivisse quisquam videtur.

«Iosephus aegre fert olei ad acetaria condienda inopiam; in Ohio semper eo utebatur, quamquam magno sumptu parabatur. Totum postmeridianum tempus in culina consumpsit. Ad cibos coquendos unus nobis focus apertus est, atque in cavaedio furnus fictilis ad assandum. Ille tamen in nulla adhuc re mihi defuit; atque hoc tibi polliceri posse videor, hac nocte duos Gallos bonam cenam sumpturos esse et, valetudinem vestram precantes, bibituros.»

Episcopus calamum deposuit, duasque candelas assula ardente e foco desumpta accendit. Deinde ad fenestram alte in pariete conditam constitit, digitos detergens, et caelum pallide caeruleum paulatim obscurari spectavit. Stella vespertina supra sucineum solis iam occidui fulgorem pendebat, tam miti tamque clara luce, ut suo ipsius argenteo lumine perfundi videretur.

Ave maris stella: carmen illud recordatus est, quod quidam ex amicis in seminario tam praeclare canere solebat. Submissa voce modulans ad mensam

rediit; iam calamum in atramentum immersurus erat, cum aperta ianua vox quaedam audita est:

«Monseigneur est servi! Alors, Jean, veux-tu apporter les bougies.»

Episcopus candelas in triclinium intulit, ubi mensa iam instructa erat et pater Vaillant praecinctorium coqui deponebat ut vestem talarem indueret. Vultus eius asper, igne aperto assidue adstando vehementer rubens, solito etiam deformior videbatur; nam qui patrem Iosephum primum videbat, facile existimabat a Domino paucos homines eo deformiores creatos esse. Statura brevis erat, corpore macilento, cruribus tot annorum equitatione in arcum curvatis; in facie praeter benignitatem et alacritatem parum erat quod laudari posset.

Senex videbatur, quamquam tum quadraginta fere annos natus erat. Cutis asperrimi caeli iniuriis indurverat et sulcis notata erat; collum exile rugosumque quasi senis. Nasus prominens et apice obtuso, mentum firmum, os amplissimum; labra crassa et quasi suco tumentia, numquam tamen remissa aut pendentia, sed semper labore intenta aut animi impetu mota. Capilli solis ardore in pallidum faeni sicci colorem versi erant; olim colore pallidae stuppae fuerant, unde in seminario semper *Blanchet*, id est «Albulus», appellabatur.

Oculis etiam parum acutis utebatur, quibus longinqua vix discernebat; adeo autem pallidus erat eorum color caeruleus ac paene aquosus, ut parum insignes viderentur. Nihil profecto in externa corporis forma indicabat quam vehemens animus, quanta constantia quantusque ardor intus laterent; et tamen etiam Mexicani crassi sanguinis mixtique generis eodem momento quo eum videbant vim eius agnoscebant. Quod episcopus Sanctam Fidem regressus omnes sibi amicos invenit, maxime patri Vaillant tribuendum erat: viro deformi quidem, sed sincero ac pertinaci, qui in corpore male compaginato duodecim virorum vim ac impetum gerebat.

In triclinium ingressus episcopus candelabra sua supra focum posuit, cum sex iam candelae super mensam arderent et ollam testaceam fuscam iure plenam illustrarent. Ubi paulisper orantes steterant, pater Iosephus operculum sustulit et ius in patinas infudit, pulmentum ex cepis fuscum, panis assi frustulis inspersum. Episcopus illud tamquam peritus iudex degustavit et comitem arrisit. Cum cochlear aliquotiens ad os rettulisset, reposuit atque in sella reclinatus dixit:

«Cogita, Blanchet: per omnem hanc immensam regionem inter Mississippium flumen et Oceanum Pacificum verisimile est neminem alterum vivere qui tale pulmentum coquere possit.»

«Nisi Gallus sit,» inquit pater Iosephus. Mappulam ante pectus super vestem talarem inseruerat nec tempus in cogitationibus terebat.

«Arti tuae peculiari derogare nolo, Iosephe,» perrexit episcopus, «sed si rem diligenter reputas, tale pulmentum non unius hominis opus est. Ex coquendi disciplina per multa saecula tradita atque identidem expolita oritur. Mille fere annorum historia in hoc iure continetur.»

Pater Iosephus, superciliis contractis, ollam testaceam in media mensa stantem intentis oculis contemplabatur. Oculi illi pallidi, quamquam longinqua vix discernerent, semper quasi procul aliquid perscrutari videbantur. «*C'est ça, c'est vrai,*» submurmuravit. «Sed quomodo,» exclamavit, dum patinam episcopi iterum impleret, «quomodo quis ius vere bonum coquere potest sine porris, holerum rege? Non possumus in perpetuum cepis vesci.»

Ubi vas iuris, quod soupière appellant, abstulerat, pullum assatum et tubera solani in sartagine fricta, quae pommes sautées vocant, attulit. «Et acetaria, Ioannes,» continuavit, dum avem scindere incipit. «Num tota reliqua vita fabis siccis et radicibus victuri sumus? Certe aliquando oportebit hortum facere. Heu, hortus meus Sanduskiensis! Et tu me inde abripere potuisti! Fateberis nusquam in Gallia te lactucas meliores comedisse. Quid de vinea mea? Locus natura ipsa vitibus aptissimus erat. Tibi dico, litora lacus Erie aliquando vineis plena erunt. Invideo ei qui nunc vinum meum bibit. Sed ita missionariorum vita fert: serimus, ut alter metat.»

Quoniam Natalis Domini erat, duo amici patria lingua utebantur. Per multos annos consueverant inter se Anglice loqui, nisi diebus admodum sollemnibus; novissime autem Hispanice colloquebantur, quam linguam uterque expeditius loqui studebat.

«At nonnumquam,» admonuit eum episcopus, «de dilecto tuo Sanduskio omnibusque eius commodis queri solebas, atque dicebas te denique parochum domi sedentem futurum esse.»

«Scilicet! Ut Ohionenses aiunt, placentam et comedere et integram habere quisque cupit. Sed ultra iam noli, Ioannes. Satis longe venimus. Noli me longius trahere.» Pater Iosephus obturaculum subereum e lagena vini rubri leniter digitis elicere coepit. «Hoc vinum tibi ad cenam precibus impetravi in praedio Mexicano, quod hacienda vocant, cum illuc die Sancti Thomae infantem baptizaturus ivissem. Haud facile est divites istos Mexicanos vino Gallico suo privare: pretium eius optime norunt.» Pauculas guttas infudit atque degustavit.

«Levem suberis saporem habet; isti vinum recte servare nesciunt. Sed missionariis certe satis bonum est.»

«Rogas ut te ultra non traham, Iosephe. Utinam,» episcopus in sella recumbens digitos sub mento inter se implexuit, «utinam scirem quam longe haec regio pateret! Num quis scit quanta sit huius dioecesis, aut huius territorii, amplitudo? Praefectus castelli hac in re non minus quam ego in tenebris versari videtur. Ait me aliquid certius ex exploratore illo, Kit Carson nomine, qui Taos habitat, cognoscere posse.»

«Noli, Ioannes, statim de dioecesi sollicitari. In praesentia Sancta Fides ipsa dioecesis est. Domi primum ordinem constitue. Cras rationem ab aedituis exigam, qui turmam ebriorum bubulcorum in Missam media nocte celebratam irrumpere atque fontem baptismalem foedare passi sunt. Satis operis hic est. *Festina lente.* Constitui me hoc uno anno non longius quam tridui iter a Sancta Fide discessurum esse.»

Episcopus subridens caput quassavit. «At in seminario decrevisti te vitam contemplativam acturum esse.»

Subito lux quaedam in vultu deformi patris Iosephi emicuit. «Neque adhuc spem illam abieci. Aliquando me dimittes; tum in Galliam redibo et in aliquod coenobium me conferam, ibique reliquos dies Sanctae Matri pie devotus exigam. Nunc mihi fato datum est ut ei laborando serviam. Sed satis procul iam processimus, Ioannes.»

Episcopus iterum caput movit et secum murmuravit: «Quis novit quam longe?»

At ille sacerdos tam parvus, cuius vita futura erat continua montium iugorum, solitudinum inviarum, hiantium vallium fluminumque tumentium series; qui Crucem in regiones adhuc incognitas atque innominatas perferret, qui mulos equos exploratores et aurigas itineribus attereret, ea nocte anxius ad superiorem respexit atque repetivit: «Non ultra, Ioannes. Huc usque satis est.» Tum, ut sermonem celeriter alio verteret, alacriter subiecit: «Nihil melius tibi quam fabarum acetaria parare potui; sed cum cepa et perexigua carne suilla salita non omnino mala sunt.»

Dum pruna arida decocta edebant, sermo incidit in magna illa pruna flava quae in veteri horto familiae Latour domi nascebantur. Amborum cogitationes in eundem vicum saxis inaequalibus stratum convenerunt, qui flexuosus de colle in declive ducebat, muris hortorum imparibus atque altis castaneis equinis utrimque saeptus; vicus post solis occasum desertus, cuius flexus obscuriores lucernae viariae, laternarum speciem habentes, miti lumine illustrabant.

Ad extremum vicum ecclesia stabat, ubi episcopus primam Communionem sacram susceperat. Ante eam lucus platanorum comis planis tonsis erat, sub quibus mercatus diebus Martis et Veneris habebatur.

Dum his recordationibus diutius indulgebant, quod sibi raro permittebant, duo missionarii repentino sclopetorum crepitu, clamoribus horrendis equorumque cursu strepente foris perterriti sunt. Episcopus paene surrexit; pater vero Iosephus umeris leviter sublatis eum confirmavit.

«Noli commoveri. Idem pridie Commemorationis Omnium Fidelium Defunctorum hic accidit. Grex bubulcorum ebriorum, similium illis qui nocte proxima in ecclesiam intraverunt, ad vicum Indorum proficiscitur, iuvenes Indos Tesuquenses inebriat; tum illi equis huc advolant atque hoc modo militibus in castello quasi concentum nocturnum faciunt.»

CAPUT IV
CAMPANA ET MIRACULUM

Postridie quam episcopus e Durango redierat, prima in aedibus episcopalibus nocte peracta, iucunde e somno experrectus est. Post solis occasum in atrium equo invectus erat; nam, equis in praedio rustico, quod rancho vocant, mutatis, iter fere sexaginta milium Anglicorum continuaverat, ut domum perveniret. Itaque mane diutius dormivit, nec ante horam sextam evigilavit, cum campanam ad Angelum Domini pulsari audiret. Paulatim ad se rediit, iucundum illum errorem aegre deponens, quo se Romae esse credebat.

Adhuc semisomnus se prope basilicam Sancti Ioannis Lateranensis hospitari credebat; nihilominus omnes campanae ictus, quibus ad salutationem Angelicam vocabatur, distincte percepit, miratus quod rite pulsaretur: novem ictus celeres, terni singulis intervallis discreti. Mirabatur etiam quam suaviter ipsa campana resonaret. Sonus plenus erat et clarus, lenis tamen ac suavis; singulae notae quasi globi argentei per aera fluitabant.

Priusquam novem ictus complerentur, species Romae evanuit; deinde Orientis quiddam, palmis distinctum, praesentiebat: fortasse Hierosolymam, quam tamen numquam viderat. Oculis clausis paulisper hanc subitam atque undique animum perfundentem Orientis praesentiam fovit. Semel antea similiter quasi extra corpus in longinquum locum raptus fuerat. Id ei in vico quodam Novae Aureliae acciderat. Angulo viae flexo, anum conspexerat calathum florum luteorum ferentem; ramuli illi lutei odorem mellitum spirabant.

Mimosa erat; sed priusquam huius plantae nomen cogitatione assequeretur, tam viva alterius loci memoria eum invasit, ut repente, cum ipsa veste talari, in horto Galliae meridionalis se quasi depositum sentiret, quo puer hieme quadam missus erat, ut ex morbo convalesceret. Iam vero argenteus ille campanae sonus eum longius celeriusque transtulerat quam ullus sonus per aera ferri posset.

Cum ad Iosephum Vaillant, qui coffeam bibebat, accessisset, vir ille vehemens, qui nullum secretum retinere poterat, sollicite quaesivit num quid audivisset.

«Credidi me, pater Iosephe, campanam ad Angelum Domini pulsari audivisse; sed ratio me monet nonnisi longa per mare navigatione fieri posse ut tam eximiae campanae sonitum exaudire possim.»

«Minime vero», Iosephus alacriter respondit. «Campanam illam insignem hic repperi, in cella subterranea veteris ecclesiae Sancti Michaelis, quam San Miguel vocant. Aiunt eam hic iam centum annos aut amplius fuisse. Nulla in oppido turris ecclesiae tam firma est ut eam sustinere possit; tanta enim est crassitudine ut prope octingentas libras Anglicas pendere debeat. Itaque machinam e trabibus in area ecclesiae exstrui iussi; boum auxilio campanam levavimus et in transversis trabibus suspendimus. Puerum Mexicanum docui ut campanam ad tuum reditum rite pulsaret.»

«Quomodo autem huc pervenire potuit? Hispana, opinor, est?»

«Ita; inscriptio Hispanice exarata est, Sancto Iosepho dicata, et annum millesimum trecentesimum quinquagesimum sextum indicat. Haud dubie plaustro bubulo ex urbe Mexicana huc advecta est: opus profecto herculeum. Ubi conflata sit, nemo novit. Tradunt tamen eam inter bella contra Mauros Sancto Iosepho voto promissam fuisse, et cives urbis cuiusdam obsessae omnia sua vasa argentea, una cum ornamentis aureis argenteisque, contulisse atque metallis vilioribus admiscuisse.

Certe multum argenti in hac campana inest; aliter soni illius pulchritudo explicari non potest.»

Pater Latour paulisper reputavit, deinde ait: «At argentum Hispanorum re vera Maurorum erat, nonne? Quod, etsi non ab ipsis Mauris fabricatum erat, tamen ad eorum exempla confectum erat. Hispani enim argentum tractare non aliter didicerant quam a Mauris.»

«Quid agis, Ioannes? Num campanam meam infidelem facere conaris?» impatienter interrogavit pater Iosephus.

Episcopus subrisit. «Explicare conor cur, cum eam hoc mane audirem, statim Orientis quiddam mihi sonare visa sit. Iesuita quidam Scotus, vir eruditus, mihi olim apud Montem Regium dixit primas campanas ex Oriente ad nos pervenisse, atque inde earum usum in sacris per totam Europam propagatum esse. Asseverabat milites Templi, e bellis sacris reversos, usum salutationis Angelicae secum retulisse, atque hunc morem ex consuetudine Mahometanorum accommodatum esse.»

Pater Vaillant per nares exspiravit. «Video homines doctos semper aliquid eruere quo rem ipsam minuant», questus est.

«Minuere? Immo contra dixerim. Gaudeo potius quod argentum Maurorum in campana tua inesse existimo. Cum primum huc venimus, unum tantum artificem peritum apud Sanctam Fidem repperimus, fabrum argentarium. Hispani artem suam Mexicanis tradiderunt, Mexicani autem

Navahis argentum tractare docuerunt; sed omnis illa ars a Mauris originem duxit.»

«Ego, ut scis, homo doctus non sum», dixit pater Vaillant surgens. «Hodie autem multa nobis negotia agenda sunt. Promisi te auditurum esse senem quendam probum, sacerdotem ex hac regione oriundum, e missione Indorum apud Sanctam Claram, qui e Mexico redit. Nuper ad sanctuarium Beatae Mariae Virginis Guadalupensis peregrinatus est, magnaque ex eo pietatis consolatione affectus. Cupit tibi enarrare quae ipse expertus sit. Ex quo enim sacerdos ordinatus est, ut mihi videtur, sanctuarium illud invisere semper optavit.

Dum tu aberas, comperi quam carum sit hoc sanctuarium universis Novi Mexici catholicis. Unam tantum in Novo Orbe apparitionem Beatissimae Virginis omnino testimoniis confirmatam esse existimant, eamque amoris ipsius erga Ecclesiam suam in hoc continente documentum habent.»

Episcopus in conclave studiis destinatum se recepit; pater autem Vaillant introduxit patrem Escolasticum Herrera, virum annos fere septuaginta natum, qui quadraginta annos in ministerio sacerdotali exegerat, ac nuper pium illud totius vitae desiderium expleverat. Adhuc dulcedine rei recens expertae totus occupabatur, adeo ut nihil aliud animum eius moveret. Sollicite rogavit num fortasse episcopus postea eodem die plus otii ad se audiendum habiturus esset. Latour vero sellam ei apposuit eumque invitavit ut narraret.

Senex gratias egit quod sibi sedere licuerat. Tum corpore paulum inclinato, manibus inter genua connexis, totam apparitionis mirabilis historiam narravit, tum quia sibi carissima erat, tum quia pro certo habebat episcopum «Americanum» rem ita ut gesta esset numquam audivisse; Romae autem omnia eius rei singillatim nota esse, duosque Pontifices Maximos dona ad sanctuarium misisse.

Die Saturni, nono Decembris, anno millesimo quingentesimo tricesimo primo, neophytus quidam pauper monasterii Sancti Iacobi de colle Tapeyac properabat, ut Missae in urbe Mexicana interesset. Ioannes Didacus ei nomen erat, annos quinquaginta quinque natus. Cum medio fere colle descenderet, lux in itinere eius refulsit, atque Dei Genetrix ei apparuit, specie iuvenis mulieris pulcherrimae, veste caerulea auroque distincta induta. Nomine eum salutavit et dixit:

«Ioannes, episcopum tuum adi, eique nuntia me iubere ut ecclesiam in honorem meum hoc ipso loco, ubi nunc sto, aedificet. Abi igitur; ego hic manebo teque redeuntem exspectabo.»

Frater Ioannes in urbem cucurrit rectaque ad palatium episcopi perrexit, ubi rem nuntiavit. Episcopus erat Zumarraga, Hispanus. Is monachum severe interrogavit, dixitque signum a Domina postulandum fuisse, quo sibi constaret eam vere Dei Matrem, non malum aliquem spiritum, esse. Tum miserum fratrem aspere dimisit, ministrumque ei custodem apposuit, qui facta eius observaret.

Ioannes maestissimus discessit domumque avunculi sui Bernardini petiit, qui febri laborabat. Duos insequentes dies avunculum curans exegit, cui mors iam instare videbatur. Episcopi reprehensione commotus dubitare coeperat; itaque ad locum ubi Domina se exspectaturam dixerat non rediit. Die Martis urbe exiit, ut ad monasterium suum rediret medicamentaque Bernardino inde peteret; locum tamen visionis vitavit et alia via processit.

Iterum lux ei in via apparuit, Virgoque, ut antea, se ostendit dicens: «Ioannes, cur hac via pergis?»

Ille flens exposuit episcopum relationi suae fidem non habuisse, seque avunculi curam gessisse, qui morbo paene mortali affligeretur. Domina summa cum benignitate eum consolata est, promittens avunculum intra unam horam sanatum iri, iubensque ut ad episcopum Zumarraga rediret eumque admoneret ecclesiam ibi exstruere ubi ipsa primum apparuisset. Addidit sanctuarium Beatae Mariae Virginis de Guadalupe appellandum esse, nomen a sanctuario Hispaniensi sibi carissimo mutuandum.

Cum frater Ioannes respondisset episcopum signum exigere, illa ait: «Ascende inter saxa illic et rosas collige.»

Etsi December erat neque tempus rosarum, ille inter saxa accurrit atque rosas ibi invenit quales numquam antea viderat. Collegit donec *tilma* sua impleretur. *Tilma* autem erat pallium quo soli pauperrimi utebantur, vestimentum vile e crassis plantarum fibris laxe contextum et per medium consutum. Cum ad Virginem redisset, Domina super flores inclinata eos diligenter composuit; deinde extremitates pallii coniunxit atque dixit:

«Nunc abi, neque pallium aperias antequam coram episcopo tuo id aperueris.»

Ioannes in urbem festinavit ad episcopumque admissus est, qui tum cum vicario suo deliberabat.

«Praesul reverendissime», inquit, «Beatissima Domina quae mihi apparuit rosas has tibi in signum misit.»

His dictis unam *tilmae* oram sustulit rosasque copiose in pavimentum effundi sivit. Tum, magna cum admiratione, vidit episcopum Zumarraga atque vicarium eius inter flores continuo in genua procumbere. In interiore

enim parte miserrimi illius pallii Beata Virgo depicta erat, vestibus caeruleis, roseis aureisque induta, qualis ipsa in colle ei apparuerat.

Sanctuarium exstructum est ut hanc imaginem mirabiliter effectam servaret; eo ex illo die innumeri peregrini confluxerunt, multaque per eam miracula patrata sunt.

De hac imagine pater Escolasticus multa narrabat. Aiebat eam mira esse pulchritudine, auro locupletem, coloribus tam puris ac teneris, quales in prima luce matutina cernuntur. Multos pictores sanctuarium adivisse atque miratos esse quomodo pigmenta omnino super tam vile asperumque textum induci potuissent. Naturae cursu consueto pallium illud tenue iam pridem dilapsum esse debuerat.

Pater modeste episcopo Latour et patri Iosepho numismata parva obtulit, quae e sanctuario attulerat: ex una parte effigies mirabilis imaginis opere eminenti expressa, ex altera inscriptio erat: *Non fecit taliter omni nationi.* (Ipsa nulli nationi ita fecit.)

Pater Vaillant sacerdotis narratione vehementer commotus est; postquam senex discessit, episcopo declaravit se ipsum quam primum ad hoc sanctuarium peregrinaturum esse.

«Quam inaestimabile donum pauperibus conversis terrae adhuc ferae!» exclamavit, conspicilla, quae vehementi animi commotione caligaverant, abstersit. «Hi omnes catholici miseri, qui tamdiu institutione caruerunt, saltem ex illa visitatione certum solacium accipiunt. Apud eos in ore omnium est Beatissimam Matrem in ipsa eorum patria homini pauperi ad fidem converso se revelavisse. Doctrina quidem sapientibus apta est, Ioannes; miraculum autem res est quam quasi manibus tenere atque amare possumus.»

Haec dicens pater Vaillant inquietus huc illuc ambulare coepit; episcopus autem eum contemplabatur secum meditans. Haec ipsa amici indoles ei carissima erat. Tandem ait: «Ubi magnus amor est, ibi semper miracula adsunt. Paene dixerim apparitionem nihil aliud esse quam humanum visum divino amore emendatum. Ego te, Iosephe, non qualis revera es video; per amorem quo te prosequor intueor.

Miracula Ecclesiae mihi non tam in eo consistere videntur, quod vultus aut voces aut facultas sanandi e longinquo subito ad nos accedant, quam in eo quod sensus nostri subtiliores reddantur, ut paulisper oculis videre auribusque audire possimus ea quae nos semper circumstant.»

LIBER SECUNDUS
ITINERA MISSIONARIA

CAPUT I
MULAE ALBAE

Medio fere Martio mense pater Vaillant iter faciebat, ab Albuquerquio, quo missionis causa profectus erat, rediens. Ad praedium divitis Mexicani Emmanuelis Lujon, quod rancho appellant, devertendum ei erat, ut famulos ancillasque eius, qui sine legitimis nuptiis una vivebant, matrimonio iungeret atque liberos baptizaret. Ibi noctem acturus erat. Postridie aut biduo post Sanctam Fidem petiturus erat; prius tamen apud vicum Indorum Santo Domingo subsistere decreverat, ut sacra faceret.

Apud Santo Domingo vetusta atque egregia missionis ecclesia stabat; incolae autem Indi superbo atque suspicaci erant ingenio. Ibi ante sex fere dies, cum Albuquerquium iret, Missam celebraverat. Domos singulas obeundo et numismata sacra et imagines religiosas coloribus typis expressas iis omnibus qui ad ecclesiam venirent offerendo, haud exiguam multitudinem congregaverat. Vicus ille magnus erat ac locuples, inter colles arenosos mundos situs; infra eum, in valle fluminis magni quod Rio Grande appellatur, agri irrigui uberes patebant.

Qui ad sacra convenerant taciti, graves, attenti sedebant. In solo terrae nudo, optimis stragulis amicti, consederant; in omni robustorum pertinaciumque tergorum habitu quies quaedam apparebat. Ipse Hispanice, quantum poterat, eos longiore oratione alloquebatur; illi reverenter auscultabant. Liberos tamen ad baptismum afferre nullo modo volebant. Hispani enim olim in eos gravissime iniurias intulerant, quarum memoriam per multas iam aetates animo volvebant.

Ne unum quidem ibi infantem pater Vaillant baptizaverat; decreverat tamen postridie eo redire et rem iterum tentare. Tum ad episcopum suum rediturus erat, si modo equo suo arduum clivum La Bajada appellatum ascendere posset.

Equum a mercatore quodam Americano emerat, atque miserabiliter deceptus erat. Unius hebdomadis iter, quo singulis diebus inter viginti et triginta miliaria Anglica confecerant, aperuerat equum anhelitu vitioso

laborare et viribus paene confectum esse. Itaque pater Vaillant, cum ad praedium Emmanuelis Lujon ultra Bernalillo appropinquaret, rerum necessariarum sollicitudine premebatur. Praedium ipsum oppidulum esse videbatur, tot erant stabula, septa pecorum et saepimenta palis facta. Domus maior, quam casa grande vocant, longa erat humilisque, fenestris vitreis ianuisque nitide caeruleis ornata; porticus, quam portale appellant, per totam frontem porrigebatur, columnis caeruleis sustentata.

Sub ea porticu, e muro lateribus crudis exstructo pendebant frena, sellae equestres, caligae ingentes et calcaria, sclopeta et stragula sellis subicienda, serta rubrorum piperum, pelles vulpium atque duorum ingentium serpentium cauda crepitantium.

Cum pater Vaillant per portam equo invectus esset, undique pueri accurrerunt, quorum nonnulli praeter brevem tuniculam nihil gerebant; mox feminae, capillis nigris nullo pallio tectis, post eos concurrerunt. Omnes autem repente se subduxerunt, cum Emmanuel Lujon e domo maiore processit, pileum manu tenens et benigne subridens. Annos quinque et triginta natus erat, corpore iam paulo robustiore et sub mento carnosiore.

Sacerdotem Dei nomine salutavit manumque porrexit ut descendentem iuvaret; pater autem Vaillant alacriter ex equo desiluit.

«Deus tibi adsit, Emmanuel, domuique tuae. Sed ubi sunt qui matrimonium inituri sunt?»

«Viri omnes in agris operantur, pater. Nihil urget. Paulum vini ac panis, poculum coffeae, paulum quietis; deinde caerimoniae.»

«Paulum vini libenter accipiam, panem quoque; sed postea, non prius. Speraveram me vos omnes inter cenandum deprehensurum, sed equi mei vitio duabus horis serius adveni. Iube aliquem manticas meas huc afferre, ut vestes sacras induam. Mitte in agros qui operarios tuos arcessant, domine Lujon. Potest homo ab opere cessare dum uxorem ducit.»

Hospes ille vultu fusco, tanta festinatione obstupefactus, dixit: «Sed paulisper, pater! Sunt etiam omnes pueri baptizandi. Cur non ab his incipimus, quandoquidem tibi persuadere nequeo ut pulverem e veneranda fronte abluas et paulum conquiescas?»

«Duc me in locum ubi lavari vestemque mutare possim; paratus ero priusquam eos huc congregaveris. Non, Lujon; nuptiae primum, baptismi postea; ita enim Christianos decet. Cras mane pueros baptizabo, atque parentes eorum saltem noctem unam coniuges legitimi egerint.»

Pater Iosephus in cubiculum suum deductus est, maiores autem natu pueri per agros properare iussi sunt, ut operarios arcesserent. Lujon cum duabus

filiabus ad unum extremum aulae, quam sala vocant, altare apparare coepit. Duae anus ad pavimentum tergendum venerunt; tertia sellas subselliaque intulit.

«Deus meus, quam deformis est ille pater!» una earum ceteris susurravit. «Sanctissimus profecto esse debet. Vidistisne verrucam illam ingentem in mento eius? Avia mea, misera illa, si viveret, ei verrucam auferre posset! Oportet aliquem ei de sacro Chimayo luto dicere. Fortasse lutum illud verrucam exsiccaret. Sed iam nemo superest qui verrucas tollere possit.»

«Non, tempora haec non amplius tam bona sunt», altera assensa est. «Nec credo his omnibus nuptiis ea meliora futura esse. Quid prodest homines matrimonio iungere postquam diu una vixerunt liberosque genuerunt? Fortasse etiam vir iam de alia femina cogitat, sicut Paulus ille. Ego eum nocte dominica e virgultis exeuntem vidi cum maiore natu filia Trinidadis.»

Sacerdote in conclave redeunte, reliquae obtrectationes ilico cessaverunt. Is ante altare tumultuarie paratum genibus nixus tacitas preces fundere coepit. Mulieres summis pedibus se subduxerunt. Ipse dominus Lujon ad aedes servorum contendit, ut nuptias inituros maturare iuberet. Feminae inter risum pallia sua optima rapiebant; nonnulli viri etiam manus laverant. Universa familia cum ministris in conclave confluxit; pater Vaillant eos qui nuptias petebant mira celeritate matrimonio iunxit.

«Cras mane baptizabuntur liberi», pronuntiavit. «Matres curent ut pueri mundi sint, singulisque pueris susceptores baptismales praesto sint.»

Cum vestes itinerarias rursus induisset, pater Iosephus hospitem interrogavit qua hora cenare soleret, addens se a matutino ientaculo nihil comedisse.

«Cenamus cum parata est cena, plerumque paulo post occasum solis. Agnum adhuc tenerum tibi mactari iussi, pater reverende.»

Pater Iosephus subito alacrior factus quaesivit: «Euge! Quomodo autem coquendus est?»

Lujon umeros sustulit. «Quomodo? Nempe carnem in ollam cum pipere acri, quod chili vocant, iniciunt, et cepas, ut opinor, addunt.»

«Id ipsum est quod timebam. Ovillas carnes iusculo coctas iam nimis saepe comedi. Patierisne me in culinam ingredi et partem mihi destinatam meo more apparare?»

Lujon manu innuit. «Domus mea tua est, pater. Ego numquam in culinam ingredior: nimiae ibi sunt feminae. Sed illic est, et femina quae ceteris praeest Rosa vocatur.»

Cum sacerdos culinam intravit, multitudinem mulierum nuptias modo peractas inter se tractantium invenit. Illae ilico discesserunt, sola Rosa vetula ad focum relicta. Supra focum olla pendebat, unde odor ferventis adipis ovilli, patri Iosepho nimis notus, effundebatur. Foris prope ianuam dimidia ovis pendebat, sacco sanguine cruentato tecta. Rosam rogavit ut clibanum sibi calefaceret; crus enim posterius assare in animo habebat.

«Sed pater, ante nuptias in clibano coxi. Clibanus iam paene frigidus est. Hora integra opus erit ut iterum calescat; atque ad cenam duae tantum horae supersunt.»

«Bene est; assaturam meam una hora perficere possum.»

«Carnem assam una hora perficere!» anus exclamavit. «Mater Dei, pater, sanguis in ea nondum exaruerit!»

«Id quidem, si per me stabit, minime fiet!» pater Iosephus ferociter respondit. «Nunc, bona femina, ignem quam celerrime excita.»

Cum ad cenam sacerdos assaturam suam secaret, ancillae ministrantes post sellam eius stabant, horrentes tenuem suci rosei rivulum, qui sub cultro effluebat. Emmanuel Lujon comitatis causa frustum accepit, sed non gustavit. Pater Vaillant gigot suum, crus illud assatum, sibi soli habuit.

Omnes viri puerique cum *domino* ad mensam longam consederunt; feminae et parvuli postea cibum capturi erant. Ad alterum mensae caput pater Iosephus et Lujon sedebant, quibus interposita erat lagena vini Burdigalensis albi. Hoc vinum, Lujon aiebat, ex urbe Mexicana mulorum dorsis allatum erat. De via qua Sanctam Fidem redire oporteret colloquebantur; cum missionarius dixisset se apud Santo Domingo deversurum, hospes quaesivit cur ibi equum non compararet. «Vereor ne equo tuo Sanctam Fidem vix attingas.»

«Incolae illius vici equis bonis educandis clari sunt. Fortasse equum cum aliquo commutare possis.»

«Minime», pater Vaillant respondit. «Indi illi animo sunt moroso ac suspicaci. Si cum eis negotiari coepero, consilium meum in suspicionem vocabunt. Si animas eorum servare cupimus, perspicuum esse debet nullum nos ipsos quaestum quaerere; ita patri Gallegos apud Albuquerquium quoque dixi.»

Emmanuel Lujon risit et ad viros suos per mensam respexit, qui omnes candidos dentes ostendebant. «Haecne sacerdoti Albuquerquiensi dixisti? Non tibi animus deest! Dives enim ille vir est, pater Gallegos. Nihilo minus eum colo. Cum eo ludum chartarum, quem poker vocant, lusi; ludi aleatorii

studiosissimus est, et damna ut vir fortis fert. Nullum in ludo discrimen reformidat; more Americanorum ludit.»

«Ego vero», pater Iosephus rettulit, «sacerdotem aut chartis ludere aut divitias sibi congerere solitum parum reverendum existimo.»

«Tu igitur non ludis?» Lujon interrogavit. «Spem meam fefellisti. Speraveram nos post cenam aliquem ludum instituere posse; vesperae hic satis taediosae sunt. Ne ludo quidem, quem *domino* appellant, ludis?»

«Ah, hoc aliud est!» pater Iosephus professus est. «Calculorum lusus ibi ad focum, addita coffea aut paululo eius egregii liquoris ex uvis destillati, quem mihi gustandum dedisti, me sane recrearet. Dic autem, Manuelito, unde illum liquorem habes? potioni cuidam Gallicae suavissimae similis est.»

«Diuturna aetate egregie maturuit. Tempore avi mei apud Bernalillo confectus est. Ibi etiam nunc eiusmodi liquor conficitur, sed iam non tam bonus est.»

Postridie mane, cum post coffeam pueri ad baptismum praepararentur, hospes patrem Vaillant per caulas et stabula duxit, ut pecora sua ostenderet. Duos praecipue mulos colore lacteo subflavo insignes, in contiguis praesepibus stantes, singulari quadam animi elatione demonstravit. Ipse e stabulo eos eduxit ut pulcherrimus pellium color melius conspiceretur: non erat ille albor equorum subcaeruleus, sed eburneus, plenus atque satur, qui in umbra hinnulei colorem sumebat.

Extremae eorum caudae in campanarum figuram tonsae erant.

«Nomina eorum», inquit Lujon, «Contento et Angelica sunt; atque nomina sua merito ferunt. Videtur Deus ipsis intellegentiam dedisse. Cum eos alloquor, tamquam Christiani ad me oculos attollunt; sunt vere amabiles sodales. Semper una ad equitandum adhibentur mutuoque amore arctissimo iunguntur.»

Pater Iosephus alterius capistro prehenso eum circumduxit. «At quam rara animalia! Numquam antea mulum aut equum tamquam hinnuleum coloratum vidi.» Deinde, hospite obstupefacto, sacerdos ille parvus sed nervosus locustae agilitate in dorsum Contentonis insiluit. Mulus ipse haud minus obstupuit: corpus violenter concussit, ad ianuam caulae effrenato cursu contendit, ibique repente constitit.

Cum equitem ita deicere non potuisset, contentus visus est; levi cursu rediit et quietissime iuxta Angelicam stetit.

«At tu quidem verus es *caballero*, pater Vaillant!» Lujon exclamavit. «Vix credo patrem Gallegos in sella mansurum fuisse, quamquam venator haud imperitus est.»

«Sella equestris in hac vestra regione domus mihi futura est, Lujon. Quam leniter hic mulus incedit, quam angusto dorso est! Hoc praesertim animadverto. Homini brevia crura habenti, qualis ego sum, poena est equo lato dorso cotidie octo horas vehi. Id tamen mihi dies post diem faciendum est. Hinc Sanctam Fidem petam; postquam diem unum cum episcopo de rebus nostris deliberando exegero, Moram proficiscar.»

«Ad Moram?» Lujon exclamavit. «Ita vero longe abest, et viae pessimae sunt. Equa tua illud iter numquam sustinebit; sub te mortua concidet.» Dum haec loquebatur, pater in dorso muli sedebat eiusque dorsum leniter manu mulcebat.

«Aliam tamen non habeo. Deus faxit ne procul a cibo atque aqua concidat! Perpauca enim mecum ferre possum, praeter vestes sacras sacraque vasa.»

Interea Mexicanus magis magisque cogitabundus fiebat, quasi rem gravem neque omnino iucundam animo versaret. Subito frons eius explicata est; ad sacerdotem conversus, tam candido et laeto risu, ut puerilem quendam vultum referret, paulo grandiloquentius exclamavit: «Pater Vaillant, domum meam cum caelo in gratiam reduxisti, et mercedem exiguam poscis.»

«Rem tibi gratissimam faciam: Contentonem tibi dono tradam, atque spero te mei praecipue in precibus tuis memorem futurum.»

Pater Vaillant in terram prosiliens collum hospitis amplexus est. «Manuelito!» exclamavit. «Pro mulo tam amabili puto me precibus te paene in caelum perducere posse!»

Mexicanus quoque risit, amplexumque pari benevolentia reddidit. Bracchiis inter se consertis ambo ad aedes redierunt, ut baptismata inciperent.

Postero mane, cum Lujon patrem Vaillant ad ientaculum vocare venisset, eum in caula repperit utrumque mulum huc illuc ducentem et subflava eorum latera manu mulcentem. Vultus autem eius nequaquam tam hilaris erat quam pridie.

«Emmanuel», continuo ait, «donum tuum accipere non possum. Tota nocte rem mecum reputavi, atque intellego mihi hoc non licere. Episcopus meus aeque ac ego laborat, et equus eius vix meo melior est. Scis eum omnia, cum huc veniret, naufragio apud Galvestonam amisisse; inter cetera currum egregium, quem ad has planities peragrandas sibi fabricari iusserat. Non deceret me tali mulo vehi, dum episcopus meus equo vulgari veheretur. Necesse est me mea vetere equa discedere.»

«Ita, pater?» Emmanuel anxius aliquantumque offensus videbatur. Cur sacerdos omnia perturbaret? Pridie omnia tam iucunde cesserant, et ipse sibi

paene princeps liberalissimus visus erat. «Vereor ne illa clivum La Bajadae ascendere non possit», lente dixit, capite moto. «Equos meos circumspice, et elige quem voles. Omnes tua equa meliores sunt.»

«Minime, minime», pater Vaillant constanter ait. «His mulis visis, nihil iam aliud cupio. Vere margaritarum colorem habent! Pretium pro nuptiis exigendum augebo, donec hoc mulorum par mihi a te emere liceat. Missionarius in solitudine iumento suo velut socio fidere debet. Talem mulum volo, qui me tamquam Christianus aspiciat, ut tu de istis dixisti.»

Dominus Lujon suspiravit, circa caulam oculis errans, quasi viam aliquam qua ex hac difficultate evaderet quaereret.

Pater Iosephus ad eum impetu conversus est. «Ego, si praediorum dominus dives essem, qualis tu es, Emmanuel, rem praeclaram facerem: duo iumenta praeberem, quae Dei verbum per hanc gentilium regionem ferrent; deinde mecum dicerem: Ecce episcopus meus et vicarius meus pulcherrimis mulis meis lacteo colore insignibus vehuntur!»

«Fiat igitur, pater», Lujon maesto risu respondit. «Sed multas mihi preces debes. In omni praedio meo nihil est quod istis duobus pluris faciam. Equidem, si diu separati essent, desiderio tabescerent; numquam enim alter ab altero discessit, tantus est inter eos amor. Muli, ut nosti, adfectiones firmissimas habent. Grave mihi est eos tradere.»

«Hoc ipso felicior eris, Manuelito», pater Iosephus alacriter exclamavit. «Quotienscumque mulorum horum memineris, de bono tuo facto tibi gloriari licebit.»

Non multo post ientaculum pater Vaillant profectus est, Contentone vectus, Angelica autem submisse post eum cursitante. Emmanuel vero Lujon ad portam stans maestus eos oculis prosecutus est, donec e conspectu abierunt. Sibi videbatur pertinaci sacerdotis instantia mulos quasi extortos esse; nullam tamen in animo offensam servabat. Neque de studio patris Iosephi in officiis gerendis, neque de sincera eius voluntate dubitabat. Denique episcopus episcopus erat, vicarius vicarius; neque eis probro erat quod velut duo sacerdotes parochiales ordinarii laborarent.

Persuasum sibi habebat se eo gloriaturum esse, quod episcopus et vicarius Contentone et Angelica veherentur. Pater Vaillant eum ad consensum quodammodo coegerat; sed ipse haud invitus cesserat.

CAPUT II
ITER SOLITARIUM AD MORAM

Episcopus et vicarius eius per imbrem in montibus Truchas equitabant. Guttae graves, plumbei coloris, vento gelido e cacumine spirante oblique per aera ferebantur. Pater Latour identidem cogitabat eas gyrinorum figuram referre; in nasum genasque eius illisae cum strepitu dissiliebant, quasi intus cavae atque aere plenae essent. Sacerdotes per prata montana excelsa iter faciebant, quae paucis post hebdomadibus virescerent, tum vero schisti colorem referebant.

Undique iuga abietibus caeruleo-viridibus tecta iacebant; supra ea asperae montium spinae cornuum instar assurgebant. Caelum tam humile imminere videbatur, ut nubes plumbeae purpureo quodam colore tinctae veluti vela nebulae in valles inter iuga pinifera demitterent. Nec minimum candidae lucis vestigium in atris vaporibus supra capita volutantibus apparebat; immo ipsi frigidum sempervirentium colorem induere videbantur.

Quin etiam mulae albae, quarum pili imbre madefacti in floccos cohaeserant, colorem schisti sumpserant; utriusque autem sacerdotis vultus, sub ea luce insolita, purpurei maculisque distincti erant.

Pater Latour primus vehebatur, erecto corpore mulae insidens, mento non amplius demisso quam opus erat ut impetum imbris ab oculis averteret. Sequebatur pater Vaillant, cui parum prospicere licebat: tali enim tempestate perspicilla inutilia erant, itaque ea deposuerat. In sella se contraxerat, umeris longe supra Contentonis collum proiectis.

Soror patris Iosephi, Philomena, quae coenobio virginum in patria sua urbe, in regione Puy-de-Dôme, antistita praeerat, saepe animo effingere conabatur fratrem suum et episcopum Latour per longa illa itinera apostolica procedentes, de quibus ille ad eam litteras mittebat. In mente sua duos sacerdotes incedere videbat, talaribus vestibus indutos, capitibus nudis, ad similitudinem imaginum sancti Francisci Xaverii quas noverat. Res ipsa minus picturae similis erat; neque tamen quisquam viros illos venatoribus aut mercatoribus confudisset.

Nam circa colla non sudaria viatoria, sed collaria clericorum gerebant; in pectore autem episcopi, super tunicam e pelle cervina factam, crux argentea ex catena eiusdem metalli pendebat.

Moram petebant; tertius iam itineris dies agebatur, nec certum habebant quantum viae sibi superesset. A mane neque viatori obviam ierant neque

ullam hominum habitationem conspexerant. Rectam se viam tenere existimabant, quoniam nullam aliam viderant. Primam noctem in vico Sanctae Crucis egerant, qui in ampla calidaque valle Fluminis Magni situs erat, ubi agri hortique primis veris coloribus iam leniter tingebantur.

Postquam vero regionem Española post terga reliquerant, primum ventis atque harenae procellis, deinde frigori resistere coacti erant. Episcopus Moram ibat, ut sacerdotem eius loci adiuvaret in curanda multitudine profugorum, quibus domus sacerdotis plena erat. Nova quaedam colonia in valle Conejos ab Indis nuper incursata erat; complures incolae interfecti, reliqui, qui oriundi ex Mora erant, eo tandem redierant, omnibus rebus destituti.

Priusquam prata montana transissent, pluvia in imbrem nive mixtum versa est. Vestes e corio cervino madefactae cito obriguerunt, particulaeque glaciei crepitantes in eas feriebantur ac resiliebant. Parum laeta erat spes pernoctandi sub dio. Tantus erat imber ut ignem accendere non possent, stragula autem humi posita penitus madefierent. Dum ex ea montis parte quae Moram spectabat descendebant, dies cinereus iam deficere videbatur, etsi quarta tantum hora post meridiem erat.

Pater Latour in sella se convertit et super umerum comitem allocutus est.

«Mulae profecto valde fatigatae sunt, Iosephe. Cibo indigent».

«Pergamus», inquit pater Vaillant. «Antequam nox ingruat, aliquod receptaculum reperiemus». Vicarius, dum prata transirent, assidue precatus erat, sibi persuasum habens sanctum Iosephum preces suas exauditurum esse. Neque hora integra praeteriit, cum ad miseram quandam domum ex lateribus crudis exstructam pervenerunt, adeo humilem atque abiectam ut vix eam animadvertissent, nisi iuxta ipsam semitam in margine praeruptae voraginis stetisset.

Stabulum ipsa domo habitabilius videbatur; sacerdotes igitur secum reputabant num fortasse in eo noctem traducere possent.

Cum ad ianuam accessissent, vir nudato capite egressus est; quem mirati non Mexicanum, sed Americanum esse viderunt, specie admodum ingrata. Dialecto quadam, voces lente producens, eos allocutus est; quid diceret vix intellegere poterant; quaesivit tamen num ibi pernoctare vellent. Paucis cum eo verbis commutatis, pater Latour magis magisque abhorrere coepit a consilio vel paucas horas sub tecto huius hominis deformis et mali aspectus commorandi.

Erat vir statura procera, macilentus, male conformatus; collum serpenti simile in exiguum caput osseum desinebat. Sub capillis brevissime tonsis, in illo capite inviso plures crassae eminentiae apparebant, velut si commissurae

ossium cranii supervacuis ossis stratis intumuissent. Aures parvae atque paene informes capiti speciem plane malignam dabant. Vir vix dimidia parte humanus videbatur; at in via solitaria Moram ducente solus ille domum habebat.

Sacerdotes desiluerunt eumque rogaverunt num mulas sub tectum recipere eisque frumentum praebere posset.

«Ubi primum tunicam induero, faciam. Intrare potestis», respondit.

Eum secuti in conclave ingressi sunt, ubi ignis e lignis pini piñon appellatae excitatus in angulo flagrabat; ad eum accesserunt ut manus frigore rigentes calefacerent. Hospes sonum iratum, quasi fera ringens, versus interiectum parietem emisit; tum ex proximo cubiculo femina processit. Mexicana erat.

Pater Latour et pater Vaillant eam comiter Hispanice salutaverunt, Sanctissimae Matris nomen invocantes, ut mos erat. At illa ne labra quidem aperuit; primo ad eos vultu vacuo aspexit, deinde oculos deiecit et se contraxit, velut immani metu perterrita. Sacerdotes alter alterum intuiti sunt; utrique subiit suspicio virum aliquo modo eam male tractavisse. Subito in eam conversus est.

«Expedi istas sellas hospitibus! Non te devorabunt, si sacerdotes sunt!» in eam fremuit.

Illa trepide pannos, tibialia uda, sordidasque vestes de sellis rapere coepit. Adeo manus ei tremebant ut res saepe exciderent. Non anus erat; fortasse etiam admodum iuvenis, sed, ut videbatur, ingenio admodum hebeti. Nihil in vultu praeter stuporem et terrorem apparebat.

Maritus tunicam calceosque induit, ad ianuam abiit, ibique manu pessulum tenens constitit; super umerum obtutum insidiosum atque infestum in mulierem attonitam coniecit.

«Heus tu! Mecum statim veni; opera tua mihi opus erit!»

Illa e paxillo pallium nigrum arripuit eumque secuta est. In ipso limine se convertit et oculos hospitum deprehendit, qui misericordia simul et perplexitate eam abeuntem spectabant. Illico vultus ille hebes ardore quodam accensus est, quasi vaticinantis, horribili significatione plenus. Digito eis significavit ut inde abirent, abirent!—bis celeriter digitum in aera protendens. Tum in vultu horrorem prae se ferens, quem nulla lingua exprimere posset, caput retro iecit, aciem palmae per iugulum distentum celeriter transduxit, quasi iugulum secaret, atque evanuit.

Limen iam vacuum erat; ambo sacerdotes obmutuerant, defixis in limen oculis stabant. Tam repentinus fuerat ille affectus, fulguri similis, tam vivum certumque erat periculi indicium quod dederat, ut ambo obstupescerent.

Pater Iosephus primus vocem recuperavit. «Quid sibi velit, dubium non est. Sclopetumne tuum oneratum est, Ioannes?»

«Ita; sed ab umore tueri neglexi. Nihil refert».

Festinanter domo egressi sunt. Adhuc satis lucis supererat ut per cinereum imbris impetum stabulum conspicerent; ad id contenderunt.

«Señor Americane», episcopus inclamavit, «velisne, quaeso, mulas nostras foras educere?»

Vir e stabulo prodiit. «Quid vultis?»

«Mulas nostras. Consilium mutavimus; ad Moram pergere statuimus. En tibi nummus unius dollarii pro labore».

Homo minaci habitu constitit. Dum ab altero ad alterum oculos ferebat, caput eius prorsus ut serpentis huc illuc movebatur. «Quid est? An domus mea vobis parum bona est?»

«Causam reddere non necesse est. Abi, pater Iosephe, in stabulum mulasque educ».

«Tu in meum stabulum intrare audes, tu, sacerdos ...!»

Episcopus sclopetum eduxit. «Parce contumeliis, domine. Nihil a te volumus nisi ut abire liceat, ne contumelias tuas audiamus. Sta ubi stas».

Vir inermis erat. Pater Iosephus cum mulis e stabulo exiit; ephippia eis nondum detracta erant. Miserae quidem singulae paulum pabuli mandebant, sed nulla incitatione ad discedendum indigebant; locus illis displicebat. Simul ac sessores suos dorso senserunt, alacriter per viam citato gradu ferri coeperunt, quae statim in alveum torrentis descendebat. Dum descendebant, pater Iosephus dixit hominem illum procul dubio sclopetum domi habere, se autem minime cupere a tergo transfigi glande.

«Neque ego», respondit episcopus. «Sed iam tam obscurum fit ut id vix facere possit, nisi equo nos subsequatur. Erantne equi in stabulo?»

«Nihil praeter asellum, quem burro vocant». Pater Vaillant patrocinio sancti Iosephi confidebat, cuius officium eo mane magno ardore recitaverat. Monitio autem quam misera illa femina, cum vix occasio daretur, eis significaverat, indicio videbatur aliquam potestatem tutelarem eorum memorem esse.

Cum ad ulteriorem ripam alvei ascendissent, nox iam penitus incubuerat atque imber multo vehementius cadebat.

«Minime certus sum nos viam tenere posse», inquit episcopus, «sed hoc saltem certo scio neminem nos persequi. Prudentibus his bestiis fidere debemus. Misera mulier! Vereor ne ille eam suspectam habeat atque vexet».

Eunti per tenebras imago eius ob oculos identidem redibat, vultus ignis lumine illustratus, gestusque ille terribilis.

Paulo post mediam noctem ad oppidum Mora pervenerunt. Domus sacerdotis profugis repleta erat; duo e profugis lecto cedere iussi sunt, ut episcopus et vicarius in eo recumbere possent.

Mane puer e stabulo adveniens rettulit se feminam quandam, mente ut videbatur captam, in stramento iacentem invenisse, quae duos patres, mulorum alborum dominos, videre vehementer rogaret. Adducta est, vestibus in pannos discissis, cruribus vultu atque ipsis capillis luto adeo oblitis ut sacerdotes eam, quae pridie nocte vitam ipsorum servavisset, vix agnoscerent.

Aiebat se omnino ad domum non redisse. Cum sacerdotes mulis discessissent, maritum domum ad sclopetum sumendum cucurrisse; se autem per fossam imbre effossam post stabulum in alveum praecipitem descendisse, totamque noctem iter Moram versus fecisse. Putaverat eum se assecuturum et occisurum, sed id non acciderat. Ante primam lucem ad vicum pervenerat, in stabulumque se insinuaverat, ut inter animalia calefieret atque ibi exspectaret dum familia e somno expergisceretur.

Coram episcopo genibus nixa tanta et tam horrenda narrare coepit, ut is eam interpellaret et ad sacerdotem loci conversus diceret:

«Haec res ad iudices civiles pertinet. Estne hic magistratus?»

Magistratus quidem nullus aderat, sed vir quidam, qui olim pelles venando quaesierat et iam otio fruebatur, munere tabellionis fungebatur et testimonia rite accipere poterat. Is accersitus est; interea pater Latour mulieres e valle Conejos profugas iussit hanc miseram lavare, vestibus decentibus induere, vulnera quoque et abrasiones crurum curare.

Post horam femina, cui Magdalena nomen erat, cibo humanitateque recreata, ad suos casus enarrandos parata erat. Tabellio amicum suum, St. Vrain, venatorem pellium Canadensem, secum adduxerat; hic linguam Hispanicam melius quam tabellio intellegebat. Praeterea mulierem noverat, et confirmavit vera esse quae de se dicebat: Magdalenam Valdez appellatam, apud Los Ranchos de Taos natam, annos quattuor et viginti agere. Maritus eius, Buck Scales nomine, olim cum venatorum grege ex parte quadam regionis Wyoming ad Taos devenerat.

Omnes viri albi eum canem quendam atque hominem degenerem esse sciebant; at puellis Mexicanis Americanae nationis viro nubere dignitatis incrementum videbatur. Sex ante annos ei nupserat Magdalena, atque ex illo tempore in miserrima illa domo iuxta viam Morensem cum eo habitaverat. Per

hos annos quattuor viatores, qui pernoctaturi ibi deverterant, vir spoliaverat atque interfecerat. Omnes peregrini erant, in illa regione nemini cogniti.

Nomina eorum oblita erat; unum tamen adolescentem Germanum fuisse meminerat, qui perparum Hispanice et Anglice loquebatur, indole benignum, oculis caeruleis; huius casum prae ceteris doluerat. Omnes in solo harenoso post stabulum sepulti erant. Semper timebat ne corpora eorum imbre procelloso ex humo eruerentur. Equos autem mortuorum Buck noctu abduxerat atque alicubi ad septentrionem Indis vendiderat.

Magdalena tres liberos ex matrimonio pepererat, quorum singulos maritus paucis diebus post partum tam atrocibus modis necaverat ut illa rem verbis referre non posset. Postquam maritus primum infantem occiderat, a viro effugit atque ad parentes suos Ranchos rediit. At ille eam persecutus est, minatus se parentibus senibus nociturum nisi domum secum rediret. Nusquam auxilium petere ausa erat; bis tamen antea contigerat ut viatores de periculo moneret, cum maritus domo abesset.

Hac vero vice animum collegerat, quod, cum duorum sacerdotum vultus inspexisset, viros bonos esse cognovit, speravitque se, si eos sequeretur, ab eis servari posse. Plures caedes pati non iam poterat. Nihil amplius petebat quam ut ipsa moreretur, modo sibi liceret ad tempus prope ecclesiam atque sacerdotem delitescere, quo animam suam cum Deo reconciliaret.

St. Vrain et amicus eius statim homines ad investigandum convocaverunt. Ad aedes Scales equitaverunt et, ut mulier dixerat, quattuor virorum reliquias sub saepto pecoris, quod corral vocant, post stabulum sepultas invenerunt. Ipsum Scales in via e Taos venientem ceperunt; illuc ad uxorem quaerendam profectus erat. Eum Moram reduxerunt, St. Vrain autem ad Taos equo perrexit, magistratum arcessiturus.

Cum apud Moram carcer, quem calabozo vocant, nullus esset, Scales in stabulo vacuo sub custodia inclusus est. Mox circa stabulum turba hominum constitit, qui ibi morabantur ut minas horrendas audirent quas captivus contra uxorem clamabat. Magdalena in domo sacerdotis servabatur; ibi in angulo super stoream iacebat, episcopum obsecrans ut eam secum ad Sanctam Fidem duceret, quo maritus ad eam pervenire non posset. Quamquam Scales vinculis tenebatur, episcopus de eius salute sollicitus erat.

Itaque ipse et tabellio Americanus, qui sclopetum novi generis, quod revolver vocant, habebat, in aula, quam sala vocant, sederunt eamque tota nocte custodierunt.

Mane magistratus cum comitatu e Taos venit. Tabellio in foro, quod plaza vocant, audientibus omnibus, facta ei exposuit. Episcopus quaesivit num apud

Taos locus aliquis Magdalenae tutus esset; neque enim hic diutius manere poterat tanto pavore exagitata.

Vir veste venatoria e corio cervino indutus e turba processit atque Magdalenam videre rogavit. Pater Latour eum in cubiculum introduxit, ubi illa in storea iacebat. Hospes, petaso deposito, accessit, inclinavit se, manumque in umerum eius imposuit. Quamquam manifesto Americanus erat, Hispanice more incolarum illius regionis loquebatur.

«Magdalena, nonne mei meministi?»

Illa in eum suspexit quasi e puteo obscuro; in oculis eius profundis et metu vexatis aliquid vitae denuo exarsit. Utraque manu genua eius, e corio cervino fimbriato vestita, prehendit.

«Christobal!» eiulavit. «O Christobal!»

«Te mecum domum ducam, Magdalena, et apud uxorem meam manere poteris. In mea domo nihil timebis, nonne?»

«Minime, minime, Christobal, apud te non timebo. Non sum mulier improba».

Ille comam eius leniter composuit. «Bona puella es, Magdalena, semper fuisti. Omnia bene cedent. Mihi cetera permitte».

Tum ad episcopum conversus ait: «Señor Vicario, apud me recipi potest. Prope Taos habito. Uxor mea indigena est, atque eam benigne tractabit. Bestia illa ad praedium meum accedere non audebit, etiam si e custodia effugerit. Me novit. Carson mihi nomen est».

Pater Latour iam pridem exploratorem illum convenire cupiverat. Virum ingenti statura, valido corpore, aspectu imperioso fore sibi finxerat. Hic vero Carson episcopo ipso erat brevior, corpore admodum gracili, moribus modesto, atque Anglice molli quodam more australi voces producens loquebatur. Vultus eius simul cogitabundus et vigilans erat; cura inter caeruleos oculos sulcum permanentem impresserat. Sub flavis mystacibus os singulari quodam lepore distinctum erat, labris plenis subtiliterque formatis.

Os eius mira quadam simplicitate, quasi sui nescium, apparebat; cogitabundum simul erat, paulum maestum, et teneritatem animi quandam promittebat. Episcopus eum intuens subitam quandam voluptatem animi sensit. Huic ita veste e corio cervino induto inesse videbantur certa honestatis iudicia, fides, tacita quaedam morum lex quae verbis aegre exprimi possit, sed quam duo viri eiusdem vitae ratione agentes, si forte conveniant, statim sentiunt. Exploratori manum porrexit.

«Iam diu», inquit, «Kit Carson convenire optavi, etiam antequam in Novum Mexicum venirem. Sperabam te aliquando Sanctam Fidem ad me venturum».

Ille subrisit. «Valde verecundus sum, domine, semperque vereor ne spes me fallat. Sed nunc, credo, omnia bene procedent».

Ita longa illa amicitia initium cepit.

Dum ad praedium Carsonis, quod rancho vocant, redirent, Magdalena curae patris Vaillant commissa est; episcopus autem cum exploratore una equitabat. Carson se nomine tantum, non animo, Catholicum factum esse dicebat, quemadmodum Americani plerumque faciebant cum puellam Mexicanam ducerent. Uxorem suam bonam et valde piam esse; sibi tamen religionem velut rem mulieribus propriam visam esse, usque ad novissimum iter suum in Californiam. Ibi aegrotaverat, et patres cuiusdam missionis eum curaverant.

«Tum alia mente res aspicere coepi, atque cogitabam fore ut aliquando vere et ex animo Catholicus fierem. Ab ineunte aetate didiceram sacerdotes nebulones esse, moniales autem malas mulieres; talia omnia apud nos in Missouri iactantur. Et sane non pauci sacerdotes huius regionis istam opinionem confirmant. Noster ille Padre Martinez apud Taos vetus est homo nequam, si quis umquam fuit; liberos nepotesque in paene omni vico circumiecto habet.

«Padre autem Lucero apud Arroyo Hondo avarissimus est: pauperi, ut Christiano more sepeliatur, quicquid habet eripit».

Episcopus cum Carsone de necessitatibus populi sui diu disseruit. Multum eius iudicio confidebat. Duo viri aetate fere pares erant, uterque annum quadragesimum paulum excesserat, uterque multiplici rerum usu et gravior factus et ingenio acutior. Carson expeditionibus toto orbe celebratis ducem itineris se praebuerat, sed paene tam pauper manebat quam olim, cum castores laqueis caperet. In parva domo e lateribus crudis cum uxore Mexicana habitabat.

Ingens illa regio desertorum et montium, inter Sanctam Fidem et litus Oceani Pacifici sita, nondum accurate descripta nec in tabulas geographicas relata erat; certissima eius regionis tabula in memoria Kit Carsonis erat. Hic vir e Missuria oriundus, qui locorum formas aut hominum vultus uno intuitu tam celeriter perspiciebat, paginam typis expressam legere non poterat; illo tempore vix nomen suum scribere noverat. At nihilominus perspicax erat et rerum discrimina facillime cernebat. Quod litterarum ignarus erat, casu

acciderat: libros anteverterat, in regiones penetraverat quo ars typographica sequi non poterat.

Inter pueritiae labores, cum a quarto decimo ad vicesimum annum victum tenuem in vehiculorum agminibus nunc coquus nunc mulio quaereret, saepe hominibus saevis desperatisque serviens, integrum honoris sensum et misericors pectus servaverat. Cum de misera Magdalena episcopo loqueretur, maestus dixit: «Eam apud Taos videre solebam, cum tam pulchra puella esset. Nonne miserandum est?»

Scales, homicida ille degener, post breve iudicium laqueo necatus est. Ineunte Aprili episcopus ex Sancta Fide equo profectus ad Sanctum Ludovicum contendit, inde ad concilium provinciale Baltimorae celebrandum iturus. Mense Septembri rediit, quinque secum adduxit moniales animosas e Sororibus Lauretianis, quae scholam puellarum in Sancta Fide, ubi tum paene nulla erant litterarum studia, conderent. Magdalenam statim arcessendam curavit atque sororibus ministram dedit. Ea domus curam gessit et culinae sororum praefuit.

Monialibus toto animo devota erat, et in Ecclesiae ministerio adeo felix, ut episcopus, quoties scholam inviseret, per hortulum culinarium ingredi soleret, ut placidum eius formosumque vultum videret. Nam pulchra iterum facta est, qualem Carson eam puellam fuisse dixerat. Postquam dira iuventutis calamitas velut morbus transierat, in familia Dei rursus efflorescere videbatur.

LIBER TERTIUS
MISSA APUD ÁCOMAM

CAPUT I
PSITTACUS LIGNEUS

Primo anno postquam Sanctam Fidem advenerat, episcopus quattuor tantum fere menses intra fines dioecesis suae commoratus erat. Sex enim eius anni menses, cum concilio plenario Baltimorensi, ad quod evocatus fuerat, interesset, absumpserat. Equo vectus per viam Sanctae Fidei ad Sanctum Ludovicum profectus est, mille fere miliaria Anglica emensus; inde navi vaporaria ad Pittsburgum pervenit, deinde trans montes Cumberlandiam petivit, atque via ferrata nuper instituta Vasingtoniam contendit.

Reditus autem etiam diuturnior fuit, quoniam quinque secum moniales ducebat quae scholam Dominae Nostrae a Lumine conditurae erant. Sanctam Fidem extremo Septembri demum attigit.

Hactenus episcopus Latour negotiis potissimum occupatus erat quibus longe a vicariatu suo abesse cogebatur. Ingens illa dioecesis ei adhuc mysterium erat, quod ne mente quidem complecti poterat. Vehementer cupiebat per eam vagari atque homines sibi commissos cognoscere; paulisper ab aedificandi instituendique curis se expedire atque ad occidentem progredi, ad veteres Indorum missiones longe a ceteris sedibus remotas: ad Sanctum Dominicum, equorum fetura nobilem; ad Isletam, gypso candentem; ad Lagunam, latis pascuis insignem; postremo ad Ácomam, inter nubes velut collocatam.

Sub aureo Octobris caelo, stragulis et olla ad coffeam coquendam instructus, episcopus ad missiones Indorum occidentales visendas profectus est; comitabatur eum iuvenis Indus e pago Pecos, Iacinto nomine, quem itineris ducem conduxerat. In Albuquerque diem noctemque apud patrem Gallegos egit, hominis hilaris et omnibus accepti.

Post Sanctam Fidem paroecia Albuquerque ceteris dioecesis paroeciis dignitate antecedebat. Sacerdos eius e familia Mexicana valde potente ortus erat; ipse autem una cum iis, quos rancheros vocant, ecclesiam ad arbitrium suum administrabat, ut tota ibi vita paroecialis admodum festiva atque laeta esset. Quamquam pater Gallegos episcopo decem annis maior erat, quinque tamen noctes continuas *fandango* saltare solebat, quasi numquam saltando

expleri posset. Multos inter Americanos ibi colonos amicos habebat, cum quibus ludo chartarum, quem *poker* vocant, certabat aut venatum ibat, quotiens cum Mexicanis non saltabat.

Cellarium eius vino ex El Paso del Norte advecto, potione ardenti quam *whisky* vocant e Taos allata, atque aqua vitae ex uvis apud Bernalillo expressis distillata affatim refertum erat. Hospitalitatem vere colebat: lusor cui fortuna adversa esset, miles qui post crapulam sensim ad se rediret, ad mensam eius semper admittebantur. Vidua quaedam Mexicana dives sacerdotem magnopere colebat; in cenis ab eo datis hospitae partes agebat, famulos ei conducebat, textilia subtiliter reticulata altari et lintea mensae eius conficiebat.

Singulis diebus Dominicis currus illius viduae, in tota Albuquerque unicus undique clausus, in foro, quod plaza vocant, post Missam opperiebatur; sacerdos autem sacris vestibus depositis foras prodebat, curruque ad praedium mulieris, quod hacienda vocant, ad prandium vehebatur.

Episcopus et pater Vaillant causam patris Gallegos diligenter exploraverant, atque hunc tam scandalosum rerum statum multo ante Natalem Domini finire statuerant. In hoc tamen itinere pater Latour neque admirationem neque offensionem ullam prae se ferebat; Gallegos autem comiter eum et summa cum observantia excipiebat.

Cum episcopus modeste significasset se mirari quod nullus confirmandorum coetus eum exspectaret, pater Gallegos blande respondit sibi in more esse ut infantes eodem tempore quo baptizarentur confirmaret.

«Nihil interest in Christiana communitate qualis nostra est. Scimus enim eos, dum adolescunt, religionis doctrinam accepturos esse; itaque ab ipso initio bonos catholicos efficimus. Quidni ita faciamus?»

Sollicitus erat pater Gallegos ne episcopus eum sibi in itinere ad missiones illas comitem esse iuberet. Parcus victus et cubile super rupibus ei minime placebant. Itaque, quamquam paucis ante noctibus saltaverat, superiorem suum altero pede fasciis involuto atque calceo Indorum, quem *moccasinum* vocant, induto excepit, de gravissimo podagrae impetu querens. Rogatus quando novissime apud Ácomam Missam celebravisset, nihil certi respondit.

Olim, inquit, se hebdomada Passionis illuc ire solitum esse; sed Indos Ácomenses intimo animo adhuc paganos neque ad Christi fidem conversos esse, neque velle Missae celebratione molestari. Postremo autem cum illuc venisset, ne in ecclesiam quidem intrare potuisse. Indos enim simulavisse clavem apud se non habere: penes eorum gubernatorem eam esse, qui ad quaedam «negotia Indorum» gerenda in montes Cebolleta abisset.

Episcopus Gallegos itineris socium minime desiderabat; gaudebat igitur se incommodam eius recusandi necessitatem effugisse, atque, humanissimis valedictionibus datis, Albuquerque discessit. Secum tamen reputabat aliquid in Gallegos, si hominem spectares, esse admodum amabile. Si vero sacerdotem spectares, eum ferri non posse: nimis enim sibi placebat nimisque populo acceptus erat, quam ut mores suos umquam mutaret; vultum vero mutare certe non poterat.

Non prorsus vultum habebat hominis qui alea quaestum faceret; sed blandus quidam vultus nitor oculique micantes clandestinam quandam vitae rationem prodere videbantur. Unum tantum restabat consilium: illum ab omnibus sacerdotalibus officiis suspendere, atque ceteros sacerdotes indigenas minoris dignitatis exemplo eius commonere.

Pater Vaillant episcopo suaserat ut noctem omnino apud Isletam ageret; ibi enim sacerdotem ei placiturum esse dicebat, patrem Jesús de Baca, canitie conspicuum senem ac paene caecum. Is multis annis in Isleta versatus Indorum suorum fiduciam atque amorem sibi conciliaverat.

Cum ad pagum Isletae accederet, qui trans humilem campum harena cana constratum splendide albus apparebat, animus patris Latour recreatus est. Pulchra erat illa ecclesiae et confertarum domorum albedo, calore quodam atque ubertate suffusa, paucis acaciis lucidis umbrata, quarum viror caeruleo tam vivido suffusus erat, ut vetera vela chartacea fenestrarum referret. Ea arbor dulces ei semper memorias revocabat: hortum in Gallia meridiana, ubi iuvenes consobrinos invisere solebat.

Cum ad ecclesiam equitans accederet, senex sacerdos obviam processit; salutatoque episcopo constitit eum intuens, manu oculos iam hebetes obumbrans.

«Itane hic episcopus meus est?» exclamavit. «Tam iuvenis vir?»

Per hortum post ecclesiam muro saeptum in domum sacerdotis ingressi sunt. Hic hortus cactis cultis, multis generibus atque mira magnitudine (adeo hos sacerdos amare videbatur), abundabat; inter eos pendebant caveae ex salicum virgis contextae, psittacis plenae. Quin etiam per semitas harena stratas psittaci huc illuc saltabant, unius alae pinnis recisis ne avolare possent.

Pater Jesús explicavit pennas psittacorum ab Indis suis magni aestimari, quibus vestes suas caerimoniales ornarent; se vero iam pridem comperisse has aves alendo parochianis suis gratificari posse.

Domus sacerdotis et intus et foris candida erat, sicut ceterae Isletae domus; suppellectili autem paene tam nuda quam Indorum tugurium. Senex pauper erat atque tam molli animo ut ab incolis pagi *pesos* pertinaciter exigere non

sustineret. Puella Inda ei fabas et pultem e farina frumenti Indici coquebat; nihil fere aliud requirebat. Puellam, aiebat, parum coquinandi peritam esse, sed cibum summa munditia parare.

Cum episcopus animadvertisset omnia in hoc pago, ipsas etiam vias, munda videri, pater Jesús rettulit prope Isletam collem esse materia quadam minerali alba refertum, quam Indi contererent atque ad parietes dealbandos adhiberent. Hoc eos iam inde ab antiquissimis temporibus fecisse, pagumque semper candore suo insignem fuisse. Ex brevi cum patre Jesús colloquio apparebat eum paene puerili simplicitate praeditum esse, superstitionibus autem admodum deditum. Inerat tamen in eo bonitas quaedam velut auro fulgens.

Oculum dextrum suffusio obtexerat; caput obliquum tenebat quasi impedimentum illud visu praeterire conaretur. Quidquid ageret, ad laevam se vertebat, quasi manum pedemve circum obstaculum in via positum ducere vellet.

Postquam per hortum psittacis abundantem ad domum accesserat, pater Latour non sine risu animadvertit unicum ornatum in parva illa, paupere et vacua sacerdotis *sala* esse psittacum ligneum: is circulo insidebat, qui e trabe tecti suspensus erat. Dum pater Jesús puellae Indae in culina praecepta dabat, episcopus imaginem ex sede deposuit, ut propius inspiceret. Ex uno ligni frusto exsculpta erat, magnitudine viventem avem prorsus aequans; corpore caudaque rectis rigidisque, capite paulum converso.

Pennae alarum, caudae, colli levibus tantum ferri vestigiis adumbratae erant atque tenui colore pictae. Miratus est quam levis esset; superficies candorem habebat atque lenitatem quasi panni villosi, qualem lignum vetustissimum contrahit. Quamquam vix quicquam in ea scalpro effictum erat et lignum tantum ad certam formam levigatum, mira tamen similitudine viventem avem referebat: quasi exemplar ipsum ligneum ex quo psittaci fingerentur.

Cum episcopum avem manu tenentem conspexisset, senex sacerdos subrisit.

«Video te thesaurum meum invenisse! Haec avis, Excellentissime, omnium fortasse rerum in pago vetustissima est; ipso etiam pago antiquior».

Psittacus, ut pater Jesús narrabat, Indis horum pagorum iam inde ab antiquissimis temporibus admirationi desiderioque fuerat. Antiquitus eius pennae pluris aestimabantur quam conchae in monilia aut ad commercium aptatae, quas *wampum* vocant, vel lapilli turcoisi. Etiam antequam Hispani in eas terras venissent, gentes pagorum septentrionalis Novae Mexicae

exploratores per arduas periculosasque mercaturae vias ad regiones Mexicae tropicas mittere solebant, qui pennarum psittacorum onera suis corporibus imposita reportarent. Ad hanc mercem emendam negotiator sacculos lapillis turcoisis e collibus Cerrillos prope Sanctam Fidem advectis plenos ferebat.

Si quando, id quod rarissime eveniebat, negotiator avem vivam ad suos referre potuisset, honores ei divinos tribuebant; eius mors totum pagum gravissimo maerore afficiebat. Ipsa quoque ossa religiose servabantur. Apud Isletam etiam tum cranium psittaci antiquissimum exstabat. Avem autem ligneam suam sacerdos ab sene quodam emerat, qui ei multa debebat atque sine posteris moriturus erat. Iam multos annos pater Jesús oculos in eam avem defixos tenebat.

Indus ei dixerat maiores suos multis abhinc aetatibus ex pago, unde gens eorum initium duxisset, eam secum attulisse. Sacerdos libenter sibi persuadebat eam effigiem esse ad vivum expressam, unius scilicet ex raris illis psittacis quos prisci homines per totum illud longum iter e terris tropicis vivos attulissent.

Pater Jesús Indos qui Lagunam atque Ácomam incolebant laudavit. Cum adhuc iuvenis esset, ad utrumque pagum sacra celebraturus adire solebat, eosque semper amicos atque benignos expertus erat.

«Apud Ácomam», inquit, «rem videre potes sanctissimam. Ibi imaginem sancti Ioseph habent, quam olim unus ex Hispaniae regibus ad eos misit; per eam multa miracula facta sunt. Si anni tempus aridum est, homines Ácomenses imaginem ad agros suos Acomitae sitos deferunt, semperque inde pluvia sequitur. Tum apud eos pluit cum in tota regione nullus imber cadit; frugesque colligunt cum Indi Lagunae nihil habent quod metant».

CAPUT II
IACINTUS

Prima luce Isletae sacerdotique eius valedicentes, pater Latour et dux itineris toto die per aridam desertamque planitiem, quae ad occidentem ab Albuquerque patet, vecti sunt. Ipsa regio velut ex aridis cineribus constare videbatur: nulla iuniperus, nulli frutices illi quos *rabbit-brush* appellant, nihil nisi dumeta cactorum marcidorum ac paene emortuorum et passim cucurbitae silvestres, quae solae inter plantas illius loci aliquid vigoris retinebant. Est enim planta sarmentosa, eo tamen insignis quod non late per humum serpere ac vagari, sed in densam molem coire atque in altum assurgere solet.

Folia eius longa atque acuta, sagittata, aculeis argenteis velut pruina conspersa, sursum eriguntur inter seque densissime coartantur. Tota illa conferta rigidarum frondium moles non tam plantae quam ingenti multitudini lacertarum cinereo-viridium similis erat, quae, dum moverentur, subito metu perculsae medio motu substitissent.

Progrediente mane per harenosam procellam iter sibi faciendum erat, quae solem omnino obtexit. Iacintus regionem probe noverat, quippe qui eam saepe transisset ut sacris saltationibus apud Lagunam interesset; capite tamen demisso equitabat, sudario purpureo ante os alligato. E pago silvis aquisque abundanti oriundus hanc planitiem haud magni aestimabat. Meridie de mula descendit atque tantum sarmentorum e fruticibus, quos *greasewood* vocant, collegit quantum ad coffeam episcopo coquendam satis esset.

Ex utraque parte ignis genibus nixi sunt; arena circum eos in gyros volitabat, adeo ut panis, dum eum ederent, harena scaber fieret.

Sol ruber per caelum harena caliginosum occidit. Viatores, cum aqua carerent, castra posuerunt atque stragulis involuti cubuerunt. Tota nocte ventus frigidus super eos flabat. Pater Latour adeo totis artubus rigebat ut multo ante auroram surgeret. Tandem diluculum serenum ac nitidum advenit, et maturius iter susceperunt.

Postridie, media fere postmeridiana parte, Iacintus Lagunam longe distantem ostendit. In mediis altorum aggerum harenae flavissimae, ochrae instar, fluctibus posita esse videbatur. Cum autem appropinquarent, episcopus deprehendit aggeres illos harenae in saxum conversos esse: longas undas saxi mollis, scabri luteique, luce resplendentes atque nudas, praeter pauca obscurarum iuniperorum agmina ex fissuris tempestatum vi apertis orientia. Arbusculae erant exiguae, sed vetustissimae.

Sub illo saxeorum fluctuum tractu lacus caeruleus iacebat, velut labrum lapideum aqua plenum, a quo pagus nomen acceperat.

Benignus ille Isletae sacerdos fratrem mulieris quae sibi cibos coquebat peditem praemiserat, qui incolas Lagunae certiores faceret novum summum sacerdotem adventare, virum bonum, qui ab eis pecuniam non quaereret. Itaque parati erant: ecclesia munda, fores apertae. Parva erat ecclesia et alba; supra altare circumque id pictae erant figurae numinum venti, pluviae, tonitrui, solis lunaeque, lineis geometricis inter se iunctae, coloribus coccineis, caeruleis viridibusque obscuris; ita ut interior pars extrema tapetibus velut vestita videretur.

Ea species patri Latour in memoriam revocavit interiora tentorii cuiusdam ducis Persarum, quae olim Lugduni in expositione textilium viderat. Utrum haec ornamenta ab Hispanis missionariis an ab Indis ad fidem conversis picta essent, comperire non potuit.

Gubernator pagi dixit suos postero mane Missae interfuturos esse compluresque pueros baptizandos adfore. Sacristiam ei ad pernoctandum obtulit; sed illud cubiculum humidae terrae odorem redolebat, atque pater Latour iam statuerat in saxeis illis harenae aggeribus sub iuniperis pernoctare.

Iacintus a Lagunae incolis ligna ad ignem et aquam bonam impetravit, atque in amoeno quodam loco super rupes ad septentrionem pagi castra posuerunt. Sole ad occasum demisso, ecclesia candida domusque flavae, e lateribus crudis exstructae, e planis saxorum gradibus distinctius eminebant. Post castra eorum, nec procul inde, magnae quaedam mensae saxosae consurgebant. Episcopus Iacintum rogavit sciretne quo nomine proxima appellaretur.

«Non. Nomen nullum scio», respondit caput quassans. «Nomen Indicum scio», addidit, quasi secum ipse, quod raro faciebat, loqueretur.

«Quodnam igitur nomen ei Indi imponunt?»

«Indi Lagunae eam Montem Avis Niveae appellant». Haec parum libenter dixit.

«Perpulchrum est», episcopus meditabundus inquit. «Ita vero, bellum nomen».

«Indi quoque pulchra nomina habent!» Iacintus celeriter respondit, labro leviter contorto. Deinde, quasi sensisset se episcopum immerito reprehendisse, paulo post adiecit: «Homines Lagunae valde ridiculum putant magnum sacerdotem tam iuvenem esse. Gubernator dicit: Quomodo eum Patrem vocem, cum minor natu sit quam filii mei?»

In Iacinti voce quaedam superbiae nota inerat, episcopo valde iucunda. Iam animadverterat quantum humanitatis vox Indi interdum prae se ferre posset, si quando vere benigna esset; levissima enim vocis inflexio efficiebat ut magnum sibi honorem habitum esse sentires.

«Equidem animo non adeo iuvenis sum, Iacinte. Quot annos natus es, mi puer?»

«Viginti sex».

«Filiumne habes?»

«Unum. Infantem. Haud ita pridem natum».

Iacintus, cum Hispanice loqueretur, articulos plerumque omittere solebat, sicut etiam Anglice faciebat; animadverterat tamen episcopus eum, quotiens nomini articulum adiceret, recte adhibere. Itaque omissio illa ex arbitrio potius quam ex inscitia nasci videbatur. Fortasse, Indorum iudicio, eiusmodi particulae supervacaneae atque auribus ingratae erant.

Rursus tacuerunt; sic enim plerumque inter se communicabant. Episcopus coffeam e poculo stanneo lente sorbebat, olla ad prunas retenta. Iam sol occiderat; saxa flava canescere incipiebant; infra in pago ignes quibus cibi coquebantur fenestras vitro carentes rubris luminis maculis illustrabant; odor fumi e ligno piñonis leniter per quietum aerem ferebatur. Totum caelum ad occidentem aureorum cinerum colorem induerat, hic illic rubore exiguo extremas nubecularum oras tingente.

Alte supra horizontem stella vespertina quasi lucerna modo accensa micabat; iuxta eam alia stella multo minor, sed constanti lumine fulgens, apparebat.

Iacintus extremum cigarrilli e tegumento spicae maizii convoluto abiecit, rursusque nullo rogante locutus est.

«*The ev-en-ing-star*», Anglice lente, distinctis syllabis ac paene sententiose dixit; tum Hispanice perrexit: «Videsne stellulam quae ei proxima est, pater? Indi eam ducem appellant».

Duo comites, suo quisque cogitatu intentus, sedebant, dum nox caerulea sideribus respersa circum eos descendebat; moles solitariarum mensarum saxosarum ingentes caelum velut secabant. Episcopus Iacintum raro de cogitationibus aut opinionibus eius interrogabat. Id nec urbanum nec utile fore putabat.

Memorias suas de cultu atque humanitate Europaea in mentem Indi nullo modo transfundere posse videbat; libenter autem credebat post Iacintum diuturnam maiorum traditionem, rerumque per saecula expertarum memoriam latere, quam nulla lingua sibi interpretari posset. Cum tenebris

frigus incessit. Pater Latour veterem paenulam pellibus intus subductam induit; Iacintus stragulum circa lumbos adstrictum solvens super caput humerosque sustulit.

«Stellae multae», paulo post inquit. «Tu quid de stellis putas, pater?»

«Sapientes tradunt stellas esse mundos huic nostro similes, Iacinte».

Antequam responderet, extremum cigarrilli in ore Indi primum clarius, deinde rursus obscurius arsit. «Non ita puto», dixit, voce eius qui rem aequo animo perpenderit ac reiecerit. «Puto eas duces esse, spiritus magnos».

«Fortasse ita est», episcopus suspirans respondit. «Quidquid sint, magnae certe sunt. Dicamus orationem Dominicam, mi puer, deinde dormiamus».

Ex utraque parte prunarum genibus nixis orationem una recitaverunt, deinde stragulis involuti se ad quietem composuerunt. Episcopus somno se dedit, laetus secum reputans se iam aliquod humanae consuetudinis vinculum cum iuvene illo Indo contrahere coepisse. Iuvenes Indos vulgo «pueros» appellabant, fortasse quod corporis habitus aliquid iuvenile, agile atque flexibile prae se ferebat. In moribus vero nihil omnino puerile erat, neque si Americanorum neque si Europaeorum more aestimares.

Iacintus nihil habebat incauti aut creduli; nihil eum umquam improviso deprehendebat. Sentiebas institutionem eius, qualiscumque fuisset, eum ad omnes casus qui accidere possent paravisse. Tam commode in episcopi conclavi studiis destinato quam in suo pago versabatur, neque tamen usquam nimium se familiarem praebebat. Pater Latour sibi videbatur non parum se ad amicitiam ducis sui conciliandam profecisse, quamquam quo pacto id factum esset nesciebat.

Re vera Iacinto placebat quo modo episcopus cum hominibus ageret: eum cum patre Gallegos apte locutum esse, item cum patre Jesús, atque erga Indos modestiam et humanitatem tenuisse iudicabat. Quantum ipse expertus erat, homines albi, quotiens Indos alloquerentur, alienum quoddam vultum sibi semper induebant. Multae erant ficti illius vultus species; pater Vaillant, exempli causa, vultum quidem benignum, sed nimis vehementem praeferebat. Episcopus nullum omnino vultum fictum sumebat. Recto corpore ante gubernatorem Lagunae steterat et ad eum conversus erat; vultus eius ne hilum quidem mutatus erat.

Hoc Iacinto mirum videbatur.

CAPUT III
DE RUPE

Postridie mane, Missa prima luce celebrata, pater Latour et dux eius e Laguna profecti sunt, per humilem illam planitiem inter Lagunam et Ácomam iacentem equitantes. In omnibus itineribus episcopus nihil umquam huic regioni simile viderat. E vasto aequore harenae rubrae saxeae mensae ingentes assurgere videbantur, quarum forma plerumque Gothicarum aedium lineamenta referebat, velut immensae quaedam cathedrales ecclesiae. Non in confertam et inordinatam molem coniectae erant, sed magnis intervallis dispositae, ita ut inter eas longae prospectuum viae paterent.

Haec planities aliquando urbs amplissima fuisse poterat, cuius minoribus omnibus vicis vetustate deletis sola publica aedificia superessent: ingentes structurae, quae montium speciem praeberent. Terra harenosa raris iuniperis consita erat; passim autem florentium fruticum glomeribus maculabatur, quos incolae *rabbit-brush* vocant. Frutices illi oleaceo colore in undas altas, quasi mare vento concitatum, consurgunt; hoc anni tempore densis floribus quasi stramento obteguntur, nunc flavis ut genista, nunc aurantiacis ut calendula.

Haec saxosarum mensarum planities summam vetustatem ac nondum perfecti operis speciem prae se ferebat: quasi Creator, omnibus ad orbem condendum materiis congestis, ab opere destitisset discessissetque, omniaque in eo ipso momento reliquisset quo cohaerere inciperent et in montes, campos, excelsas planities digeri deberent. Regio ipsa adhuc exspectare videbatur ut in ordinatam terrarum faciem effingeretur.

Illius primi ad Ácomam itineris episcopus numquam postea oblitus est, quod tum primum regio saxosarum mensarum ante oculos eius patefacta esset. Illud statim eum percussit, quod cuique saxeae mensae altera e nubibus expressa respondebat, tamquam imago in speculo: modo supra illam immota haerebat, modo lente a tergo assurgere videbatur. Huiusmodi nubium formae ibi perpetuo adesse videbantur, quamvis caelum fervidum esset et serenum caeruleumque.

Interdum nubes in planas quasi areas et gradus vaporis diffundebantur; interdum in convexos vertices intumescebant, aut miris figuris, ut argentea pagodarum fastigia, alia super alia consurgebant, quasi urbs aliqua orientalis continuo post rupem lateret. Ingentes illas graniti mensas in vacua planitie positas sine nubibus comitantibus animo concipere non poterat: nubes cum

eis unum quasi corpus efficiebant, sicut fumus pars turibuli, vel spuma pars fluctus.

Cum olim per iter Sanctae Fidei, per immensa Camporum Cansensium spatia, venisset, patri Latour caelum ipsa terra desertius visum erat: durus quidam et inanis caeruleus color, qui oculis Galli taedium afferret. Sed ad occidentem fluminis Pecos omnia mutabantur; hic supra capita viatorum semper aliquid agebatur: nubes toto die oriebantur ac movebantur. Sive atrae et vi tempestatum graves essent, sive candidae mollesque et velut otio laetantes, magnam in terras subiectas vim exercebant.

Desertum, montes et saxosae mensae umbris nubium assidue in alias formas aliosque colores redigebantur. Tota regio, luce umbraque semper varie distributis, nunc his nunc illis rerum lineamentis clarius expressis, oculis quasi fluida videbatur.

Iacintus repente exclamans episcopum a cogitationibus avocavit.

«Ácoma!» inquit, mulam suam sistens.

Episcopus manum Indi prorectam atque demonstrantem oculis secutus duas ingentes saxeas mensas longe conspexit. Formae erant paene quadratae, atque e tanto intervallo inter se vicinae videbantur, cum re vera complura milia passuum eas separarent.

«Illa ulterior», inquit dux, digito adhuc porrecto.

Oculi episcopi non tam acres erant quam Iacinti; nunc tamen, e loco edito ubi substiterant in summam ulteriorem mensam despiciens, in cana saxi superficie quandam figuram albam planamque conspexit, quadratum ex aliis quadratis compositum. Illud, ut dux eius indicavit, erat Ácomae oppidum.

Profecti paulo post ad radices Mensae Incantatae habenas tenuerunt. Iacintus episcopo narravit in illa quoque rupe quondam vicum stetisse; sed scalas, quibus solis eo ascendere licuisset, magna tempestate multis ante saeculis abruptas esse, incolasque in summo saxo fame periisse.

Episcopus autem rogavit qua ratione homines primum consilium cepissent in cacuminibus talium rupium nudarum, compluribus centenis pedibus supra terram eminentium, sine humo ac sine aqua habitandi.

Iacintus umeris sublatis respondit: «Multa homo facere potest, si die noctuque velut fera ab hostibus agitatur. Navaii a septentrione, Apaches a meridie; Ácomani in rupem fugiunt, ut tuti sint».

Ex his episcopus intellexit totam illam planitiem olim locum fuisse ubi certis temporibus homines quasi ferae venando peterentur. Indi illi, qui per multas aetates in metu nascebantur et violenta morte peribant, tandem quasi uno saltu a terra se eripuerant, atque in rupe invenerant quod omnes afflicti

atque vexati exoptant: incolumitatem. In planitiem descendebant ad venandum et agros colendos; sed semper habebant locum quo confugerent.

Si manus Navaiorum vestigiis unius ex Ácomanis instaret, una tamen spes supererat: dum modo ad rupem suam perveniret, asylum! In sinuosis illis scalis lapideis quibus in summum praeruptum ascendebatur, pauci viri multitudini obsistere poterant. Rupes Ácomae hostibus semel tantum capta erat, idque ab Hispanis loricatis. Ab arce montana longe differebat: solitudo illic maior, asperitas tristior, species horridior, atque eo vehementius imaginationem movens.

Re paulo altius reputata, rupes summa quaedam humanae necessitatis imago erat; ipsa etiam animi cupiditas ad eam ferebatur; nec in amore aut amicitia altius fidelitatis exemplum inveniri poterat. Christus ipse eadem similitudine usus erat, cum discipulo suo claves Ecclesiae traderet. Hebraeis quoque Veteris Testamenti, qui totiens captivi in alienas terras abducebantur, ipsa Dei notio rupis loco erat: id unum quod victores ab eis eripere non poterant.

Iam episcopus animadverterat apud Indos quandam miram rerum ad litteram accipiendarum consuetudinem, quae eum saepe et offendebat et perturbabat. Ácomani igitur, quibus, sicut omni hominum generi, desiderium aliquod rei perpetuae, permanentis, ab omni mutationis umbra liberae commune esset, id quod animo conceperant re ipsa possidebant. In rupe sua revera habitabant; in ea nascebantur, in ea moriebantur. Tantae simplicitati aliquid immodicum inerat!

Cum ad Ácomae mensam saxosam appropinquarent, nigrae nubes a tergo eius ebullire coeperunt, velut maculae atramenti per caelum splendidum serpentes.

«Pluvia venit», inquit Iacintus. «Bonum est. Animos benevolos habebunt». Mulas in saepto palis firmato ad radices rupis reliquit, stragula sustulit, patremque Latour in angustum saxi hiatum properanter induxit, ubi asperae rupis crepidines velut gradus quosdam naturales ad summum praeruptum ducebant. Ubi pes parum tuto figi poterat, parvae cavitates manibus arripiendae in saxo terendo excisae erant, tamquam chirothecae laeves.

Summum illud saxum omni herba prorsus nudum erat; ad radices autem eius planta quaedam laeta atque luxurians insigniter ex harena crescebat, floribus magnis candidis, liliorum paschalium similibus. E foliis eius caeruleo-viridibus obscuris, amplis et crasse dentatis, pater Latour speciem perniciosae daturae agnovit. Magnitudo et vigor harum stirpium e solanacearum genere

eum obstupefecerunt. Plantae illae ingentes quasi arte fictae videbantur, ex serico splendido confectae.

Dum rupem ascendebant, tonitrua horrendo fragore supra capita personuerunt, et subito imber quasi rupto caelo effundi coepit. In profundum quendam scalarum anfractum sub saxo prominente se recipientes, ingentia pluviae velut aulaea ante oculos suos in aere iactari spectabant. Paullo post fissura in qua constiterant in rivuli alveum versa erat. Episcopus in immensam planitiem despiciens, saxosis mensis distinctam et late micantibus pluviarum velis illustratam, procul montes sole splendentes aspexit.

Iterum ei in mentem venit talem fortasse fuisse primi diei creationis auroram, cum arida terra primum ex profundo aquarum emergeret, omniaque adhuc confusa essent.

Post dimidiam horam tempestas conquievit. Cum episcopus et dux ad ultimam viae flexuram pervenissent atque per hiatum in planam rupis summitatem evasissent, sol meridianus Ácomam paene intolerabili fulgore perurebat. Nudum saxum quo oppidum innitebatur, et viae in eo longo usu attritae, a pluvia ablutae candidae mundaeque apparebant; cavitates autem illae in saxi superficie, quas Ácomani cisternas appellant, recenti pluvia plenae erant.

Iam mulieres vestimenta foras proferebant, ut lavare inciperent. Aqua potui necessaria e fonte quodam secreto sub rupe scaturiente in fictilibus vasis, quae mulieres capitibus gestabant, per scalas ad summum portabatur; ad ceteros autem usus incolis sola aqua pluvia, quae in cisternis servabatur, suppetebat.

Summa rupis, quantum episcopus coniciebat, decem fere acrarum spatium patebat; nec ibi arbor ulla nec viridis herbae culmus erat, ne pugillus quidem terrae, excepto coemeterio muro ex lateribus crudis cincto, quo humus ad sepeliendos mortuos cophinis ex planitie inferiori comportata fuerat.

Aedes albae, aliae duobus, aliae tribus tabulatis exstructae, non huc illuc disiectae erant, sed in unam densam congeriem stipatae; nulla humi declivitas aut rupis umerus eas protegebat. In plano saxo planae iacebant, candidae in candido; et lapis et parietes calce obliti tam vehemens solis lumen reflectebant ut oculos excaecarent.

In extrema ipsa rupis ora, supra abyssum prominens, ita ut murus qui eam sustentabat pars ipsius praerupti videretur, vetus ecclesia Ácomae instar munimenti bellici assurgebat, duabus turribus lapideis munita. Ecclesia macra erat, austera, cana; navis eius ad septuaginta fere pedes sub tecto inclinato ac semiruto assurgebat, totaque aedes arci magis quam templo similis erat. Illius

ecclesiae vasta interiora episcopum gravius deprimebant quam ulla alia ecclesia missionis quam vidisset. Ibi ante meridiem sacra peregit; neque umquam tam difficile sibi fuerat Missae caeremonias perficere.

Ante eum, in solo cano et luce cana, fulgentium palliorum stragulorumque coetus, quinquaginta aut sexaginta vultus taciti; supra et post eos parietes cani. Videbatur sibi in ipso maris profundo Missam celebrare pro creaturis velut ante diluvium ortis, vitae generibus adeo vetustis, induratis, intra proprias testas conclusis, ut sacrificium in Calvaria factum vix ad tam remotam aetatem pertingere posset.

Terga illa post eum posita, testis similia baptismo et gratia divina fortasse servari poterant, sicut infantes quorum mens nondum evoluta est; vix tamen, ut ipse secum cogitabat, per ullam eorum ipsorum experientiam. Cum eos benedixisset et dimisisset, eum sensus impotentiae ac spiritualis cuiusdam cladis opprimebat.

Sacris vestibus depositis, pater Latour cum Iacinto ecclesiam perlustravit. Quo diligentius eam inspiciebat, eo magis mirabatur. Cur umquam tanta ecclesia Ácomae necessaria fuerat? Ineunte saeculo septimo decimo exstructa erat a fratre Ioanne Ramirez, egregio missionario, qui in rupe Ácomae viginti annos aut amplius laboraverat. Idem pater Ramirez iter mulis aptum ab altera rupis parte deduxerat, unicam viam qua asinus, Hispano nomine burro, in summam mensam ascendere possit, et quam adhuc «*El Camino del Padre*» appellant.

Quo diutius pater Latour ecclesiam explorabat, eo magis suspicabatur fratrem Ramirez, aut aliquem Hispanum sacerdotem qui post eum venisset, ab ambitione saeculari non omnino immunem fuisse; fortasse sibi potius quam Indorum necessitatibus consulentes illam aedem exstruxerant. Loci magnificentia atque illius arcis naturalis maiestas animos eorum facile aliquantum extollere potuerat.

Quanta vi atque auctoritate praediti esse debebant patres illi Hispani, qui sine militum praesidio Indorum operas ad tantum opus cogere potuissent! Omnis illius aedificii lapis, omnis terrae pugillus in tot milium librarum lateribus crudis comprehensus, per asperum iter dorsis virorum, puerorum, mulierum sublatus erat. Trabes quoque ingentes, sculptae, quae tectum sustinebant — eas pater Latour obstupefactus intuebatur. In omni planitie per quam iter fecerat arbores nullas viderat praeter paucas pinus *piñon* humiles.

Iacintum rogavit ubi tam ingentes illae trabes repertae essent.

«Ex monte San Mateo, opinor».

«At montes San Mateo quadraginta aut quinquaginta milia passuum hinc abesse debent. Quomodo trabes tantas huc advehere potuerunt?»

Iacintus umeris leviter sublatis inquit: «Ácomani portant». Alia profecto explicatio nulla erat.

Praeter ipsam ecclesiam claustrum quoque aderat, ingens ac muris crassissimis circumdatum, cui exstruendo multa materia ex subiecta planitie ingenti labore comportanda fuerat. Profunda claustri ambulacra refrigerium praebebant, cum rupes foris aestu exureretur; arcus humiles in hortum saeptum aperiebantur, qui, si ex altitudine terrae conicere liceret, quondam frondibus uberrimus fuisse debuerat.

Dum per umbrosa illa ambulacra incedebat, ubi parietes solidi ex lateribus crudis, quattuor pedes crassi et fenestris carentes, omnia nisi virentem hortum et supra eum caelum caeruleum gemmae turcicae simile arcebant, primi missionarii facile Ácomarum pauperum, antiquarum illarum testudinum saxearum, oblivisci atque sibi persuadere potuissent se in claustro quodam e Pyrenaeorum iugo pendente versari.

In cano pulvere horti clausi duae persicae arbores graciles, paene emortuae, cum siccitate adhuc luctabantur: arbores illae parum spei promittentes, quae e vetere radice repullulant neque umquam fructum ferunt. Iuxta murum e vetere vitis trunco, crassissimo ac duro, surculi flavescentes erumpebant; ille quondam maturos uvarum racemos sustinuisse debuerat.

In angulo claustri ad septentrionem orientemque vergente episcopus porticum superiorem invenit, tectam quidem, sed lateribus apertam, unde prospectus patebat in album oppidum atque in rupem fulvam, et longius in immensam subiectam planitiem. Ibi pernoctare constituit. Ex ea porticu solem occidentem spectavit; vidit desertum tenebris indui, umbras paulatim sursum serpere. Longe per planitiem dispersarum saxosarum mensarum cacumina, post solis occasum rubentia, singula deinceps lumen amittebant, velut candelae exstinguerentur.

In rupe nuda media in solitudine degebat, quasi in lapidea aetate; desiderio suorum hominum, sui saeculi angebatur, hominis Europaei eiusque gloriosae desideriorum somniorumque historiae. Dum per tot saecula Europaea pars orbis, cui ipse pertinebat, mutaretur velut caelum prima luce, gens haec immota manserat, nec numero nec cupiditatibus aucta, testudines saxosae in rupe sua.

Quiddam reptilium naturae affine hic sentiebat, aliquid quod sola immobilitate per saecula duraverat; vitae genus quod attingi non posset, simile animalibus marinis duris crustis loricatis.

Domum rediens episcopus alteram noctem apud patrem Jesús, bonum illum sacerdotem Isletae, transegit. Is multa ei de regione Moquiorum deque antiquissimis illis pagis in rupibus positis etiam longius ad occidentem sitis narravit. Una narratio de quodam fratre apud Ácomam iam pridem oblivioni tradito agebat, cuius summa fere haec erat:

CAPUT IV
LEGENDA FRATRIS BALTAZARIS

Sub initium saeculi duodevicesimi, quinquaginta propemodum annis post magnam Indorum seditionem, qua omnes missionarii omnesque Hispani e septentrionali Novo Mexico aut expulsi aut interfecti erant, regione denuo armis recuperata novisque missionariis in martyrum locum missis, frater quidam Baltazar Montoya apud Ácomam sacerdotis munere fungebatur. Ingenio erat superbo atque imperioso, indigenasque dura manu regebat.

Missiones omnes, quarum nunc ruinae tantum exstant, tum vigebant, singulaeque suum habebant sacerdotem residentem, qui aut populo serviebat aut populi sumptibus vivebat, prout cuiusque ingenium ferebat. Inter ambitiosissimos atque exactissimos numerabatur frater Baltazar. Existimabat vicum Ácomae praecipue ob eam causam exstare ut egregium templum aleret; idque templum, quo ipse gloriabatur, etiam Indis gloriae esse debere.

E frumento Indico eorum, fabis cucurbitisque optima quaeque in mensam suam auferebat; cum ovem mactavissent, partes lectissimas sibi deligebat; pelles pulcherrimas ad pavimentum domicilii sui sternendum poscebat. Praeterea grave operarum tributum exigebat. Semper novas terrae copias e planitie corbibus in rupem apportari iubebat. Aream circa ecclesiam amplificavit, intra claustrum hortum alte effossum instituit, quem stercore e pecorum saeptis allato fecundabat.

Ibi hortum mire florentem colere potuit, quem mulieres singulis vesperis irrigabant, quamquam mulieribus intra claustrum ingredi minime licebat. Quaeque mulier tot *ollas* aquae per hebdomadam patri debebat, e cisternis hauriendas; querebantur autem non solum de labore, sed etiam quod tanta aquae copia sibi subtraheretur.

Baltazar tamen ignavus non erat; primis ibi annis, priusquam corpore nimis pinguesceret, missionis atque horti causa itinera longinqua suscipiebat. Usque ad Oraibi, quo iter plurium dierum erat, proficiscebatur, ut optima semina persicorum sibi eligeret.

(Oraibenses persicorum pomaria iam antiquissima colebant, inde ab expeditionibus Hispanorum primis, cum Coronadi duces Moquiis semina persicorum ex Hispania allata dedissent.) Taleae vitium e Sonora in corbibus mulorum dorsis advectae erant; ipse vero etiam usque ad Villam, Sanctam Fidem scilicet, iter suscipiebat, ut lecta hortorum semina emeret eo anni

tempore quo agmina iumentorum onerariorum valle Fluminis Magni ascendebant.

Veteres illi ecclesiastici magnam operam dabant seminibus ultro citroque transferendis; Indi interea et Mexicani fabis, cucurbitis, pipere acri, quod chili vocant, contenti nihil amplius requirebant.

Frater Baltazar e coenobio quodam Hispaniae profectus erat, quod lauti victus fama florebat; ipse in eius refectorio operam dederat. Coquus erat egregius, nec ligni faber imperitus, multumque laborabat ut sibi in illa rupe, velut in extremo terrarum orbe sita, commodam sedem pararet. Duos pueros Indos in ministerium suum coegit: alter asinum curaret et in horto laboraret, alter cibos pararet et mensae ministraret.

Tempore procedente, cum corpulentior atque ad motum impeditior fieret, tertium puerum sibi ascivit, qui ad missiones longinquas cursitando mandata perferret. Is pedibus usque ad Villam pergebat, ut pannum rubrum aut ferreum rutrum aut novum cultrum afferret; apud Bernalillo autem subsistebat, ut utrem liquoris ex uvis destillati plenum domum referret. Quinque dierum iter ad montes Sandiae faciebat, ut pisces caperet eosque, siccatos aut sale conditos, patri in dies ieiunii apportaret; aut ad Zuñi currebat, ubi patres cuniculos alebant, atque duos ad veru assandos reportabat.

Mandata eius raro ad res ecclesiasticas pertinebant.

Manifestum erat fratrem apud Ácomam magis secundum carnem quam secundum spiritum vivere. Ipsa difficultas varios iucundosque cibos in nuda rupe comparandi eius appetitum acuebat et sollertiam provocabat. Voluptas tamen eius intra hortum mensamque continebatur. Facillime quidem cum mulieribus Indis rem veneream habere potuisset; atque robusta iam aetate virili erat, qua tales illecebrae maxime acuuntur.

Missionarii autem iam pridem didicerant levissimam castitatis labem apud Indos ad fidem conversos auctoritatem suam et vim suadendi vehementer imminuere. Indi ipsi interdum a concubitu abstinebant sive poenae expiandae causa sive velut medicina quadam in rebus cum spiritibus agendis valida; libenter igitur patiebantur ut pater eorum nomine eandem continentiam servaret.

Hic fortasse ex impudicitia graviora quam in Hispania mala oriri poterant; nec frater Baltazar, quantum apparet, gregi suo occasionem umquam dedit qua ex eius lapsu gauderet.

Quindecim fere annos apud Ácomam prospere munere sacerdotis functus est, ecclesiam atque habitationem suam assidue excolens, nova olera herbasque medicinales serens, ex radice yuccae saponem conficiens. Etiam cum obesus

factus esset, brachia robusta et nervosa, digitos sollertes habebat. Arbores persicas diligenter colebat, hortumque suum quasi parvum regnum custodiebat; neque mulieribus indigenis indulgebat, si aquam segnius subministrarent.

Primi duo pueri ministri, ut uxores ducerent, dimissi sunt; in eorum locum alii successerunt, etiam diligentius in singula ministerii officia instituti.

Paulatim Baltazaris saevitia in imperando augebatur, et Ácomani interdum prope ad defectionem adducebantur. Sed quanta esset patris vis magica ignorabant neque eam experiri audebant. Haud dubium illis erat sacram Sancti Iosephi imaginem a rege Hispaniae, huius ipsius patris precibus impetratam, ad se pervenisse; eamque imaginem ad siccitates arcendas efficaciorem fuisse omnibus suis imbres evocantibus.

Imago, si rite precibus adita atque honore culta esset, numquam pluviam elicere omiserat. Ex quo tempore frater Baltazar picturam ad eos detulerat, Ácomani nullam frugum iacturam passi erant; quamquam apud Lagunenses et Zuñios siccitates fuerant quae incolas fruges in extremam famem conditas consumere coegissent, quod gravissimae inopiae indicium erat.

Lagunenses continenter legationes ad Ácomam mittebant, ut de condicionibus sanctae picturae ad tempus conducendae paciscerentur; sed frater Baltazar suis monuerat ne eam umquam e vico efferri paterentur. Si tantum praesidium sublatum esset, aut si pater magicam vim contra ipsos vertisset, exitium toti vico imminere poterat. Satius igitur erat ei quod vellet frumenti, agnorum, vasorum fictilium dare, tresque pueros ministros concedere. Sic missionarius et conversi eius in speciem amici inter se vivebant.

Aestate quadam frater, qui iam propter corporis magnitudinem longinqua itinera non faciebat, socios desiderare coepit: aliquem, qui hortum splendidum, coquinam artificiose instructam, apertam ventis porticum suam tapetibus et hydriis aquae plenis ornatam admiraretur; ubi ipse meditari atque post prandium conquiescere solebat. Itaque convivium apparare constituit, septimana quae festum Sancti Ioannis sequeretur.

Puerum suum cursorem ad Zuñi, Lagunam, Isletam misit, ut sacerdotes ad epulas vocaret. Die constituto quattuor convenerunt; nam apud Zuñi duo sacerdotes erant. Puer stabulo praepositus ad radices rupis collocatus est, ut iumenta hospitum acciperet eosque per gradus duceret. Baltazar ipse ad summum aditum eos excepit. Per universum locum ducti sunt; deinde totum mane in ambulationibus claustri, frigidis quietisque, sermocinando consumpserunt, cum nuda rupes foris ita aestu ureretur ut manu tangi vix posset.

Folia vitium aura leniter susurrabant; terra autem circa viridia daucorum ceparumque folia, dum ab hesterna irrigatione siccesceret, odorem iucundum exhalabat. Hospites eum egregie vivere putabant, eiusque arcanum cognoscere cupiebant. Quod si de sede sua inter auras suspensa paululum gloriabatur, nemo id ei vitio dare poterat.

Ad convivium apparandum Baltazar nulli sumptui nullique labori pepercerat. Monasterium, ubi artem coquendi didicerat, a via maxima quae Hispalim ducebat paulum remotum situm erat; nobiles Hispani, interdum etiam rex ipse, illic ad hospitium divertebant. In illa coquina ingenti, verubus innumeris instructa, quorum alia tam parva erant ut alaudam, alia tam magna ut aprum assarent, frater non pauca de condimentis ac iure parando didicerat; atque per solitarios apud Ácomam annos ingenio naturali ea quae didicerat perfecerat.

Inopia rerum quibus uteretur non impedimento, sed incitamento fuit.

Certe missionarii hospites numquam antea talibus dapibus accubuerant, qualibus hodie in frigido refectorio delectabantur; obices fenestrarum ita semipatebant ut angustam deserti, longe infra quasi palpitantis, partem intueri liceret. Hospes cum pompa narrabat se, cum illi proximo tempore redirent, fontem in clauso claustri horto habiturum esse. Convivas vero, avidius gustationes iusculumque appetentes, cohibere debebat, monens ut vires ad reliquas dapes servarent.

Ad ultimum apponendus erat gallopavo silvestris, summa arte assus; sed, pro dolor, nemo umquam eum gustaturus erat. Ferculum quod illud praecedebat peculiari cura hospitis praeparatum fuerat; hoc quidem nullam partem coquo commiserat: lepus more Gallico jardinière dictus, cum oleribus hortensibus coctus—olera enim e suo horto, dauci et cepae, tenera erant atque bene condita—iure quod per multos annos identidem emendaverat. Hoc ferculum e coquina in grandi patina fictili allatum est, quam tamen nimis parvam esse apparuit; nam lepus et ius lautum cum daucis innatantibus usque ad supremum labrum eam impleverant.

Puer stabularius eo die mensae ministrabat, cum coquus a verubus suis discedere non posset; minister erat mundus, alacer, officii peritus. Placebat hoc patri, qui secum reputabat num phaleram aliquam parvam ex aere aut argento inaurato reperire posset, qua puerum pro labore remuneraretur.

Cum lepus iure conditus apponeretur, sacerdos Isletanus forte fabulam quandam ridiculam narrabat, qua audita omnes convivae effuse ridebant. Puer minister, qui nonnihil Hispanice intellegebat, id quod patres tanto risu commoverat comprehendere conari videbatur. Quidquid erat, animo avocatus

est; dumque a tergo senioris Zuñiensium sacerdotis praeterit, patinam plenam inclinavit, atque rivum fusci et pinguis iuris in caput umerosque viri boni effudit.

Baltazar iracundus erat, atque eo die largiter e vehementi illo liquore e racemis destillato biberat. Cantharum stanneum vacuum, qui ad dextram stabat, arripuit, et cum dira exsecratione in puerum minus dextrum coniecit. Cantharus pueri caput a latere percussit. Is patinam de manibus dimisit, aliquot gradus titubavit, tum humi concidit. Nec surrexit nec ullum motum edidit. Sacerdos autem Zuñiensis artis medicae non ignarus erat. Is, iure ex oculis detercto, se ad puerum inclinavit eumque exploravit.

«*Muerto*», submissa voce dixit. His dictis manicam iunioris eiusdem loci sacerdotis arripuit, et ambo, nullo addito verbo, se trans hortum proripuerunt, ad caput scalarum contendentes. Paulo post patres Lagunensis et Isletanus eodem modo, nulla comitate servata, eos secuti sunt. Mira celeritate quattuor hospites de rupe descenderunt, mulis instratis per planitiem festinare coeperunt.

Baltazar solus remansit cum iis quae ex temeritate sua consecuta erant. Infeliciter coquus, insolitum diuturnumque silentium miratus, in limine apparuerat, eo ipso momento quo postremi duo fratres fusco habitu amicti trans claustrum evanescebant. Socium humi prostratum vidit, statimque tacitus per exitum sibi soli notum ex aedibus aufugit.

Cum frater Baltazar coquinam intravit, vacuam invenit; gallopavo adhuc in veru assus liquore pingui stillabat. Assum vero prorsus non appetebat. Acerrime eum facti paenitebat, animoque anxius erat; simul in hospites profugos indignabatur. Brevi etiam cogitavit num eos sequeretur. Sed si ad tempus fugeret, auctoritas eius labefactaretur; si vero sedem in perpetuum relinqueret, id ne cogitandum quidem erat.

Hortus tum maxime florebat; persica iam maturescere incipiebant, vites racemis viridibus graves pendebant. Quasi aliud agens gallopavonem e veru sustulit, non quod edere vellet, sed misericordiae quodam impetu, tamquam avis etiam mortua dolore affici posset, si nimis adusta prorsus exaresceret. Quo facto in porticum suam recessit ibique breviarium legere instituit, quod per aliquot dies neglexerat, cum refectorii curis penitus occupatus fuisset.

Neque enim ulli labori pepercerat dum illud ius parabat, quod nunc ipsi exitio fuerat.

Porticus illa aeri pervia, ubi post meridiem quietem ducere solebat, caveae avium, quae in aura penderet, similis erat. Per arcus apertos subiectum vicum, domibus inter se confertis, aspiciebat, ultraque eum immensam planitiem,

saxeis mensis distinctam, longe infra patentem. Sed animum ad preces canonicas intendere non poterat. Nimis altum in subiecto vico silentium erat. Hac diei hora conspici solebant mulieres aliquot vasa aut pannos lavantes, pueri ad cisternas ludentes gallopavosque insequentes.

Hodie vero in summo saxo, solis igne torrente, summum silentium erat; nemo hominum conspiciebatur. Immo unus tamen apparebat, qui paulo ante non adfuerat: in summo scalarum saxearum aditu capilli Indi velut atra macula supra saxa fulgebant. Custodem ad summum aditum constituerant.

Tum demum pater metu affici coepit atque optavit ut cum ceteris, dum tempus superesset, gradus illos descendisset. Ubivis gentium esse mallet quam in hac rupe. Restabat quidem vetus semita asinorum, quam pater Ramirez fecerat; at si Indi unam viam custodirent, alteram quoque sine dubio custodirent. Atra illa capillorum macula ne hilum quidem movebatur; neque plures duabus viis erant quibus ad planitiem descendi posset, duabus tantum …

Quocumque se verteret, trecentorum quinquaginta pedum nudum rupis praecipitium infra iacebat, sine ulla arbore ullove frutice cui homo haerere posset.

Sole paulatim ad occasum inclinante, e vico sub eo posito grave quoddam virorum murmur, paene canorum, audiri coepit: non carmen, sed numerosa illa atque modulata orationis Indorum pronuntiatio, qua de re gravi deliberantes utuntur.

Statim horrendae narrationes de cruciatibus missionariorum in magna seditione anni millesimi sescentesimi octogesimi in mentem Baltazaris redierunt: cuidam Franciscano oculos effossos esse, alterum igne crematum; veterem autem patrem apud Jamez nudatum tota nocte per forum quadrupedis more actum esse, Indis ebriis in dorso eius vicissim insidentibus, donec lassitudine confectus in latus mortuus provolutus esset.

Lunae ortus e porticu etiam fratri, qui haud facile commovebatur, mirabile spectaculum praebere solebat. Hac tamen nocte lunam e deserti solo emergentem sistere cupiebat; luna enim velut horologium erat, quo in vico res incipere solebant. Aureum illud lunae limbum contra noctis velut caeruleum profundumque holosericum horrore plenus opperiebatur.

Luna orta Ácomani e domibus exierunt. Agmen virorum tacitum per rupem ad claustrum processit. Per scalam ascenderunt et in porticu apparuerunt. Frater quid vellent asperis verbis rogavit; sed nihil responderunt. Neque cum eo neque inter se locuti, pedes eius colligaverunt brachiaque lateribus adstrinxerunt.

Ácomani postea narraverunt eum neque supplicavisse neque reluctatum esse; quod si fecisset, fortasse multo crudelius cum eo egissent. Sed Indos suos noverat, sciebatque, ubi semel universus vicus sententiam communem concepisset ... Praeterea senex Hispanus superbus erat, fortitudinis aliquid etiam in corpore laute saginato retinebat. Imperare, non supplicare consueverat; atque ad extremum usque vassallorum suorum Indorum reverentiam retinuit.

Per scalam eum detulerunt, deinde trans claustrum et per saxi summitatem ad rupem omnium praeruptissimam, unde mulieres Ácomanae *ollas* fractas et quisquilias, quas ne gallopavi quidem ederent, deicere solebant. Ibi populus convenerat. Vincula secuerunt; tum manibus pedibusque comprehensum aliquoties extra marginem saxi pendulum agitaverunt ac retraxerunt. Gravis erat corpore, et fortasse ipsis hoc ludendi genus periculosum videbatur. Per dentes nihil nisi sibilans anhelitus ei effugiebat.

Quattuor qui supplicium exsecuturi erant eum rursus sustulerunt ab ipso margine, ubi deposuerant, atque post aliquot simulatas iactationes in praeceps dimiserunt.

Sic rupem suam tyranno liberaverunt, quem tamen, si universam rem spectes, satis bene amaverant. Sed sua cuique rei dies est. Neque post supplicium templum violatum est neque sacra vasa profanata sunt; tantum res a patre conditae et supellex domestica inter incolas divisae sunt. Mulieres vero libenter spectabant hortum siti tabescentem atque pereuntem; quin etiam claustra ingredi ausae, ridebant atque garriebant, dum persicarum arborum frondes pallescere, uvas adhuc virides in vitibus contrahi cernerent.

Cum post aliquot annos novus sacerdos advenisset, neminem ibi sibi infensum invenit. Genere Mexicanus erat, victu simplici contentus; cui fabae et caro siccata satis erant, qui gallopavos vici pedibus pulverem aestuantem scalpere sinebat, ubi quondam hortus Baltazaris floruerat. Veteres persicarum arborum stipites per multos adhuc annos pallidos surculos emittebant.

LIBER QUARTUS
RADIX SERPENTARIA

CAPUT I
NOX APUD PECOS

Uno mense postquam episcopus Albucerquium Ácomamque inviserat, comis ille pater Gallegos rite a munere suspensus est, atque ipse pater Vaillant curam paroeciae suscepit. Primo magna animorum acerbitas fuit: divites, quos rancheros vocant, laetaeque Albucerquii matronae sacerdoti Gallo infensissimi erant. Ille tamen continuo res emendare aggressus est. Omnia mutata sunt. Dies festi, quos sub patre Gallegos saltationibus et tumultuosa laetitia celebrare consueverant, nunc severae pietati consecrabantur.

Inconstans autem illa Mexicana multitudo haud multo post tantum oblectamenti in pietate colenda reperit quantum olim in licentia morum ceperat. Pater Vaillant ad sororem suam Philomenam, in Gallia degentem, scripsit mores paroecianorum suorum moribus puerorum in schola similes esse: uno magistro praeposito, pueri certant inter se malitia et inoboedientia; sub altero vero fide atque obsequio inter se contendunt.

Novendiales preces, quae Natalem Domini antecedunt, iam diu saltationibus effusaque laetitia celebrari solitae, eo anno religionis ardorem mire renovarunt.

Quamquam pater Vaillant omnia parochi munia Albucerquii sustinebat, vicarius tamen generalis esse pergebat. Itaque mense Februario episcopus eum ad Las Vegas negotio urgente misit. Die reditui constituto non rediit; cum vero complures dies praeterissent nec quidquam ab eo nuntiatum esset, pater Latour sollicitudine affici coepit.

Quodam mane prima luce puer Indus graviter aegrotans, mula alba patris Iosephi, cui nomen Contento erat, vectus, in atrium episcopi advenit tristia ferens. Pater, ut narrabat, in vico ipsius pueri, qui in montibus Pecos situs erat, constiterat, ubi morbilli nigri grassabantur, ut morientibus sacramentum ministraret; ibique ipse eodem morbo correptus erat. Puer ipse, cum Sanctam Fidem petiturus profectus esset, bene valuerat; in via demum aegrotare coeperat.

Episcopus nuntium in aediculam lignis condendis destinatam, ab aliis aedibus seiunctam et in extremo horto positam, transferri iussit, ut ibi sorores Lauretanae eum curarent. Praepositae monialium mandavit ut peram impleret medicamentis et rebus aegrotantibus sublevandis idoneis, quantum ipse episcopus secum ferre posset; Fructosae vero coquae imperavit ut commeatum sibi pararet, quem in itineribus equestribus secum ferre soleret.

Cum famulus mulam sarcinariam et mulam ipsius episcopi, Angelicam nomine, ad ianuam adduxisset, pater Latour, iam bracis equestribus rudibus et tunica e pellibus cervinis indutus, pulchrum iumentum contemplatus negantis modo caput quassavit.

«Non; hanc cum Contentone relinque. Nova illa mula militaris, corpore gravior est; ea huic itineri sufficiet.»

Duabus horis postquam nuntius Indus in aedes venerat, episcopus e Sancta Fide equitans profectus est. Recta ad vicum Pecos contendebat, ubi Iacintum itineris comitem assumpturus erat. Hora postmeridiana iam provecta eo pervenit; vicus in humilibus rubrae rupis crepidinibus iacebat, corona montium abietibus vestitorum ex parte cinctus, spectans immensum velut mare iuniperorum cedrorumque.

Episcopus equos recentes apud Pecos comparare et sine mora per montes pergere constituerat. Sed Iacintus et seniores Indi qui circa equitem convenerant vehementer suadebant ut ibi pernoctaret et primo mane iter susciperet. Sol in caelo sereno caeruleo splendide fulgebat; at ad occidentem, post montem, magna nubes atra, instar saxeae crepidinis opaca atque immota, iacebat. Senes eam intuentes capita quassabant.

«Ventus valde magnus», praeses vici graviter dixit.

Invitus episcopus descendit mulasque Iacinto tradidit; sibi videbatur tempus frustra terere. Una adhuc hora ante noctem supererat; eam ultro citroque ambulando exegit per nudam saxi crustam inter vicum et ruinas veteris ecclesiae missionariae. Sol iam occidebat, globus ruber qui iugo montium pinis consito fulgorem aeneum infundebat atque atrae illius minacis nubis extremam oram argento liquefacto circumlineabat.

Ingentes veteris missionis parietes terreni, rubri velut pulvis latericius, ante eum tristi hiatu patebant; pars tecti iam corruerat, reliqua mox casura videbatur.

Hoc ipso tempore pater Iosephus in vico Indorum, hiemis sordibus incommodisque circumdatus, tam graviter aegrotabat ut vitae discrimen adesset. Cur, secum quaerebat episcopus, amicum umquam in tot labores tantaque pericula pertraxerat? Pater Vaillant ab infantia corpore infirmus

fuerat, quamquam indefesso studio miram ad labores tolerandos patientiam sibi paraverat.

Fratres Montisferrandi pueros molliter educare minime solebant; tamen hunc singulis annis in montes Volvicos excelsos reficiendi corporis causa dimittebant, quod ipse intra collegii parietes clausus viribus languescebat. Bis, cum Iosephus et pater Latour in Ohio munere missionario fungerentur, Iosephus ad mortis limen pervenerat: semel adeo graviter cholera laboraverat, ut nomen eius in actis diurnis inter mortuos relatum esset. Tum eorum in Ohio episcopus eum cognomine Gallico «Trompe-la-Mort» appellaverat.

Ita sane, secum reputabat pater Latour: Blanchet totiens mortem fefellerat, ut sperari etiam nunc posset eum rursus evasurum.

Dum ruinosos parietes circumibat, episcopus animadvertit sacrarium siccum esse atque mundum; ibi igitur noctem agere statuit, stragulis involutus in uno e sedilibus e terra compacta exstructis, quae interiores parietes cingebant. Dum eam cellam inspiciebat, ventus circa vetustum templum ululare coepit, tenebraeque celeriter ingruerunt. E humilibus vici ostiis rubra focorum lux emicabat, oculis mire grata.

In saxis se exspectantem agnovit Iacintum, corpore gracili, stragulo arcte circa caput adducto, umeris adversus ventum demissis.

Iuvenis Indus cenam paratam esse dixit; episcopus eum secutus est ad aediculam Iacinti, unam e plurimis domunculis eiusdem formae inter se coniunctis. Ante ostium Iacinti scala ad superiorem contignationem ducebat, sed ea pars alterius familiae domicilium erat; tectum domus Iacinti familiae supra habitanti pro solario erat. Episcopus caput sub humili limine inclinavit et gradum deorsum fecit: pavimentum enim uno magno gradu infra limen descendebat, quo more Indi ventos per ostium irruentes prohibebant.

Conclave in quod descendit longum erat et angustum, aequabiliter calce dealbatum ac, quantum saltem oculis apparebat, ipsa rerum inopia mundum. Nihil parietibus appensum erat praeter paucas vulpium pelles et serta e cucurbitis siliquisque piperis rubri. Stragula splendidis coloribus distincta, quibus Iacintus admodum gloriabatur, in acervos complicata super scamno ex terra compacta posita erant; ibi ipse cum uxore iuxta focum dormire solebat. Terra, ex qua scamnum exstructum erat, per diem calorem concipiebat eumque usque ad mane servabat, sicut lectus fornace calefactus apud rusticos Russos.

Super ignem olla fabarum et carnis siccatae lente fervebat. Ligna pini, quam piñon appellant, ardentia cubiculum suavi fumo implebant. Clara, uxor Iacinti, ingredienti sacerdoti arrisit; pulmentum e olla in patellas infudit, et

episcopus cum Iacinto iuxta ignem humi consedit, uterque pateram suam tenens. Clara inter eos catinum posuit pane calido plenum, e farina frumenti Indici seminibusque cucurbitae cocto; apud Indos pro deliciis habebatur, haud secus ac panis uvis passis conditus apud albos. Episcopus benedictionem dixit et manibus panem fregit.

Dum duo viri cenabant, iuvenis mulier eos spectabat, atque cunas perexiguas e pelle cervina confectas leniter agitabat, quae loris e trabibus tecti pendebant. Iacintus interrogatus maeste respondit infantem aegrotare. Pater Latour eum sibi ostendi non postulavit: sciebat enim tot involumentis opertum fore, ut etiam facies caputque contra frigidum aerem tegerentur. Infantes Indorum hieme numquam lavabantur; frustra quis aegrotis infantibus curationem suadere conaretur. Admonitiones de ea re Indi audire omnino recusabant.

Dolendum erat etiam quod episcopus infantulo Iacinti subvenire non posset. Rarae iam cunae in vico Pecos cernebantur. Gens ipsa paulatim exstinguebatur; complures infantes moriebantur, nec iuvenes coniuges multos liberos procreabant, quasi ipsa generandi vis imminuta esset. Variolae et morbilli iterum iterumque magnam ibi stragem ediderant.

Erant sane et aliae rationes quae adferebantur, quibus multi honesti Sanctae Fidei incolae fidem tribuebant. De vico Pecos plus quam satis fabularum obscurarum narrabatur; fortasse quia albos homines nimis allexerat et plus quam satis rerum gestarum pertulerat. Ferebatur illam gentem ab antiquissimis temporibus in quodam montis specu ignem caerimoniis destinatum servasse, quem numquam exstingui passi essent neque ulli albo homini umquam monstravissent.

Dicebant iuvenes ad ignis ministerium delectos, semper gentis optimos, huius officii labore viribus exhauriri. Id episcopo Latour vix verisimile videbatur. Cur enim in monte lignis abundanti tantum laboris esset parvum ignem alere, cuius locus tot saeculis occultus mansisset?

Narrabatur etiam fabula de serpentibus, a primis exploratoribus tam Hispanis quam Americanis relata, deinde constanter credita: hanc gentem singulari quodam studio serpentes colere; serpentes caudis crepitantibus in aedibus suis abditos tenere; in monte autem ingentem serpentem custodire, quem certis diebus festis in vicum deducerent. Magno illi serpenti parvuli infantes immolari dicebantur, atque ita numerum gentis imminui.

Multo vero probabilius erat morbos contagiosos ab hominibus albis importatos veram causam imminutae gentis fuisse. Apud Indos morbilli, febris scarlatina et tussis convulsiva non minus letales erant quam typhus aut

cholera. Certe gens quotannis decrescebat. Aedes Iacinti in extremo vico adhuc habitato sitae erant; post eas longae rupium crepidines iacebant, quas vicus iam desertus olim occupaverat, ubi domus vacuae tempestatibus labefactatae paene in solos terrae lapidumque acervos redierant.

In viculi viis adhuc habitatis minus quam centum adulti vivebant.[1] Hi soli reliqui erant ex opulento quondam frequentissimoque vico Cicuyè, quo expeditio Coronadi olim venerat. Tum vero, ex eius relatione, sex milia animarum in illo Indorum oppido habitabant. Agros fertiles habebant, aquis e flumine Pecos deductis irrigatos; rivuli piscibus, montes feris abundabant. Vicus ipse velut puer dilectus in gremio horum virentium montium consedisse videbatur.

Illic procul, in planitie iuniperis raris interstincta quae ante vicum patet, Hispani castra posuerant, miseris hospitibus grave frumenti, pellium vestiumque e gossypio textarum tributum exigentes. Inde, ut fama ferebat, vere profecti erant ad septem illas urbes aureas Quiverae infeliciter quaerendas, servos concubinasque e gente Pecos vi abreptos secum ducentes.

Pater Latour, dum apud focum sederet ventumque e montibus descendentem atque per planitiem ululantem audiret, haec animo versabat; atque invitus secum quaerebat num Iacintus, apud eundem ignem tacitus sedens, eadem etiam secum reputaret. Sciebat quidem ventum ex atra illa nubium mole spirare, quae post montem occidente sole visa erat; sed haud minus ex longinqua quadam atraque vetustate spirare videbatur. Contra ventum una tantum vox humana audiebatur: tenuis infantis aegrotantis e cunis vagitus.

Clara in angulo sine strepitu cibum capiebat; Iacintus ignem intuebatur.

Episcopus per horam ad ignis lucem breviarium legit. Deinde, ubi ad ossa usque calefactus est, cum stragulorum quoque fasciculum penitus calefactum esse comperisset, discessurus surrexit. Iacintus eum secutus stragula tulit atque unum e palliis suis e pelle bubali confectis. Praeter rubras ianuas ordine dispositas et per nudam rupem ierunt ad vastam illam ruinam, cuius parietes laterales, fulcris suis subnixi, tempestati etiamtum resistebant atque stellarum lumen intromittebant.

1 Re vera vicus Pecos, iam ad interitum vergens, aliquot annis antequam Americani Novo Mexico potirentur desertus erat.

CAPUT II
LABRA LAPIDEA

Episcopo haud difficile erat prima luce expergisci. Post mediam enim noctem frigus corpus eius magis magisque pervadebat, membraque obrigescebant. Priusquam e stragulis se evolveret, preces recitavit, memor sententiae patris Vaillant, qui saepe dicebat eum qui primum preces dixisset temporis ad cetera agenda satis habiturum esse.

Per silentem vicum ad Iacinti ostium progressus eum excitavit atque ut ignem accenderet rogavit. Dum Indus mulas ad iter parandas abibat, pater Latour e clitellis suis ollam ad coffeam coquendam et poculum stanneum protulit, item panem rotundum more Mexicano coctum. Pane et coffea nigra victitans dies continuos iter facere poterat. Iacintus sine ientaculo proficisci volebat; at episcopus eum sedere et panis partem secum sumere coegit. Neque enim apud Indorum familias panis umquam affatim suppetit. Clara cum infante suo adhuc in sedili cubabat.

Hora quarta post mediam noctem profecti sunt; Iacintus mulae insidebat quae stragulorum fasciculum portabat. Semitas montium suorum tam bene noverat ut eas etiam per tenebras sequeretur. Sub meridiem episcopus suasit ut consisterent mulasque reficerent; dux autem caelum intuens caput quassavit. Sol nusquam apparebat; aer densus canusque nivem olere videbatur. Mox nix cadere coepit, rara initio, dein paulatim crebrior atque densior.

Prospectus pinorum ante eos, ingenti cadentium floccorum copia obstructus, usque breviore spatio patebat. Paulo post meridiem repentinus venti impetus nivem in gyros circum viatores egit, atque ingens tempestas exorta est. Ventus velut procella in alto mari saeviebat, nive ita caligabat aer ut nihil cerni posset. Episcopus ducem suum vix dispiciebat: modo caput, modo umerum, interdum tantum nigras mulae nates conspiciebat.

Pini iuxta viam paulisper eminebant, deinde in nivis turbine penitus evanescebant. Neque semita neque locorum signa neque ipse denique mons iam cernebatur.

Iacintus de mula desiluit et stragulorum fasciculum e loris expedivit. Episcopo clitellas iaciens magna voce exclamavit: «Veni; locum quendam novi. Festina, pater!»

Episcopus negabat se mulas deserere posse; Iacintus respondit mulas suo casui relinquendas esse.

Hora quae secuta est patientiam patris Latour graviter experta est. Caecus paene et anhelus, ore aperto spiritum captabat. Per saxa vix conspicua scandebat, arboribus humi iacentibus impingens cadebat, in foveas altas delabebatur atque aegre emergebat; semper autem rubra stragula umeris iuvenis Indi imposita sequebatur, quae etiam cum ipse dux oculis subductus esset conspicua manebant.

Subito nives rariores videri coeperunt. Dux statim constitit. Tum episcopus animadvertit eos sub praerupta rupe prominente stare, quae eos a vi tempestatis defendebat. Iacintus stragula de umero deposuit et rupem ascendere parabat. Episcopus suspiciens singularem in saxis figuram conspexit: duos saxeos gradus rotundatos, alterum alteri imminentem, inter quos hiatus oris similis patebat. Duo ingentia labra lapidea, paulum diducta atque foras prominentia, referre videbantur.

Ad hunc hiatum Iacintus celeriter ascendit, saxorum eminentias sibi notas pedibus premens. Ubi eo pervenit, in inferiore labro pronus iacuit atque episcopum adiuvit ut ascenderet. Tum patrem Latour monuit ut in eo saxi suggestu maneret, dum ipse sarcinas ad eum adferret.

Paulo post episcopus Iacintum et stragula secutus per foramen in velut fauces speluncae delapsus est. Intus scala lignea stabat, qualem in subterraneis Indorum aedibus, quas *kivas* appellant, adhibere solent; per eam facile ad speluncae solum descendit.

Ingens ibi specus erat, figura quadam templum Gothico opere exstructum referens, cuius fines in caligine vix dignosci poterant; neque enim alia lux intrabat quam quae per angustum inter labra lapidea intervallum penetrabat. Quamquam refugio vehementer egebat, episcopus, dum scalam descendebat, subita quadam aversione atque ingenti loci fastidio correptus est. Aer intra specum gelidus erat, ad ossa ipsa penetrans; statim etiam odorem foedum animadvertit, non quidem vehementem, sed valde ingratum.

Viginti fere pedibus supra caput hiatus ille patens pallidam diei lucem admittebat, velut fenestra transversa alte supra ostium posita.

Dum episcopus circumspiciens magnitudinem speluncae aestimare conatur, dux eius solum parietesque intentissime perscrutabatur. Ad imum scalae acervus lignorum ex parte combustorum iacebat. Ignis ibi arserat, recenti deinde terra restinctus; cumulus pulveris locum tegebat ubi media vis ignis fuerat. Contra parietem speluncae fasciculi ramorum pini cui nomen *piñon* est ordine compositi erant.

Solo diligentissime explorato, dux caute congestos lignorum fasciculos movere coepit, singula ligna tollens atque alio loco deponens. Episcopus eum

continuo ignem accensurum esse putabat; ille vero nullo modo festinare videbatur. Quin etiam, lignis translatis, humi consedit ac tacitus secum reputabat. Pater Latour eum hortatus est ut ignem sine mora faceret.

«Pater», inquit iuvenis Indus, «nescio an recte fecerim quod te huc adduxi. Hunc locum nostri ad sacras caerimonias adhibent; nobis solis notus est. Cum hinc exieris, oblivisci debes».

«Obliviscar profecto. Sed nisi hic ignem accendere possumus, satius est in tempestatem reverti. Iam hic male me habere sentio».

Iacintus stragula evolvit et siccissimum eorum tremulo sacerdoti circumiecit. Tum se super cineres et ligna adusta inclinavit; neque tamen focum instruebat, sed lapillos complures eligebat quibus prunae ardentes antea circumsaeptae erant. Hos in pallium suum, quod *serape* appellant, collegit et ad posticum speluncae parietem tulit, ubi paulo supra caput eius foramen quoddam patebat. Magnitudine citrullo grandi fere par erat, figura vero ovali nec satis aequabili.

In nigris planitiei Pajarito rupibus vulcanicis plurima eiusmodi foramina reperiuntur. Hoc unum autem solitarium ac tenebricosum erat, et in alterum specum ducere videbatur. Etsi altius quam caput Iacinti patebat, manibus tamen facile attingi poterat. Episcopus vero miratus est cum iuvenis lapillos collectos expedite nulloque strepitu intra huius foraminis ostium componere coepit, eos tam diligenter inter se aptans ut aditum omnino obstrueret.

Tum ex fasciculis ramorum pini piñon dicti cuneos secuit, quos in rimulas inter lapides adegit. Postremo pugillum terrae, qua ignis exstinctus erat, sustulit eamque nive humida quae inter labra saxea intro flaverat miscuit. Hoc luto denso lapideam structuram obliniens superficiem palma aequavit. Ne quarta quidem horae pars ad totum opus consumpta est.

Nihil dicens neque rationem rei reddens, ignem deinde excitavit. Foetor ille episcopo tam ingratus mox odore lignorum ardentium depulsus est. Calor non solum frigus letale expellebat, sed aerem corruptum velut purgare videbatur; at murmur tamen illud, quo caput patris Latour obstupebat, non cessabat. Primum vertigini rem tribuit: aurium enim strepitum ex frigore mutatoque sanguinis cursu ortum esse putabat.

Sed ubi calefactus est et membra laxari coeperunt, totius speluncae miram quandam vibrationem sensit: illa velut alvearium apibus refertum bombilabat, velut gravis e longinquo tympanorum pulsus resonabat. Interiecto tempore Iacintum rogavit an idem quoque sentiret. Tum primum postquam in speluncam ingressi erant gracilis ille iuvenis Indus subrisit. Fasciculum lignorum ad facem faciendam sustulit atque patri manu significavit ut se per

cuniculum in interiora montis tendentem sequeretur, ubi tectum speluncae paulatim descendebat, adeo ut manu paene attingi posset.

Ibi Iacintus super fissuram in saxeo solo genu flexit; ea erat velut tenuis in vase fictili rima, luto obducta. Eius luti partem venatorio cultro effodit, aurem foramini admovit, paucis momentis auscultavit, et episcopo significavit ut idem faceret.

Pater Latour diu aurem huic fissurae admotam tenuit, quamquam gelidus ex ea aer surgebat. Secum cogitabat se unam ex antiquissimis terrae vocibus audire. Sonabat enim subter terram ingens flumen, per resonantem specum fluens. Aqua longe, longe infra pedes eius currebat, fortasse ad ipsas montis radices; immensa aquarum moles per tenebras imas sub costis saxorum diluvio antiquiorum graviter ferebatur. Neque ille sonitus aquae praecipiti cursu ruentis erat, sed magni fluminis cum gravitate et vi progredientis.

«Terribile est», tandem surgens dixit.

«*Si, Padre.*» Iacintus in lutum e rima effossum conspuere coepit et fissuram eo rursus oblevit.

Ubi ad focum redierunt, lux diei quae inter duo labra supra eos apparebat iam multo pallidior erat. Episcopus illam paulatim exstingui aegre ferebat. E clitellis ollam ad coffeam faciendam, panem unum et caseum caprinum protulit. Iacintus ad inferiorem aditus eminentiam ascendit, pinum quassavit, tum ollam et unum ex stragulis nive recenti implevit. Dum dux haec agit, episcopus e parva lagena quam in sinu gerebat haustum veteris liquoris frumentarii Taosensis sumpsit.

Numquam enim libenter potiones validiores coram Indo bibebat.

Iacintus se felicem esse affirmavit quod pane et coffea nigra frui posset. Postquam stanneum poculum, ex quo biberat, episcopo reddidit, manu latum cingulum perfricuit, laetitia subridens ita ut omnes candidi dentes apparerent.

«Bene evenit», inquit, «quod prope hunc locum eramus. Cum mulas reliquimus, me huc viam reperturum putavi, sed certus non eram. Non saepe huc veni. Timuisti, pater?»

Episcopus paulum cogitavit. «Vix mihi timendi spatium dedisti, puer. Tu vero timuisti?»

Indus umeros sustulit. «Putavi me ad vicum non reversurum», confessus est.

Pater Latour diu ad ignis lucem breviarium legit. A prima luce mens eius aliis potius quam rebus sacris occupata erat. Tandem somnum capere posse sensit. Iacintum, sicut semper in castris nocturnis facere solebat, secum precationem «Pater noster» repetere iussit; deinde stragulis se involvit atque

ad ignem porrectis pedibus decubuit. In animo tamen habebat noctu excitari atque foramen illud singulare, quod dux tam diligenter obturaverat, accuratius inspicere.

Iacintus, postquam foramen luto obduxit, ne semel quidem illuc respexerat; pater autem Latour, Indorum urbanitatem secutus, ipse quoque eo oculos ne coniceret curaverat.

Experrectus est sane, et ignis in alto illo specu, templum Gothicum referente, adhuc lucem copiosam emittebat. Sed ecce dux eius ad parietem stabat, gradu quodam oculis non apparente pedibus nixus, bracchiis in rupem utrimque porrectis et corpore ad eam presso, aure super recentis luti crustam admota; auscultabat, iterum atque iterum auscultabat, aure tam intenta ut humanos sensus quasi superare videretur, ut ipsa sollicitudinis vehementia corpus eius contra rupem sustinere videretur.

Episcopus sine ullo strepitu oculos clausit, secum miratus cur umquam existimavisset se ducem suum dormientem deprehendere posse.

Postridie mane per labra lapidea rursus elapsi in orbem candido splendore fulgentem descenderunt. Montes nive cooperti solis orientis radiis rubebant. Episcopus constitit atque deorsum spectavit per iuga alia aliis subiecta, abietibus hiemalibus vestita, quibus tenera matutina lux illucescebat; omnes arborum rami mollibus nubibus intactae nivis, roseo lumine tinctis, onerati erant.

Iacintus dixit mulas quaerere operae pretium non esse; nive soluta sellas frenosque se recepturum. Per altam nivem aegre vadentes octo fere milia passuum Anglicorum ad casam cuiusdam terrae occupatoris processerunt; inde equos mercede conduxerunt atque stellis lucentibus iter confecerunt. Cum ad patrem Vaillant pervenerunt, ille iam in lecto pellibus bubalorum strato sedebat; febris cessaverat et vires recuperare incipiebat. Alius enim amicus fidelis ante episcopum ad eum pervenerat.

Christophorus Carson, dum in montibus cum duobus Indis Taosensibus cervos venatur, audiverat vicum illum morbo vexari et vicarium illic versari. Statim auxilio cucurrit atque paulo antequam tempestas ingrueret in vicum pervenit, cervinae carnis sarcina secum allata. Ubi pater Vaillant satis convaluerat ut equo insidere posset, Carson et episcopus eum Sanctam Fidem reduxerunt; ob infirmas eius vires iter in quattuor dies distribuerunt.

Episcopus fidem servavit nec de spelunca Iacinti cuiquam umquam rettulit; attamen de ea mirari numquam desiit. Interdum spelunca illa repente in mentem redibat, semper cum horrore atque aversione, cui nihil eorum quae ibi expertus erat causam satis iustam praebebat. In summis enim angustiis

hospitale ei refugium fuerat. Postea tamen ipsius tempestatis, immo etiam lassitudinis suae, memoriam non sine quodam iucundo animi tremore repetebat; speluncam autem, quae fortasse vitam ei servaverat, cum horrore recordabatur.

Nulla deinceps mirabilium rerum fabula, secum statuit, eum in aliquam speluncam alliceret.

Iam domum suam reversus curiositas quaedam de sacra illa spelunca mirisque Iacinti gestis eum etiam tum tenebat. Haec res etiam quasdam ingratas de religione Pecosensium fabulas aliquatenus credibiles reddere videbatur. Iam persuasum habebat neque albos neque Mexicanos Sanctae Fidei quicquam vere intellegere de Indorum opinionibus aut qua ratione eorum animi cogitarent atque iudicarent.

Christophorus Carson ei narraverat dominum tabernae mercatoriae, inter angustias Glorietae et vicum Pecos positae, iuxta hos Indos a puero adolevisse atque de eis tantum scire quantum quisquam alius. Eandem tabernam antea parentes eius tenuerant; mater autem prima mulier alba in illa vicinia fuerat. Mercator Zeb Orchard vocabatur; solus in montibus habitabat, salem, saccharum, liquorem frumentarium, tabacum Indis atque albis vendens.

Carson dicebat hominem esse probum atque veracem, Indorum amicum fidelem, qui olim puellam Pecosensem uxorem ducere voluisset; sed matrem eius anum, quae se «albam» esse magnopere gloriabatur, id ne audire quidem voluisse, atque ita filium caelibem ac solitarium permansisse.

Pater Latour quodam missionis itinere consulto apud hunc mercatorem noctem transegit, quo de Pecosensium moribus et caerimoniis eum percontaretur.

Orchard affirmavit fabulam de igne perpetuo procul dubio veram esse; eum tamen non in monte, sed in ipso vico servari. Ignem sub cinere tectum in clibano fictili esse, atque in una aedium sacrarum quas *kivas* vocant ab ipsis viculi primordiis, per saecula iam complura arsisse. De serpentium autem fabulis se nihil certo scire confessus est. Serpentes quidem crotalos circa vicum viderat, sed huiusmodi serpentes ubique inveniebantur.

Puer Pecosensis aliquot ante annis talo a serpente morsus ad eum venerat liquorem frumentarium petens; intumuerat graviterque aegrotaverat, sicut quivis alius puer.

Episcopus Orchard rogavit an verisimile putaret Indos, ut vulgo dicebatur, serpentem ingentem alicubi occultum servare.

«Bestiam certe nescio quam in montibus servant, quam ad caerimonias sacras in vicum deferunt», respondit mercator. «Sed utrum serpens sit necne

nescio. Nemo hominum alborum de Indorum religione quidquam novit, pater».

Procedente sermone Orchard fassus est se puerum de his serpentium fabulis valde curiosum fuisse, atque semel, cum eorum sollemnia agerentur, Pecosenses clam observavisse, quamquam id non sine periculo fieret. Duas noctes in monte in insidiis latuerat, et tandem agmen Indorum vidit arcam noctu ardentibus facibus portantium. Arca magnitudine erat quasi arca viatoria mulieris, pondere autem tanto ut perticae tenerae e populo tremula factae, quibus suspensa erat, inflecterentur.

«Si homines albos post solis occasum arcam ferre vidissem», inquit, «quid in ea esset conicere potuissem: pecuniam fortasse, aut liquorem frumentarium, aut arma ignifera. Sed cum Indi essent, dicere non possum. Fortasse arca saxa tantum insolitae formae continebat quae maioribus eorum aliquando placuerant. Ea quae illi plurimi aestimant apud nos nihili sunt. Suas habent superstitiones, atque eorum mentes per eosdem antiquos sulcos huc illuc ferentur usque ad diem iudicii».

Pater Latour respondit sibi placere quod Indi antiquos mores tam religiose colerent, eandem veterum morum observantiam in sua quoque religione magni momenti esse.

Mercator dixit episcopum posse ex Indis bonos catholicos efficere, nec tamen umquam effecturum ut proprias de sacris rebus opiniones deponerent. «Sacerdotes eorum sua quaedam mysteria habent. Quantum in illis verum sit, quantum ab ipsis confictum, nescio. Rem quondam accidisse memini, cum adhuc parvus essem.

Nocte quadam puella Pecosensis infantem complexa in hanc coquinam cucurrit atque matrem meam oravit ut eam usque post sollemnia occultaret; nam signa quaedam inter duces quos *caciques* appellant, animadverterat, et pro certo habebat eos infantem suum serpenti in cibum daturos esse. Verum id fuerit necne, misera certe ita credebat, et mater eam apud se manere passa est. Illa res tum animo meo vehementer impressa est».

LIBER QUINTUS
PATER MARTINEZ

CAPUT I
ORDO VETUS

Episcopus Latour, Iacinto comitante, per montes equitabat, Taosensem paroeciam primum ex officio episcopali invisurus, quae post Albucercum in dioecesi eius et maxima et opulentissima erat. Sacerdos autem loci populusque Americanis infensi erant, alienorum interventum aegre ferebant; Europaeum quemlibet, nisi Hispanus esset, gringum vocabant. Quam ob rem episcopus paroeciam ad id tempus intactam reliquerat, ut inimicitiae ipso temporis decursu mitigarentur.

Christophori Carson auxilio de rebus ibi gestis diligenter cognoverat, praesertim de Antonio Iosepho Martinez, sacerdote iam sene summa auctoritate praedito, qui non modo sacris sed etiam rebus civilibus imperabat. Quin etiam, antequam pater Latour illuc advenisset, Martinez quasi dictator omnibus paroeciis partis septentrionalis Novae Mexici praefuerat, sacerdotesque indigenae qui Sanctae Fidei degebant omnes sub eius dicione fuerant.

Omnium sermone ferebatur patrem Martinez ante quinque annos Indos Taosenses ad seditionem concitavisse, qua Bentus, gubernator Americanus, cum duodecim aliis hominibus albis trucidatus erat; quibus etiam cutis capitis una cum capillis detracta erat. Septem Indi Taosenses propter caedem apud iudices militares causam dixerant et laqueo suspensi erant; sacerdotem autem, cuius consilio res parata dicebatur, nemo in iudicium vocare conatus erat. Immo ex ea ipsa calamitate haud mediocre commodum Martinez ceperat.

Nam Indi qui capitis damnati erant sacerdotem suum arcessiverant eumque obsecraverant ut eos e periculo eriperet, in quod ipse eos coniecisset. Martinez vitam eis servaturum se spopondit, si agros suos prope vicum Indorum sitos ipsi iure cederent. Quod ubi factum erat atque tabulae cessionis rite confectae, sacerdos de illorum causa amplius nihil curavit, sed Abiquium, oppidum sibi patrium, visendi causa profectus est. Eo absente septem illi Indi constituto die suspensi sunt.

Agros autem eorum fertiles iam ipse colebat, quibus possessionibus longe ditissimus in tota paroecia factus erat.

Quamquam pater Latour cum Martinez comiter per litteras egerat, semel tantum eum convenerat, illo memorabili tempore quo sacerdos Taosensis equo Sanctam Fidem venerat, ut clericis ibi degentibus animos ad recusandum novum episcopum adderet. At vultum eius tam clare animo retinebat ac si heri vidisset. Non erat is quem facile quisquam oblivisceretur; nemo eum in via praeterisset quin ingentem corporis vim atque indomitam voluntatem sentiret.

Statura revera episcopum haud multum superabat, sed adspectu corporis immensae magnitudinis esse videbatur.

Umeri eius lati atque alti tauri bisontis umeris similes erant; caput ingens collo crasso contumaciter impositum gerebat; faciem vero Hispanicam forma ovata, genis plenis coloreque vivido insignem, quam perspicue recordabatur episcopus! Tam insolita erat ut eam iterum libenter contemplaturus esset: frons alta et angusta, oculi fulvi ac fulgentes sub superciliis validis alte reconditi, genae plenae rubentesque; non inertes illae planities carnis levis quas in vultibus Anglo-Saxonum videas, sed musculis subiectis vivido motu praeditae atque ad omnem animi motum non minus promptae quam ceterae partes vultus.

Os ipsum effrenatas animi cupiditates ac tyrannicam voluntatem profitebatur: labra tumentia, porrecta ac rigida, velut caro animalium metu aut cupiditate distenta.

Pater Latour arbitrabatur aetatem qua singuli homines sine lege imperarent, etiam in ultimis finibus, prope iam exactam esse; quare figura haec ei videbatur quasi reliquia pristini saeculi, specie quidem insignis atque admiranda, re autem iam viribus destituta.

Episcopus et Iacintus montibus post terga relictis semitam in campum descendere viderunt, in quo vetustissimae artemisiae passim in frutices coaluerant, caudicibus cruris humani crassitudinem aequantibus. Iacintus nubem pulveris celeriter adversus eos ferri ostendit: centum aut plures equites, Indi atque Mexicani, clamore sclopetorumque crepitu episcopo suo obviam veniebant.

Illis appropinquantibus ipsum patrem Martinez facile agnosceres: bracas e corio cervino, ocreas altas calcariaque argentea gerebat; amplum petasum Mexicanum capiti imposuerat, et pallium ingens nigrum circa umeros sicut pastor sagum suum involverat. Ad episcopum adevectus equum nigrum

castratum frenavit, petasum detraxit amploque gestu salutavit, dum comites eius viros ecclesiasticos circumdabant et sclopetos in aera exonerabant.

Duo sacerdotes iuxta se equitantes Los Ranchos de Taos ingressi sunt, oppidulum muris flavis, viis flexuosis, pomariis virentibus insigne. Omnes incolae in foro ante ecclesiam convenerant. Cum episcopus descendisset ut templum intraret, feminae pallia sua in viam pulverulentam iecerunt, quibus ille calcaret; dum autem inter plebem genibus nixam procedebat, viri feminaeque manum eius certatim apprehendere atque anulum episcopalem osculari conabantur.

In patria sua Ioanni Mariae Latour eiusmodi honores vehementer displicuissent. Hic autem haec honorum signa ad eundem colorum splendorem pertinere videbantur, qui in agris hortisque, in cactis flammeis atque altaribus splendide exornatis cernebatur, in imaginibus Christi cruciatu distorti, in effigiebus Virginis dolentis et sanctorum admodum humanis. Iam didicerat apud hanc gentem religionem necessario aliquid scaenici apparatus habere.

A Los Ranchos per canum campum festinanter Taos ipsum vecti sunt, ad domum sacerdotis ecclesiae oppositam, ubi turba ingens stabat. Ceteris genibus procumbentibus puer quidam, annorum decem aut duodecim, corpore inconditus, ore hiante atque pileo capiti imposito, solus stetit. Pater Martinez manum supra capita nonnullarum mulierum genibus nixarum porrexit, puero pileum abripuit eumque ad aures graviter colaphis percussit. Cum pater Latour submissa voce reclamaret, sacerdos loci audacter respondit:

«Meus est filius, episcope; iam tempus est ut eum bonos mores doceam».

Sic igitur res se habebant, secum reputabat episcopus. Vultus tamen eius, longa disciplina compositus, ne minimum quidem mutatus est, cum hanc provocationem accepisset; domumque sacerdotis ingressus est. Statim in conclave studiis destinatum venerunt, ubi iuvenem quendam humi supinum et altissimo somno oppressum invenerunt. Statura procerus erat, corpore praepinguis, caput libro pro pulvino subiecerat; dum spiritum ducebat, tanta corporis moles mirum in modum surgebat ac decidebat. Tunicam fuscam Franciscanorum gerebat, capillis breviter tonsis.

Quem cum pater Martinez dormientem conspexisset, in risum erupit; deinde eum in costas haud leniter pede percussit. Ille confusus statim surrexit atque per ostium in aream interiorem aufugit.

«Heus tu!» post fugientem sacerdos exclamavit, «soli iuvenes qui noctu vehementer laborant interdiu dormire cupiunt! Ad lucernam nimirum studuisti! Ego te de theologia examinabo!» His dictis ex fenestris trans aream

oppositis risus muliebris repressus auditus est. Iuvenis autem post lintea ad siccandum suspensa latebram petiit: corpus suum longum pingueque incurvavit ac inter duo umentia linteamina evanuit.

«Discipulus meus erat iste Trinidad», inquit Martinez, «nepos veteris amici mei patris Lucero, qui apud Arroyo Hondo degit. Monachus est, sed volumus ut sacros ordines suscipiat. Ad seminarium Durangi misimus; sed aut desiderio domus confectus est aut ingenio tam hebeti fuit ut nihil disceret; itaque nunc ipse eum erudio. Aliquando presbyterum ex eo faciemus».

Patri Latour dictum est ut domum tamquam suam haberet; sed minime id cupiebat. Tanta erat rerum confusio ut animus eius, munditiae adsuetus, eam vix ferre posset. Mensa studiorum sacerdotis pulvere tabaci inspersa, tot libris onerata erat ut ipsi libri crucem post mensam pendentem paene obtegerent. Per sellas aliasque mensas libri passim congesti iacebant; atque et libri et pavimenta crasso pulvere vernis arenarum tempestatibus advecto tegebantur.

Ocreae et petasi patris Martinez in angulis iacebant; tunicae palliaque et vestes sacerdotales uncis pendebant aut supellectili superiecta erant. Nihilo minus domus ancillis omnis aetatis quasi referta videbatur, item felibus magnis flavis, mollissimo densoque villo praeditis, quae peculiaris cuiusdam generis esse videbantur. In fenestrarum liminibus dormiebant, super margine putei in atrio iacebant; audacissimi ad mensam cenatoriam accedebant, ubi dominus ipse eos de suo ferculo neglegenter pascebat.

Ad cenam discumbentibus hospes episcopo iuvenem illum procerum obesumque, ventre prominenti, quem humi dormientem invenerant, praesentavit. Trinidadem Lucero apud se studere repetivit, secretariumque suum esse debere; sed adiecit eum maximam diei partem in coquina versari et puellas operantes impedire.

Haec eo ipso audiente dicta sunt, neque tamen eum pudore ullo moverunt. Omnem mentem in pulmentum ovillum intentam habebat, quod simul ac patella apposita est nimia aviditate devorare coepit. Postea episcopus animadvertit Trinidadem fere sicut pauperem propinquum aut famulum tractari. Huc illuc mittebatur; nullo verborum ambitu iubebatur nunc ocreas sacerdotis afferre, nunc ligna foco subministrare, nunc equum eius sternere.

Indoles illius patri Latour adeo displicebat ut eum vix aspicere posset. Vultus pinguis stultitiam odiosam prae se ferebat, canumque colorem et unctuosum caseorum mollium nitorem referebat. Utrimque ad oris angulos rugae profundae in carne molli formabantur, similes plicis crurum infantis; et pars ferrea ocularium, quae nasum transibat, in carnem mollem quasi

defossa erat. Per totam cenam ne verbum quidem protulit, sed comedit velut qui numquam posthac escam visurus esset.

Si oculos paululum a patella averteret, eadem aviditate eos in puellam ministrantem defigebat, quae eum incurioso quodam contemptu spectare videbatur. Ita discipulus speciem hominis praebebat quem nunc haec nunc illa corporis cupiditas perpetuo stupefaceret.

Pater Martinez linteo circa collum religato ne vestis talaris macularetur, largiter edebat atque bibebat. Episcopus cibos, quamvis tot coquae adessent, parum probandos iudicavit; vinum tamen, ab El Paso del Norte allatum, satis bonum erat.

Inter cenandum hospes episcopum sine ambagibus interrogavit utrum caelibatum sacerdotali vocationi necessarium existimaret.

Pater Latour tantum respondit eam quaestionem iam ante multa saecula disceptatam atque semel in perpetuum definitam esse.

«Nihil», Martinez ferociter respondit, «semel in perpetuum definitur! Caelibatus sacerdotibus Gallis fortasse conveniat; nostris non convenit. Ipse sanctus Augustinus dicit naturae repugnare non oportere. Omnia argumenta mihi videntur ostendere Augustinum senem paenituisse quod continentiam servavisset».

Episcopus dixit se libenter inspecturum esse locos ex quibus Martinez has sententias collegisset, adiciens sibi Augustini libros non parum familiares esse.

«Locos illos maxime pertinentes alicubi exscriptos habeo; ante discessum tuum eos reperiam. Tu fortasse clauso animo legisti. Sacerdotes caelibes sensum rerum amittunt. Nullus sacerdos paenitentiam atque peccatorum remissionem experiri potest nisi ipse in peccatum ceciderit. Quoniam concupiscentia inter tentationes frequentissima est, praestat ut aliquid eius experiendo cognoscat.

Neque ieiuniis neque precibus animus humiliari potest; peccato mortali prius frangendus est, ut veniam peccatorum sentiat atque ad gratiam resurgat. Aliter religio nihil est nisi exsanguis quaedam ratiocinatio».

«De hac re nobis postea, nec paucis verbis, disserendum erit», placide respondit episcopus. «Hos mores per totam dioecesim, quam celerrime potero, corrigam. Spero brevi fore ut nemo inter presbyteros relinquatur qui non cuncta vota servet quae, cum se altaris ministerio addixit, nuncupavit».

Sacerdos ille subfuscus risit atque felem magnam quae in umerum eius ascenderat excussit. «Multum tibi negotii erit, episcope. Hic natura te praevenit. Sed tamen sacerdotes nostri indigenae multo religiosiores sunt quam Iesuitae tui Galli. Nos ecclesiam vivam habemus, non membrum

mortuum Ecclesiae Europaeae. Religio nostra ex hac ipsa terra orta est et proprias radices egit. Summi Pontificis personae pietatem filialem exhibemus; Romae tamen hic nulla potestas est.

Auxilio Congregationis de Propaganda Fide non egemus, eiusque interventum indignamur. Ecclesia quam patres Franciscani hic plantaverant abscissa est; quae nunc est altera stirps, ex ipso loco renata. Populus noster omnium qui supersunt religiosissimus est. Si fidem eius formulis Europaeis adusseris, impii atque flagitiosi evadent».

Ad hanc orationem episcopus aequo animo respondit se non venisse ut populo religionem eriperet; sibi tamen necesse fore quibusdam sacerdotibus paroecias adimere, nisi vitam suam emendassent.

Pater Martinez poculum replevit atque animo iam prorsus hilaro respondit: «Mea me tu certe paroecia privare non potes, episcope. Experire! Ecclesiam ipse mihi constituam. Tu sacerdotem tuum Gallicum Taosensi paroeciae praeficies; ego populum habebo!»

His dictis sacerdos a mensa surrexit et ad focum stetit, dorsum igni admovens, veste talari ad lumbos sublata ut bracae ad flammam paterent. «Iuvenis es, mi episcope», perrexit, caput magnum retro subiciens et fumosas tecti trabes suspiciens, «et nihil prorsus de Indis aut Mexicanis nosti.

Si cultum Europaeum huc inferre conaberis atque antiquos nostros mores mutare, si secretis Indorum saltationibus, verbi gratia, te immiscueris, aut cruenta Paenitentium sacra tollere volueris, mortem tibi immaturam praedico. Suadeo ut prius instituta huius gentis cognoscas quam emendationes aggrediaris. Apud homines barbaros versaris, mi Galle, inter duas gentes feras. Illa arcana quae Ecclesia tua vetat, in Indorum sacris locum habent. Mores Gallicos huc introducere non poteris».

Inter haec discipulus Trinidad tacite surrexit, atque episcopo serviliter inclinatus passu molli ac furtivo ad coquinam contendit. Postquam fimbria vestis eius fusca per ostium evanuit, pater Latour ad hospitem subito conversus est.

«Martinez», inquit, «valde indecorum existimo coram iuvenibus tam dissoluto sermone uti, praesertim coram eo qui ad sacerdotium se parat. Praeterea non intellego cur iuvenem huius indolis ad sacros ordines capessendos cohortemini. Numquam is ullam paroeciam in mea dioecesi obtinebit».

Pater Martinez risit dentesque longos flaventes ostendit. Risus eum minime decebat: dentes enim nimis magni et plane inurbani videbantur. «At Trinidad», inquit, «Arroyo Hondo ad avunculum suum senescentem

tamquam vicarius mittetur. Religiosissimus ille est, Trinidad. Utinam eum Hebdomada Passionis videas! Abiquium proficiscitur atque alius homo fit: cruces gravissimas in altissimos montes fert, verbera autem plura quam quisquam alius suscipit.

Huc redit tergo adeo spinis cactorum referto ut puellae spinas e tergo eius legant, velut pennas e gallina vellentes».

Episcopus fatigatus paulo post cenam cubiculum petiit. Lectus inspectus mundus quidem et commodus videbatur, sed de iis quae lectum circumdabant parum securus erat. Aer domus ipsi displicebat. Postquam cubuit, strepitus vasorum abluendorum atque risus mulierum trans aream diu eum vigilare coegerunt; quibus denique cessantibus pater Martinez in proximo aliquo cubiculo stertere coepit.

Ostium ille in atrium patens reliquisse debebat, nam parietes e cruda terra confecti tantae erant crassitudinis ut sonum aliter restinxissent. Tauri irati more stertebat sacerdos, donec episcopus statuit exire atque ostium eius reperire claudereque. Surrexit igitur, candelam accendit, suumque ostium animo parum firmo aperuit. Cum ventus nocturnus in cubiculum inflavisset, parva umbra fusca e pariete per pavimentum volitavit; murem fortasse crederes.

Sed minime: fasciculus erat capillorum muliebrium, quos femina quaedam neglegens, dum in hoc cubiculo se neglegenter ornabat, in angulum abiecerat. Quod repertum episcopum valde offendit.

Postridie hora undecima missa sollemnis celebrata est, sacerdote paroeciae sacra peragente, episcopo vero in sede episcopali residente. Ecclesia Taosensis patri Latour magnopere placuit. Aedes mundae ac bene conservatae erant, et congregatio fidelium frequens ac pia erat. Tela tenuis reticulata, linteamina candida et aerea vasa nitentia in altari posita indicabant feminas sacris altaribus curandis deditas. Pueri altari ministrantes tuniculas pretiosas ex opere reticulato manu confectas super coccinea superpellicea gestabant. Numquam episcopus missam audiverat tanta cum gravitate decantari quanta pater Martinez eam cecinerat.

Vox illi erat gravis ac pulcherrima, quam barytonam appellant, ex profundo quodam animi fonte vim affectuum ducens. Nihil in sacris neglegebatur; singula verba gestusque propriam dignitatem obtinebant. Cum Sacramentum attolleretur, sacerdos fuscus totum se, corpus suum et sanguinem omnem, in eam elevationem conferre videbatur. Si recte ductus esset, cogitabat episcopus, Mexicanus hic vir magnus fieri potuisset. Tanta ei erat vis animi ut alios ad se raperet, occulta quadam et sollicitante potestate.

Post confirmationem peractam pater Martinez equos adduci iussit episcopumque ad agros et pecora sua inspicienda duxit. Per omnes possessiones suas in fertilibus campis humilioribus inter Taos et vicum Indorum sitas eum circumduxit; quae, ut Latour sciebat, ex agris septem Indorum capite damnatorum in potestatem eius pervenerant. Dum equitabant, Martinez caedem Benti tamquam rem levem memorabat. Gloriabatur nihil umquam turbarum in Nova Mexico ortum esse quin a Taos initium cepisset.

Paulo ante solis occasum ad occidentem pagi Indorum constiterunt, qui longe dissimilis erat ceteris quos episcopus viderat: duae ingentes domus communibus habitaculis destinatae, pyramidum instar exstructae, lumine vespertino aureae apparebant, monte purpureo proxime post eas surgente. Viri pelle aurea, paenulis albis cucullatis induti, per gradatos tectorum ascensus prodierunt et velut statuae immoti steterunt, colorem montis mutantem spectare visi.

Religiosa quaedam loci quies omnia tenebat; nihil audiebatur nisi caprarum per aureas pulveris nubes domum redeuntium balatus.

Has duas domos, ut sacerdos narrabat, eandem gentem per plus mille annos sine intermissione incoluisse. Milites Coronadi eas iam invenerant, et gentem ibi habitantem inter Indos praestantiorem descripserant, forma pulchram, gestu gravem, tunicis bracisque e pelle cervina confectis vestitam, haud aliter ac Europaeos.

Mons, quamquam silvis vestitus, tam acutis lineamentis erat ut speciem montium nudorum et quasi scalpro factorum praeberet, quales Sandiae sunt. Silvae perpetuo virentes plerumque latera eius tegebant; at valles angustae faucesque populis tremulis consitae erant, ita ut omnis depressio clivi colore viridi pallidiore adversus viridem obscurum velut signo picta appareret: hic tortuoso tractu quasi serpens, illic lunae crescentis figura, alibi semicirculis.

Mons ille eiusque valles per multa saecula sedes veterum caerimoniarum fuerant, occultam et tacitam Indorum vitam quasi innumeris cuniculis continentes, arcanorum gentis receptacula, ut pater Martinez adnotavit.

«Et alicubi illic», inquit, «certum habeas, estufam Popéi servant; nullus tamen albus eam umquam videbit. Eam dico estufam in qua Popé quattuor annis se inclusit nec umquam lucem diei conspexit, dum rebellionem anni millesimi sescentesimi octogesimi parabat. De ea seditione, credo, satis nosti, episcope Latour?»

«Aliquid certe ex Martyrologio accepi; sed initium eius apud Taos fuisse nesciebam».

«Nonne tibi modo dixi quascumque turbas umquam in Nova Mexico ortas a Taos profectas esse?» gloriatus est sacerdos. «Popé quidem ex Indis Sancti Ioannis ortus est; sed etiam Napoleon Corsus fuit. Sed e Taos seditionem ille direxit».

Pater Martinez regionem suam optime noverat, quamquam historiae eius nulla scripta monumenta exstabant. Optime omnium quos episcopus umquam audierat magnam Indorum rebellionem anni millesimi sescentesimi octogesimi exposuit: rebellionem quae tam longum capitulum Martyrologio Novi Orbis addidit, cum Hispani omnes aut caesi aut pulsi essent, neque unus Europaeus vivus ultra El Paso del Norte ad septentrionem remansisset.

Eadem nocte post cenam, cum hospes pulverem tabaci naribus hauriret, pater Latour eum percontatus aliquid de rebus vitae ipsius cognovit.

Martinez Abiquiui natus erat, sub monte illo solitario caeruleo qui ad occidentem Taosensis regionis in caeli margine visitur, pyramidi similis cui vertex praecisus sit. Abiquiu inter vetustissima Mexicanorum oppida eius territorii numerabatur, profundissimis vallibus saxeis et montium iugis asperrimis circumdatum, ita ut commercium cum externo mundo paene interclusum esset. Incolae propter loci solitudinem tristes erant animo, religionis studio feroces ac fanatici; Hebdomada Passionis cruces portando seque cruentis verberibus caedendo celebrabant.

Antonius Iosephus Martinez ibi adolevit, legere scribereque nondum doctus; viginti annos natus uxorem duxit, viginti tres annos natus uxorem atque prolem amisit. Post nuptias a sacerdote paroeciae legere didicerat, et viduus factus ad sacerdotium se comparare constituit. Vestimenta sua et parvam pecuniam ex vendita domestica supellectile acceptam secum ferens, equo Durangum, in antiquum Mexicum, profectus est. Seminarium ibi ingressus vitam laboriosis studiis deditam iniit.

Episcopus intellegere poterat quantum operae homini iuvenili, qui adulescentia iam pridem exacta legere didicisset, severa institutio litteraria constatura esset. Eum autem non solum Patrum Ecclesiae doctrina penitus imbutum invenit, sed etiam litteris Latinis Hispanicisque veteribus eruditissimum. Sex annis in seminario exactis, Martinez ad Abiquium patrium regressus sacerdos ecclesiae paroecialis factus erat. Oppidum illud vetus sub monte pyramidali ardentissime diligebat.

Quamvis iam dimidiam fere vitam apud Taos transegisset, statis temporibus equo in Abiquium redibat, tamquam sapor terrae suae flavae medicamentum ipsi animo esset. Americanos, ut consentaneum erat, oderat.

Eorum imperium hominibus sui generis finem afferebat. Vir erat veteris ordinis, Abiquiui filius, cuius iam dies occiderat.

Cum Taos discederet, episcopus paululum de via devertit ut villam Christophori Carson inviseret. Carsonem quidem ad oves emendas profectum esse sciebat; sed dominam Carson convenire cupiebat, ut iterum pro benignitate miserae Magdalenae praestita gratias ageret, nuntiaretque mulierem apud sorores religiosissimas in schola Sanctae Fidei feliciter ac pie degere.

Domina eum excepit placida illa et minime timida hospitalitate quae Mexicanorum domibus velut proprium decus est. Erat statura procera, corpore gracili, umeris demissis, oculis capillisque nigris lucentibus. Quamquam litteras nesciebat, et vultu et sermone prudentiam ostendebat. Episcopo pulchra videbatur; facies eius indicabat vitam disciplina formatam, qualem ille probabat. Laeto quoque animo erat, et iucundo lepore utebatur; cum ea etiam res secretiores tuto communicari poterant.

Sperare se dixit episcopum apud patrem Martinez commode habitavisse, sed voce ita inflexa ut facile appareret sibi id valde dubium esse. Paululum risit, cum episcopus fassus esset se Trinidadis Lucero praesentia offensum esse.

«Aliqui dicunt eum filium patris Lucero esse», inquit illa umeris sublatis. «Ego vero non credo; verisimilius est unum e filiis patris Martinez esse. Audivistine quid anno superiore Abiquiui Hebdomada Passionis ei acciderit? Christum imitari conatus est atque se cruci affigi iussit. Non clavis quidem! Funibus ad crucem alligatus est, ut ibi totam noctem penderet; nonnumquam ita faciunt Abiquiui, qui locus moribus antiquissimis tenetur.

Sed tam gravis erat ut, postquam aliquot horas pependerat, crux una cum eo concideret, quo magno pudore affectus est. Deinde ad stipitem se religari iussit, dixitque se tot verbera laturum quot Salvator noster, sex milia, ut sanctae Birgittae revelatum esse fertur. Verum antequam centum plagas accepisset, animo defecit. Flagellis e cactis factis eum ceciderunt; tergum autem ex illis vulneribus adeo infectum est ut diu illic aegrotaret.

Hoc autem anno nuntium miserunt se nolle eum Abiquium venire; itaque Hebdomadam Sanctam hic egit, omnibus irridentibus».

Pater Latour feminam interrogavit ut aperte diceret num putaret eum posse excessus Fraternitatis Paenitentium coercere. Illa subrisit caputque quassavit. «Saepe de hac re cum marito meo loquor. Spero autem te id non temptaturum. Sic enim populum adversum te commoveres. Senibus veteres mores necessarii sunt; iuvenes autem cum temporibus procedent».

Discedenti episcopo opus quoddam eximium reticulatum in clitellas illa imposuit Magdalenae mittendum. «Ipsa fortasse numquam eo utetur, sed gaudebit quod sororibus dare poterit. Homo ille crudelis nihil ei reliquit. Postquam suspensus est, nihil praeter sclopetum et unum asellum, quem burro appellant vendi potuit. Quare duos sacerdotes occidere ausurus erat ut mulas eorum caperet; fortasse etiam odio religionis commotus! Magdalena dicebat eum saepe minatum esse se sacerdotem apud Moram interfecturum».

Sanctam Fidem reversus episcopus patrem Vaillant se exspectantem invenit. Ab die Paschae inter se non convenerant, multaque eis erant tractanda. Vigorem et studium quibus episcopus Latour res vicariatus apostolici administrabat Roma iam agnoverat; nuper enim litteras a cardinale Fransoni, Congregationis de Propaganda Fide praefecto, acceperat, quibus significabatur vicariatum Sanctae Fidei sollemniter in dioecesim erectum esse.

Eodem tabellario diu retardato invitatio cardinalis allata erat, qua ille vehementer rogabat ut pater Latour anno insequenti Romam ad gravia consilia apud Vaticanum habenda veniret. Quae omnia, quamquam suo quaeque tempore episcopo cum vicario generali tractanda erant, certum videbatur patrem Iosephum hoc ipso tempore ex Albucerco advenisse, praecipue quod vehementer cupiebat audire quemadmodum Taosi episcopus acceptus esset.

In conclavi studiorum sedentes, veteribus suis vestibus talaribus induti, candelis in mensa inter eos accensis, diu ea vespera colloquebantur.

«In praesentia», inquit pater Latour, «nihil agam ut singularem Taosensium rerum statum mutem. Nunc intercedere non expedit. Ecclesia ibi valet, populus pietate praestat. Quaecumque fuerit antea sacerdotis vita, firmam tamen rerum ordinationem constituit, et paroeciani ei summa fide adhaerent».

«Sed putasne eum disciplina coerceri posse?»

«De disciplina ne cogitandum quidem est! Nimium diu quasi regulus imperavit. Populus procul dubio eum adversus episcopum Gallicum defenderet. In praesentia ea quae ibi mihi displicent non videre simulabo».

«At, Ioannes», commotus exclamavit pater Iosephus, «vita illius hominis omnibus manifesta et scandalosa est; ubique de ea auditur! Paucis abhinc hebdomadibus narrata mihi est miserabilis fabula puellae Mexicanae, quam in quadam incursione Indorum e valle Costella abripuerant. Octo annos nata abducta erat, quindecim autem annos habebat cum tandem inventa atque pretio redempta est. Per totum illud tempus puella pia, rebus quasi miraculo saepe evenientibus, virginitatem servaverat.

E collo suspensum gerebat numisma ex sanctuario Beatae Mariae Virginis Guadalupensis, et eas preces recitabat quas didicerat. Castitati eius saepius periculum imminebat; sed semper aliquis eventus inopinatus vim intentatam avertit. Ubi inventa est ad quosdam cognatos apud Arroyo Hondo habitantes missa est; tanta autem pietate florebat ut vitam religiosam amplecti cuperet. Hanc Martinez stupravit, deinde uni ex operariis suis matrimonio iunxit. Nunc in uno ex praediis eius vivit».

«Ita», respondit episcopus, umeris leviter motis, «et mihi Christobal eam fabulam narravit. Sed pater Martinez iam nimis senescit ut diu personam Don Juan agere possit. Nolo, mi amice, ut sacerdotem puniam, paroeciam Taosensem amittere. Neminem habeo qui viribus satis valeat ut ei succedat. Tu solus rem illam sustinere posses; sed Albucerci es. Post annum Romam proficiscar, ibique spero me missionarium Hispanum reperturum qui paroeciam Taosensem suscipiat.

Solum Hispanum illic benigne acceptum iri arbitror».

«Profecto recte sentis», inquit pater Iosephus. «Saepe nimis propero in iudicando. Fortasse, dum tu in Europa eris, res tibi male administrabo. Nam credo me dilectum Albucercum relicturum atque Sanctam Fidem venturum esse, dum abes?»

«Omnino. Te paulisper desiderabunt, eoque magis te amabunt. Spero mecum aliquot alios iuvenes Arvernos robustos reducturum, ex nostro ipso seminario profectos; atque vereor ne unum eorum Albucerco praeficere debeam. Satis diu illic fuisti. Omnia quae necessaria erant perfecisti. Nunc mihi hic tua opera opus est, pater Iosephe. Ut nunc res sunt, alter nostrum septuaginta miliaria Anglica equitare debet, quotiens aliquid inter nos conferre volumus».

Pater Vaillant suspiravit. «Ah, id futurum esse iam suspicabar! Me ab Albucerco rapies, quemadmodum olim a Sandusky rapuisti. Cum illuc venissem, omnes mihi inimici erant; nunc omnes amici sunt; ergo iam discedendum est». Tum pater Vaillant ocularia detraxit, complicavit, in thecam condidit; quo facto semper significabat se ad quietem discessurum esse. «Itaque post annum Romae eris. Ego vero, ut aperte fatear, libentius cum meis Albucercensibus manerem. Sed Claromontium — hac una re tibi invideo.

Meos montes rursus aspicere velim. Saltem omnes meos propinquos videbis atque de iis nuntium mihi adferes; poteris etiam sacras vestes referre quas soror mea carissima Philomena cum monialibus suis iam per hos tres annos mihi conficit. Eas profecto gaudens accipiam». Surrexit candelamque

unam sustulit. «Et cum e Claromontio proficisceris, Ioannes, aliquot castaneas in sinum tuum mihi conde!»

CAPUT II
AVARUS

Mense Februario episcopus Latour rursus equo per viam Sanctae Fidei profectus est, Romam hoc itinere petiturus. Fere annum integrum afuit; deinde reversus quattuor iuvenes sacerdotes e suo seminario Montisferrandi secum adduxit, praeterea sacerdotem Hispanum, patrem Taladrid, quem Romae invenerat et statim Taos miserat. Episcopo suadente, pater Martinez munere paroeciae suae sollemniter se abdicavit, ea tamen condicione ut diebus sollemnibus Missam celebrare ei liceret.

Neque eo tantum iure utebatur, sed nuptias omnes et exsequias peragere perseverabat, atque vitam paroecianorum pro arbitrio suo regere. Itaque inter illum et patrem Taladrid brevi apertum bellum exarsit.

Cum episcopus dissensiones eorum componere non potuisset novumque sacerdotem tueretur, pater Martinez eiusque amicus pater Lucero, qui in Arroyo Hondo degebat, rebellaverunt: parere plane recusaverunt atque ecclesiam sibi propriam constituerunt. Hanc veterem sanctam Ecclesiam Catholicam Mexicanam esse praedicabant, episcopi autem ecclesiam Americanam esse institutionem. In utroque oppido maior pars incolarum ad schismaticos transiit, quamquam nonnulli Mexicani pii, magnis animi dubitationibus agitati, apud utramque partem Missae intererant.

Pater Martinez edictum longum facundumque typis divulgavit, quod perpauci ex suis paroecianis legere poterant; in eo rationibus ex historia petitis schisma suum defendebat sacerdotibusque caelibatum necessarium esse negabat. Cum autem ipse et pater Lucero iam aetate provecti essent, ea doctrina vix cuiquam in nova ipsorum societate praeter Trinidadum utilis esse poterat.

Cum duo illi sacerdotes senes ab Ecclesia descivissent, inter primas actiones sollemnes nepotem patris Lucero ad sacerdotium promoverunt. Hic deinde utrique tamquam vicarius ministrabat, modo Taos, modo Arroyo Hondo ultro citroque commeans.

Ecclesia schismatica id saltem effecit ut duo sacerdotes rebelles, qui ei praerant, velut ad iuventutem redirent, et ut homines longe lateque denuo de iis loquerentur; quamquam numquam antea materia sermonum de illis defuerat. Nam cum adhuc iuvenes essent et paroecias finitimas regerent, amici, sodales intimissimi, aemuli, interdum etiam inimici acerrimi fuerant. Nulla tamen iurgia eos diu separare poterant.

Marinus ille Lucero senex, praeter dominandi cupiditatem, nihil omnino commune cum Martinez habebat. Ab adolescentia avarus fuerat, atque in depressa illa regione Arroyo Hondo summa inopia vivebat, quamvis divitissimus esse crederetur. Gloriari solebat domum suam non minus pauperem esse quam stabulum aselli. Lectus, crucifixus, olla in qua fabae coquebantur, haec omnis domestica eius supellex erat.

Nullum pecus praeter unam mulam miseram alebat; hac Taos vehebatur, vel ut cum amico Martinez iurgaretur vel ut, fame urgente, cenam copiosam sumeret. In casa eius cotidie dies Veneris erat, nisi quaedam e vicinis mulieribus, mera misericordia mota, gallinam coquebat eique adferebat. Nam populares eum diligebant. Avidus quidem erat, non tamen gravis aut oppressivus; pluresque nummos e locis Arroyo Seco et Questa quam ex ipsa sua valle extorquebat.

Parsimonia tam rara inter Mexicanos habebatur ut rem admodum ridiculam esse putarent. Delectabantur populares cum narrarent eum nihil umquam emere, sed scopas veteres colligere quas matresfamilias abiecerant, atque vestes patris Martinez gestare postquam ille eas amplius nollet, quamquam vestes ei nimis amplae essent.

Una ex acerrimis sacerdotum contentionibus ex eo orta erat quod Martinez nonnullas vestes suas iam tritas monacho cuidam ex Mexico profecto dederat, qui apud eum studebat et, hieme imminente, vix quicquam habebat quo corpus tegeret.

Duo illi sacerdotes semper alter de altero impudentissime loquebantur. Optimae quas Martinez narrare solebat fabulae de Lucero erant, omnes autem Luceri de Martinez.

«Videte, iuvenes», in nuptiis adulescentibus dicere solebat pater Lucero, «mea vivendi ratio melior est quam veteris Iosephi Martinez. Iam nasus eius mentumque tam prope inter se accedunt, ut muliebris subucula ei parum prosit. Ego autem adhuc consurgere rectus possum ubi nummum unius dollarii video. Nummo novo in manu posito laetior sum quam umquam antea; at quid ille, puellam pulchram conspicatus, facere potest nisi dolere?»

Avaritiam, sic illis asseverabat, unam esse cupiditatem quae senectute et acrior et dulcior fieret. Ipse pecuniae eodem ardore inhiabat quo Martinez feminis; neque umquam in voluptatibus suis persequendis alter alteri aemulus fuerat. Postquam Trinidadus ordinatus ad avunculum suum habitaturus venerat, pater Lucero querebatur eum, dum apud Martinez versaretur, foedam voracitatem contraxisse atque nunc omnem domum suam exedere.

Pater Martinez contra libenter narrabat quam impudenter Trinidadus sumptibus paroeciae Arroyo Hondo viveret, atque nasum modo in hanc modo in illam ollam fabarum ingerens omnia exploraret.

Cum episcopus seditionem illam diutius dissimulare non posset, patrem Vaillant Taos misit ut per tres hebdomadas admonitionem publice promulgaret duosque sacerdotes hortaretur ut haeresim abiurarent. Quarta dominica pater Iosephus, qui se semper ad ea mitti querebatur quae ipse «à fouetter les chats» appellabat, sollemniter litteras recitavit quibus episcopus patri Martinez iura et privilegia sacerdotii adimebat.

Eadem die post meridiem Arroyo Hondo, quod duodeviginti milibus passuum Anglicorum distabat, equitavit, ibique similes excommunicationis litteras adversus patrem Lucero publice legit.

Pater Martinez ecclesiae suae schismaticae praeesse perseveravit donec brevi morbo correptus mortuus est, et a patre Lucero extra Ecclesiae communionem sepultus. Nec multo post ipse pater Lucero viribus deficere coepit. Etiam tum tamen, quamvis iam aegrotaret, facinus edidit quod mox in tota regione inter fabulas narrari coepit: furem nocturno certamine interfecit.

Plaustrarius quidam vagus, qui ob furtum e comitatu plaustrorum dimissus erat, Taos vagabatur et quaerebat unde victum sibi pararet. Ibi rumores de occultis patris Lucero divitiis audivit; itaque Arroyo Hondo venit ut senem spoliaret. Pater Lucero leviter dormiebat; media nocte furtivos quosdam strepitus audiens cultellum ad carnes secandas, quem sub culcita occultum servabat, corripuit atque in invasorem insiluit.

In tenebris pugnare coeperunt. Quamquam fur iuvenis erat atque armatus, senex eum cultro confodit atque interfecit; deinde sanguine perfusus foras prorupit ut totum oppidum excitaret. Vicini cubiculum sacerdotis tamquam laniarium invenerunt, hominem interfectum iuxta foveam quam foderat iacentem. Mirabantur quantum roboris senex ille praestitisset.

Sed ex illo nocturnae pugnae horrore pater Lucero numquam convaluit. Tam celeriter contabuit ut populares medicum equorum e Taos arcesserent, qui eum inspiceret. Veterinarius ille Americanus septentrionalis erat, cui etiam in hominibus curandis, non equis tantum, res saepe prospere cesserat. Negavit tamen se patri Lucero opem ferre posse: tumorem quendam internum vel cancrum eum habere putabat.

Pater Lucero tandem paenitens mortuus est; eum pater Vaillant, qui olim excommunicationis sententiam in eum pronuntiaverat, Ecclesiae reconciliaverat. Vicarius tunc Taos ob episcopi negotia versabatur, apud Christophorum Carson eiusque uxorem hospes. Omnes una vesperi inter

gravem imbris tempestatem cenabant, cum eques quidam sub porticum domus advenit. Carson exiit ut advenam exciperet.

Quem secum in domum introduxit Trinidadus Lucero erat. Is pallio pluviali e gummi facto deposito, in veste talari secundum morem Arroyo Hondo confecta, cuius pars inferior late patebat, stabat, crucifixo e collo suspenso; ingenti corporis mole et gravissima dignitatis specie totum conclave implere videbatur. Postquam dominam domus sollemniter salutavit, patrem Vaillant optimo quo potuit Anglico sermone allocutus est, lente voce crassa et quasi lanata loquens.

«Ego solus nepos patris Lucero sum. Avunculus meus valde aegrotus est et mox morietur. Illa sanguinem vomuit». Deinde oculos demisit.

«Tua ipsius lingua mecum loquere, homo!» exclamavit pater Iosephus. «Ego saltem Hispanice melius loqui possum quam tu Anglice. Age nunc mihi narra quomodo avunculus tuus se habeat».

Trinidadus de morbo avunculi quaedam exposuit, sollemniter identidem repetens «Illa sanguinem vomuit», quibus verbis, ut videbatur, magnum pondus tribuebat. Aegrotus patrem Vaillant videre cupiebat, eumque obsecrabat ut ad se veniret sibique Sacramentum ministraret.

Carson vicarium hortatus est ut usque ad lucem moraretur, quod via in vallem quam «Hondo» vocabant imbribus diluta noctu periculosa futura esset. Pater Vaillant respondit, si iter equo difficile esset, se pedibus descendere posse. Dominae Carson venia rogata, in cubiculum suum abiit ut vestimenta equestria sumeret et clitellas colligeret. Trinidadus interim, invitatus, ad vacuum mensae locum discubuit et occasionem sibi oblatam quam optime usurpavit.

Carson mulam patris Vaillant instravit, vicariusque, Trinidado duce, mula vectus discessit.

Nec vero ad Arroyo Hondo perveniendum duce indigebat; locus ei praecipue carus erat, ac libenter quascumque causas eo excurrendi inveniebat. Quotiens aestivis diebus serenis, aut primo vere priusquam herbae virescerent, illuc vectus erat, cum tota regio roseo, caeruleo, flavo colore velut tabula geographica depicta videretur!

Primum per planitiem artemisiis consitam iter faciebas, quae aequabilis et nullo interrupta discrimine usque ad longinquorum montium radices procurrere videbatur. Tum repente, nihil tale exspectans, in ipsam praecipitii oram veniebas: hiatus terrae plus quam ducentos pedes profundus subiectus erat, lateribus praeruptis, non tamen saxeis sed e nuda terra. Equo ad marginem retento, in mundum depressum despiciebas, ubi virides agri

hortique patebant et oppidulum e lateribus crudis rosei coloris in infimo ingentis fossae solo considebat.

Homines mulaeque qui infra huc illuc ambulabant vel agros arabant figuris illis similes erant quas pueri in parva arca Noe lignea disponunt. Per mediam vallem, inter agros depressos et pascua, torrens e montibus excelsis descendens rapido cursu fluebat. Fons eius tam alte situs erat ut Mexicani, tantum canalem ligneum apertum in adverso vallis latere disponendo, aquam ad summam planitiem traducerent. Canalis per partes compositus huc atque illuc flexus faciem praeruptae terrae ascendebat.

Pater Vaillant semper subsistebat ut aquam velut rem viventem per latus praecipitii sursum properantem spectaret: scala erat continua e pura aqua, usque altius ascendente, quae inter gurgites et murmura argenteo colore spumans effulgebat. Semel tantum antea, Indigenis narrabat, in Italia, aquam hoc modo adverso clivo currentem viderat.

Ex toto torrente tenuissimus tantum rivulus sic abductus erat; reliquus autem torrens per fundum vallis candido saxo stratum defluebat, salicibus viridibus, densa herba falcanda, floribus agrestibus splendide coloratis ad ripas nascentibus. Oenotherae quae vespere flores pandunt, epilobia, asclepiadesque inter carecta ibi tanta magnitudine tantoque splendore florebant ut plantas tropicarum regionum aequare viderentur.

Nunc autem primum pater Vaillant post solis occasum in Hondo descensurus erat. Itaque ad praecipitii marginem constitit, nolens Contentum, mulam suam, tam saevae probationi committere. «Potest quidem», inquit Trinidado, «sed ego id eum facere non cogam». E mula descendit igitur atque per semitam arduam flexuosamque pedibus processit.

Ante mediam noctem ad domum patris Lucero pervenerunt. Dimidia fere oppidi pars ibi adesse videbatur; tota domus ita illuminata erat quasi dies festus ageretur. Cubiculum aegroti Mexicanis mulieribus plenum erat, quae in pavimento sedebant, palliis nigris involutae, singulis candelis accensis ante se positis preces fundentes. Vix inter candelas ingredi licebat.

Pater Vaillant mulierem sibi bene notam, Conçeptionem Gonzales, digito ad se vocavit et quaesivit quid sibi haec omnia vellent. Illa submissa voce respondit ipsum sacerdotem morientem sic velle. Oculorum eius acies paulatim hebescebat; itaque plura lumina assidue postulabat. Per omnem vitam, suspiravit Conçeption, candelis tam parce usus erat ut vesperi plerumque assula pinea accensa ei sufficeret.

In angulo cubiculi, in lecto, pater Lucero gemebat et se iactabat. Hominum alter ei pedes confricabat, alter pannos aqua calida madefactos

exprimebat atque in ventrem imponebat, ut dolor mitigaretur. Domina Gonzales submissa voce narravit aegrotum tantis doloribus corripi ut etiam lintea dentibus corroderet: optima sua lintea ipsa attulerat, quae iam in parte superiore ita erant exesa ut opus reticulatum viderentur.

Pater Vaillant ad lectum accessit. «Aliquantum a lecto recedite, bonae mulieres, et iuxta parietem vos disponite; candelae vestrae oculos mihi praestringunt».

Sed cum illae surgere et candelabra e pavimento tollere inciperent, aegrotus clamavit: «Non, non, lumina ne auferatis! Fur aliquis veniet, neque quidquam mihi relinquet!»

Mulieres umeros sustulerunt, patrem Vaillant oculis obiurgantibus respexerunt atque iterum consederunt.

Pater Lucero adeo macer erat ut vix ossa pelle tegerentur. Genae conciderant, nasus aduncus argillae colorem ac ceream speciem referebat, oculi febri ferociter ardebant. In patrem Iosephum eos defixit, magnos, nigros, micantes, suspicione plenos. Illa nocte, qua e vita discessurus erat, senex magis Hispanus quam Mexicanus videbatur. Manum patris Iosephi vi mirabili compressit, atque viro qui pedes eius confricabat vehementem calcis ictum in pectus inflixit.

«Iam pedes meos desinite tractare, et hos pannos madentes auferte. Nunc vicarius adest, quoddam habeo dicendum, quod vos omnes audire volo». Vox patris Lucero semper tenuis acutaque fuerat; paroeciani eum velut equum loqui dicebant. «Domine Vicarie, meministi patris Martinez? Meminisse sane debes, nam eum non minus male quam me tractavisti. Nunc audi!»

Tum pater Lucero narravit Martinez, antequam moreretur, certam pecuniae summam sibi credidisse, ut ex ea Missae pro animae eius requie celebrarentur; eas autem in ecclesia Abiquiensi, unde Martinez oriundus erat, offerendas fuisse. Lucero vero pecunia non ita, ut promiserat, usus erat, sed eam sub huius cubiculi solo terra coacto defoderat, paululum infra magnum crucifixum in illo pariete pendentem.

Hic pater Vaillant mulieribus rursus significavit ut exirent. At cum candelas tollerent, pater Lucero in lecto se sustulit, sola tunicula nocturna indutus, atque exclamavit: «Manete ubi estis! Num fugere vultis atque me cum extraneo solum relinquere? Non magis illi confido quam vobis! O cur Deus non aliquam viam dedit qua homo sua post mortem tueri possit? Dum vivo, cultro meo id efficere possum, quamvis iam senex sim. Post mortem autem?»

Domina Gonzales patrem Lucero placavit, persuasitque ei ut iterum pulvinis inniteretur et quid ab eis fieri vellet diceret. Exposuit pecuniam quam in fidem acceperat a Martinez Abiquiu mittendam atque in Missas quas ille fieri voluerat erogandam esse. Sub crucifixo autem atque sub pavimento infra lectum eius sito, pecuniam quam ipse congesserat repertam iri. Tertia eius pecuniae pars Trinidado relinquebatur.

Reliqua summa ad Missas pro anima sua celebrandas eroganda erat; quae in veteri ecclesia «San Miguel» apud Sanctam Fidem celebrari debebant.

Pater Vaillant eum certiorem fecit omnia quae praecepisset diligentissime peracta iri; iam autem tempus esse ut terrenas curas deponeret animumque ad Sacramentum suscipiendum pararet.

«Omnia suo tempore. Sed non tam facile homo hunc mundum dimittit. Ubi est Conçeption Gonzales? Huc accede, filia mea. Cura ut pecunia sub pavimento effodiatur dum adhuc hoc in cubiculo iaceo, antequam corpus meum frigescat; ut coram his omnibus mulieribus numeretur, et summa litteris consignetur». Hic senex repente velut nova spe excitatus est. «Atque Christobal, ipse ille vir! Christobal Carson adesse debet, ut nummos numeret et summam perscribat. Vir iustus est».

«Trinidade, stulte, cur Christobalem tecum non adduxisti?»

Pater Vaillant rei indignitatem aegre tulit. «Nisi te composueris, pater Lucero, mentemque ad caelum converteris, Sacramentum tibi ministrare recusabo. In hoc animi statu illud suscipere sacrilegium esset».

Senex manus composuit atque oculis clausis se pariturum significavit. Pater Vaillant in proximum cubiculum abiit, ut vestem talarem et stolam indueret. Interea Conçeption Gonzales mensulam iuxta lectum linteolo suo albo texit, super eamque duas candelas cereas et vasculum aquae posuit, ad manus ministrantis lavandas.

Pater Vaillant sacris vestibus indutus cum pyxide et vase aquae benedictae rediit; lectum adstantesque aspergere coepit, antiphonam recitans: «Asperges me, Domine, hyssopo, et mundabor». Mulieres tacite recesserunt, candelis in pavimento relictis. Pater Lucero peccata confessus est, haeresim abiuravit, peccatorum suorum paenitentiam professus est; tum Sacramentum accepit.

Sacra illa actio hominem cruciatum tranquillavit; quietus deinde iacebat, manibus in pectore iunctis. Mulieres regressae sunt atque, ut antea, submissis vocibus preces murmurabant. Imber fenestras verberabat, ventus per profundum vallis hiatum deorsum raptus sonum quendam cavum edebat. Nonnullae vigiles lassitudine iam nutabant, neque tamen ulla domum redire

cupiebat. Apud lectum morientis vigilare non onus eis erat, sed beneficium; sacerdoti morienti adesse peculiaris honor habebatur.

Illis temporibus, etiam in Europae terris, mors in communi hominum vita gravem ac sollemnem locum tenebat. Non putabatur esse momentum quo quaedam corporis partes munere suo fungi desinerent, sed gravis et paene scaenicus rerum exitus: hora qua anima in alterum mundum ingrederetur, per humilem ianuam plena sui conscientia ad rem quam mens fingere non posset transiens.

Inter eos qui morientem observabant spes semper erat futurum ut ille aliquid de rebus quas solus cernere posset patefaceret; ut vultus, etiamsi labia tacerent, loqueretur, et eius faciem lux aliqua aut umbra ex altera parte perfunderet. «Verba novissima» clarorum virorum, Napoleonis atque domini Byron, adhuc in libellis qui muneri dari solebant imprimebantur; extremi etiam cuiusvis obscuri viri mulierisve murmures a propinquis vicinisque studiose audiebantur et in memoria reponebantur.

Eiusmodi dictis, quamvis per se levissima essent, pondus quasi oraculi tribuebatur, eaque diu meditabantur qui ipsi aliquando eandem viam ingressuri essent.

Silentium cubiculi in quo moribundus iacebat subito interruptum est, cum Trinidadus Lucero ante crucifixum parieti adfixum ad preces faciendas genua flexit. Avunculus eius, quem omnes dormire putabant, luctari coepit et clamare: «Fur! Auxilium, auxilium!» Trinidadus celeriter recessit; ex eo autem tempore senex uno oculo aperto iacebat, neque quisquam ad crucifixum propius accedere audebat.

Una fere hora ante primam lucem tam aegre sacerdos spiritum ducebat ut duo viri post eum accederent atque pulvinos attollerent. Mulieres susurrabant faciem eius mutari; candelas propius admoverunt atque iuxta lectum genibus nitebantur. Oculi eius etiamtum vivebant ac rerum conscii erant. Caput in latus convertit et oculos in lumen candelarum infra se sine nictatione defixit, dum vultus acuebatur. Saepius labra in dentes retrahebantur.

Qui circumstabant spiritum tenuerunt, certi eum aliquid ante mortem dicturum; atque dixit quidem. Post contractionem vultus quae risus acerbus et subsannans videri poterat, dum spiritus in ore eius crepitabat, sacerdos eorum velut equus suprema vice locutus est:

«Comete tu cola, Martinez, comete tu cola!» («Caudam tuam ede, Martinez, caudam tuam ede!») Continuo fere convulsione correptus mortuus est.

Post diluculum Trinidadus palam narrabat, mulieribus Mexicanis idem confirmantibus, patrem Lucero ipso mortis momento in alterum mundum prospexisse atque patrem Martinez cruciatibus affici conspexisse. Quamdiu Christiani qui illi lecto mortuali adstiterant vixerunt, fabula haec apud Arroyo Hondo secreto susurrabatur.

Cum pavimentum domus sacerdotis secundum ultima eius mandata sublatum esset, homines etiam e Taos, e Sancta Cruce et Mora advenerunt ut saccos e corio cervino aureis argenteisque nummis refertos, quos terra occultaverat, viderent. Nummi erant Hispani, Galli, Americani, Anglici, nonnulli vetustissimi. Tandem cum ad officinam publicam monetalem delati ibique examinati essent, eorum pretium in pecunia Americana ad viginti fere milia dollariorum aestimatum est.

Ingens profecto summa, quam unus sacerdos senex in paroecia rustica in imo terrae hiatu sita congerere potuisset.

LIBER SEXTUS
DOMINA ISABELLA

CAPUT I
DON ANTONIUS

Unum erat episcopo Latour studium rerum terrestrium vehementissimum: ut Sanctae Fidei templum cathedrale exstrueret, naturali illius loci pulchritudine dignum. Quod desiderium dum animo fovebat assidueque reputabat, paulatim sibi persuaserat illud aedificium quasi continuationem quandam sui operisque sui futurum esse; corpus scilicet velut oculis conspicuum, quod etiam postquam ipse de vita excessisset studia eius atque proposita contineret. Iam primis episcopatus sui annis aliquid ex tenuibus facultatibus ad templum cathedrale exstruendum paulatim seponere coeperat.

In hoc opere eum adiuvabant nonnulli ex locupletibus Mexicanis, quos «rancheros» vocant; nemo tamen liberalius opem ferebat quam dominus Antonius Olivares.

Antonius Olivares in ampla fratrum consobrinorumque familia et prudentia et divitiis ceteris praestabat; pro illis temporibus illisque locis multarum rerum peritus erat, hominumque mores et vitae rationes bene callebat. Maximam vitae partem Novae Aureliae atque in El Paso del Norte exegerat; aliquot tamen annis postquam episcopus Latour Sanctae Fidei munus susceperat, Sanctam Fidem reversus est ut ibi domicilium constitueret.

Secum uxorem Americanam et plaustrorum agmen supellectile onustum adduxit; atque in veteri villa rustica, paulo ad orientem urbis sita, ubi natus erat et pueritiam egerat, consedit, reliquos senectutis annos ibi acturus. Tum sexaginta annos natus erat. Primam uxorem adhuc iuvenis amiserat; cum autem Novam Aureliam migravisset, alteram uxorem duxerat, puellam e civitate Kentuckiensi ortam, quae apud cognatos in Ludoviciana adoleverat.

Haec forma venusta erat atque liberalibus artibus exculta; in monasterio virginum Gallico educata, maritum ad mores Europaeorum haud parum adsuefecerat. Vestitus eius elegantia, morum urbanitas atque vitae sumptuositas fratribus amicisque eorum invidiam contemptu quodam mixtam excitabant.

Uxor Olivaris, domina Isabella, catholica religiosissima erat; domi eius sacerdotes Galli semper libenter atque honorificentissime excipiebantur. Ipsa aedes illas ex lateribus crudis late patentes amoenas reddiderat: amplum erat atrium cum grandi porta, trabes et tigna opere caelato exornata, laquearia eleganti opere in modum spicarum composita, atque foculi parvi atque commodi.

Hospites perbenigne excipiebat; nec, quamquam prima iuventa iam excesserat, oculis minus grata videbatur. Corpore erat tenui, animo vivido, motu pernici; cutem candidam delicatamque in regionibus caelo infestis diligenter servaverat; capilli flavi iam paulum canescebant, in cirros tamen et anulos tam multos fortasse digesti ut acutioribus vultus lineamentis minus convenirent. Gallice egregie, Hispanice haud expedite loquebatur; cithara triangulari canebat, voceque iucunda cantitabat.

Magno profecto gaudio patribus Latour et Vaillant, qui inter mercennarios agrorum, Indos et incultos finium incolas plerumque versabantur, erat interdum cum femina exculta patrio sermone colloqui, ad hospitalem illum focum considere, in conclavibus veteribus speculis, imaginibus aere incisis sellisque molliter instructis ornatis, ubi fenestrae mundis aulaeis tegebantur et abaci atque armaria vasis argenteis vitreisque Belgicis repleta erant.

Reficiebat animum vesperam apud coniuges agere quibus curae essent ea quae extra fines illius regionis in mundo gererentur, cenam bonam sumere vinumque generosum bibere, deinde musicam audire. Pater Iosephus, vir ille sibi ipsi tam saepe dissimilis, voce media, quae tenor appellatur, suaviter canebat, sono puro, quamvis haud valido. Domina Olivares veteres Gallicorum cantuum modos una cum eo canere amabat.

Fateamur tamen oportet eam sibi nonnihil placuisse; quotiens canendi occasio dabatur, tribus linguis uti omnino volebat, nec umquam omittebat quae maritus maxime diligebat, «La Paloma», «La Golandrina» et «My Nelly Was A Lady». Iam cantus Nigrorum quos Stephanus Foster composuerat ad ultimos quoque fines pervenerant, fluminum itinera secuti, non libris excusi sed ab uno humili cantore ad alterum viva voce traditi.

Dominus Antonius corpore amplus erat et gravis, circa ventrem corpulentus, capite iam paulum calvo, verbis admodum tardus. Oculi tamen vividi erant; fulgor quidam flavus in eis saepe tum maxime apparebat cum omnino tacebat. Iucundum erat eum post cenam intueri, in una ex grandibus sellis e Nova Aurelia advectis sedentem, sigarum inter digitos longos fulvi coloris tenentem, dum uxorem ad citharam spectabat.

Rumores autem de illa femina apud Sanctam Fidem, ut fit, circumferebantur, quippe quae tam multos annos et cutis pulchritudinem et mariti constantem amorem retinuisset. Americani et fratres Olivaris dicebant eam vestitu nimis iuvenili uti, quod fortasse verum erat, atque amatores Novae Aureliae et El Paso del Norte habuisse.

Mariti eius fratrum filii eo usque processerant ut affirmarent eam puerum illum Mexicanum adamavisse quem coniuges Olivares e San Antonio adduxerant, ut eis instrumento quod banjo vocant caneret. Uterque enim coniunx musicam diligebat, et puer ille, nomine Paulus, quasi magus videbatur cum instrumento suo caneret.

Ex culina variae fabulae prodibant: dominam Isabellam conclave unum totum vestibus adeo magnificis refertum habere ut eas hic ne indueret quidem; aurum ex mariti loculis surripere atque sub pavimento cubiculi sui condere; philtra amatoria et herbarum potiones ei porrigere quibus mariti ardorem augeret. Haec rumorum copia non significabat servos dominae infidos esse; immo de ea gloriabantur.

Olivares ephemerides legebat, quamvis non nisi aliquot hebdomadibus post editionem ad eum pervenirent; sigara quam tabacum charta tenui involutum fumare malebat, vinumque Gallicum potius quam potum frumentarium quem whisky vocant. Parum igitur cum fratribus natu minoribus commune habebat. Post veterem amicum Manuelem Chavez, duo sacerdotes Galli erant ii quorum consuetudine Sanctae Fidei maxime delectabatur; idque eis aperte ostendebat. Amicos enim studiose colebat.

Saepe domum episcopi adibat ut de cura pomarii nuper consiti consilium daret, aut ut patri Iosepho lagenam potionis cerasorum domestico opere destillatae relinqueret. Ipse Olivares patri Latour pelvim argenteam et urceum ceteraque instrumenta ad corporis cultum pertinentia dono dederat, quibus episcopus per omnem reliquam vitam magnopere delectabatur. Apud Mexicanos Sanctae Fidei fabri argenti egregii erant, et Antonius suam ad lavandum supellectilem ex argento malleo ducto effingi amico iusserat.

Domina Isabella semel dixit maritum patri Vaillant semper aliquid dare quod palato, patri vero Latour aliquid quod oculis placeret.

His coniugibus una erat filia, Inez nomine, iam pridem nata et adhuc innupta. Omnibus quidem persuasum erat eam numquam nupturam. Quamquam velum monachale non susceperat, vitam tamen monialium more gerebat. Forma minime venusta erat neque ullam maternae urbanitatis gratiam habebat; voce autem gravi, cuius sonus contra-altus appellatur, mira suavitate

canebat. In choro ecclesiae cathedralis Novae Aureliae cantabat atque in quodam virginum coenobio artem canendi docebat.

Postquam parentes Sanctae Fidei consederant, semel tantum eos invisit; in domo illa convivio et gaudio plena maestior quaedam videbatur. Domina Isabella filiam summo amore prosequi videbatur, simul autem verebatur ne quid ei displiceret. Dum Inez aderat, mater vestes simplicissimas sumebat, cirros minutulos qui supra dextram aurem pendebant retrorsum acu figebat, et duae feminae dies integros ecclesiam una frequentabant.

Antonius Olivares somnio episcopi, quo cathedralem exstruere cupiebat, summopere favebat. Intellexerat enim patrem Latour ex animo id opus cupere; erat autem ex eo hominum genere qui amicum ad id assequendum quod toto pectore optaret libenter adiuvant. Praeterea patriam urbem vehementer diligebat; multa itinera fecerat, templa praeclara viderat, atque sperabat Sanctae Fidei quoque aliquando tale templum futurum esse.

Multis noctibus apud focum cum patre Latour de ea re colloquebatur: de loco aedificio destinando, de forma, de lapide ad exstruendum idoneo, de impensis, de gravissimis difficultatibus pecuniae conquirendae. Episcopus sperabat se anno millesimo octingentesimo sexagesimo opus incepturum, decimo anno postquam episcopatui praefectus esset.

Nocte quadam, inter convivium anni ineuntis quod apud se celebrabat cuiusque memoria diu mansura erat, Olivares coram hospitibus declaravit se, priusquam ille annus exiret, tantam pecuniae summam ad aedificandae cathedralis aerarium daturum esse, ut pater Latour consilium suum ad effectum perducere posset.

Cena illa apud Olivares non solum propter talem promissionem memoria digna fuit, sed etiam quod veteres amici ibi inter se valedixerunt. Domina Isabella praefectos militum ex proximo praesidio invitaverat; ex quibus duo mandata acceperant ut Sancta Fide discederent. Dux militum omnibus carus Vasingtoniam revocabatur; tribunus autem equitum iuvenis, Hibernus catholicus, qui nuper uxorem duxerat et patri Latour carissimus erat, in regiones occidentales remotiores mittendus erat.

(Antequam dies anni insequentis primus adveniret, ille in pugnis cum Indis per campos Arizonenses interfectus est.)

At illa nocte futuri temporis cura neminem angebat. Domus lumine musicaque plena erat; aer tepore simplicis illius hospitalitatis remotarum finium replebatur, ubi homines quasi exules procul a cognatis degunt, asperam vitam agunt, raroque ad voluptatem inter se conveniunt. Christophorus Carson, qui dominam Olivares magnopere admirabatur, iter bidui e Taos

confecerat ut convivio interesset, filiamque mitis indolis secum adduxerat, ex Indorum et Europaeorum stirpe mixtam, quae nuper e schola monialium Sancti Ludovici redierat.

Eo die Carson tunicam pulchram e corio cervino indutus erat, argenteis ornamentis acu pictam, cum oris manicarum et collari e veluto spadiceo. Praefecti militum ex castello vestibus sollemnibus militaribus ornati erant; hospes autem, ut solebat, tunicam longam ex panno denso gerebat. Uxor eius vestem Gallicam Novae Aureliae comparatam gerebat, ampla compage rotunda sustentatam, ubique sertulis rosarum ex serico roseo nitido confectis ornatam. Uxores militum plaustro exercitus ad villam advectae erant, ne calceos sericos in luto inquinarent.

Episcopus indumentum suum violaceum induerat, quo rarissime utebatur; pater autem Vaillant novam et nitidam vestem talarem sumpserat, quam soror eius Philomena in oppido Riom amantibus manibus consuerat.

Olim patrem Latour paulum puduerat quod Iosephus sororem eiusque moniales adeo occupatas teneret vestes talares et ornamenta sacra sibi conficientes; sed postremum cum in Gallia fuisset rem aliter intellegere coeperat. Nam cum coenobium matris Philomenae inviseret, una ex sororibus iunioribus ei aperuerat quantum eis incitamentum afferret, quamvis a mundo seclusae viverent, pro missionibus tam remotis operari.

Eadem narraverat quam pretiosae illis essent longae epistulae patris Vaillant, quibus sorori suae terras illas, Indos, pias Mexicanas mulieres, veteres Hispanorum martyres describeret. Has epistulas, ut dicebat, mater Philomena vesperi voce clara coram omnibus recitabat. Monialis deinde patrem Latour ad fenestram in parietis recessu extrorsum prominentem duxit, unde angiportus angustissimus usque ad locum conspiciebatur ubi murus in angulum deflectens prospectum intercludebat.

«Aspice», inquit; «postquam mater nobis epistulam aliquam fratris sui recitavit, huc ad hanc fenestrae latebram venio, et vicum nostrum angustulum cum unica lucerna contemplor. At paulo ultra illum muri angulum Nova Mexicana regio mihi ob oculos versatur: deserta illa rubra, montes caerulei, campi immensi, bisontium greges, vallesque abruptae, multo profundiores quam profundissimae montium nostrorum fauces, de quibus ille nobis scripsit.

Mihi videor ipsa ibi adesse; cor celerius palpitat, atque vix punctum temporis praeterire mihi videtur antequam tintinnabulum ad quietem vocans somnia mea interrumpat.» Episcopus inde discessit persuasus opus quod istae sorores patri Iosepho praestarent ipsis sororibus prodesse.

Hac nocte, dum domina Olivares splendorem vestis patris Vaillant, e poplino et veluto confectae, laudabat, nescio qua causa patri Latour in memoriam rediit monialis illa apud fenestram recessus sui stans, facie candida oculisque ardentibus; suspiravitque.

Cena finita et poculis in honorem convivarum libatis, puer Paulus accersitus est, qui convivis caneret dum viri sigara fumarent. Instrumentum quod banjo vocant patri Latour semper peregrinum videbatur, atque haud paulum ferum. Cum puer ille, mirus et flavescentis coloris, eo uteretur, e nervis metallicis mollities quaedam et languor exoriebantur; sed insania quoque quaedam inerat, temeritas et illecebra terrarum indomitarum quam omnes illi viri alio atque alio modo senserant et secuti erant.

Inter fumosas sigarorum nubes explorator et milites, praediorum domini Mexicani et sacerdotes taciti sedebant, caput inflexum scapulasque incurvas pueri canentis spectantes, manumque eius flavam huc illuc alternis motibus versantem, quae interdum adeo formam omnem amittebat ut quasi nihil aliud esset quam materia rapido turbine agitata, velut pars exigua procellae harenosae.

Quos ita quiescentes ac velut in cogitationem demersos aspiciens, pater Latour reputabat singulos horum virorum non modo suam habere vitae fabulam, sed quasi ipsos in historiam propriae vitae conversos esse.

Oculi illi Carsonis caerulei, solliciti, longe prospicientes, cui nisi exploratori itinerumque per deserta aperitori convenire poterant? Dominus Manuel Chavez, omnium qui aderant formosissimus, eleganter veluto ac panno pretioso vestitus, vultu subtiliter delineato et quodam contemptu superbo insigni, talem vim occultam praeferebat, ut satis esset eum per cubiculum gradientem videre aut apud mensam iuxta eum sedere, ut sub illa frigida gravitate quasi vim electricam sentires: ferociam ex inveterata animi acerbitate ortam et ardorem pericula appetendi.

Chavez gloriabatur se a duobus equitibus Castilianis ortum esse qui anno millesimo centesimo sexagesimo urbem Chavez a Mauris liberassent. Praedia possidebat in regione Pecos et in montibus San Mateo, domumque Sanctae Fidei, ubi se post arbores hortosque pulcherrimos occultabat. Patriae suae naturalem pulchritudinem flagranti amore diligebat, Americanos vero, qui eius pulchritudinem non cernerent, oderat.

Gloriae Carsonis, qui in Indorum proeliis inclaruerat, invidebat; affirmabat enim se ante vicesimum aetatis annum plura bella cum Indis vidisse quam Carson per totam vitam visurus esset. Sclopeto brevi ad signum iaculando Carsonem facile aequabat. Arcu autem sagittisque nemo ei par erat, neque

umquam ab ullo superatus erat. Nullus Indus sagittam tam longe misisse dicebatur quam Chavez. Singulis annis Indi gregatim ad Villam Sanctam Fidem veniebant ut pignore posito cum eo sagittis contenderent. Domus et stabula eius spoliis victoriae plena erant.

Frigida quadam voluptate fruebatur cum Indis equos aut argentum aut saga, vel quidquid pro suis certatoribus pignori opposuissent, eriperet. Gloriabatur se armis Indorum tam perite uti, artemque illam dura disciplina didicerat.

Cum Manuel Chavez sextum decimum aetatis annum ageret, cum turma iuvenum Mexicanorum ad Navaios venandos profectus erat. Illis temporibus, antequam Americani regionem occupassent, «Navaios venari» nulla causa excusante indigebat: genus erat venationis ludicrae. Grex Mexicanorum in occidentem ad terras Navaiorum equitabat, nonnulla castra pastorum ovium invadere solebat, domumque redibat cum gregibus, equulis et captivorum manu, pro quorum singulis a gubernatione Mexicana magnum praemium accipiebat.

Cum tali igitur praedonum turma puer Chavez profectus erat, praedam pariter et pericula quaerens.

Cum nullos Indos in campo repperissent, iuvenes Mexicani longius quam constituerant processerunt. Nesciebant enim id anni tempus esse quo omnes Navaiorum turmae errantes ad vallem praeruptam cui «Canyon de Chelly» nomen est, sacrorum suorum causa, convenirent; atque temere equitaverunt donec ad ipsam oram illius vallis arcanae terribilisque pervenirent, quae tunc Indis undique scatebat. Statim circumdati sunt nec regressus dabatur. In nudis saxi arenacei suggestibus, qui super illam voraginem imminebant, pugnaverunt.

Dominus Iosephus Chavez, frater Manuelis maior natu, turmae dux erat, atque inter primos cecidit. Quinquaginta viri, quot erant in comitatu, omnes ad unum trucidati sunt; Manuel quinquagesimus primus erat et solus superfuit. Septem sagittis sauciatus, quarum una totum corpus traiecerat, in cumulo caesorum pro mortuo relictus est.

Eadem nocte, dum Navaii victoriam celebrabant, puer per saxa reptabat, donec ingentes scopulos inter se et hostes interposuisset; tum pedibus orientem versus profectus est. Aestas erat, et in illa terra rubri saxi arenacei calor immanis. Vulnera eius velut igni ardebant; sed primae iuventutis robur mirum in modum vigebat.

Per duos dies totidemque noctes ambulavit, ne guttam quidem aquae inveniens, amplius sexaginta miliaria Anglica per campum montemque

emensus, donec ad fontem celebrem ex adversa montis parte pervenit, ubi postea castellum «Fort Defiance» appellatum exstructum est. Ibi bibit, vulnera lavit, dormivit. Nihil cibi sumpserat ex eo mane quod pugnam antecesserat; prope fontem autem grandes quosdam cactos invenit, quorum aculeis cultro venatorio resectis, pulpa succulenta ventrem implevit.

Inde, nullo adhuc homine obviam facto, aegre progrediebatur donec ad montem San Mateo, qui ad septentriones a Laguna situs est, pervenit. In valle montana castra pastorum Mexicanorum offendit ibique sensibus destitutus concidit. Pastores lecticam ex teneris arborum trunculis et tunicis suis e pellibus ovium confectis paraverunt, eumque in vicum Cebolleta detulerunt; ubi multos dies febri delirans iacuit.

Multis post annis, cum Chavez hereditatem accepisset, vallem illam amoenissimam in monte San Mateo emit, ubi sub duabus quercubus magnificis sensibus destitutus conciderat. Inter geminas illas arbores domum exstruxit et praedium egregium ibi constituit.

Numquam imperio Americanorum reconciliatus, Chavez, quotiens Sanctae Fidei morabatur, se ab hominum consuetudine sevocabat. Ad primum rumorem seditionis Indorum, sive prope sive procul ortae, equum conscendebat ut alias quoque pelles de capitibus hostium detractas superioribus spoliis adiceret. Novo episcopo diffidebat, quod is erga Indos et Americanos septentrionales benevolus esset; erat praeterea fautor patris Martinez. Hac nocte non nisi dominae Olivares honoris causa advenerat: aegre enim ferebat vesperam inter viros Americanis vestibus militaribus indutos agere.

Cum puer qui instrumento banjo canebat defessus esset, pater Iosephus dixit se quidem paulum musicae ad urbanum conclave aptioris audire velle, et dominam Olivares ad citharam deduxit. Venustissime instrumentum tractabat; habitus ipse canenti conveniebat, capite leviter resupinato canariae aviculae instar, pede parvo brachiisque candidis.

Ultima haec fuit occasio qua episcopus eam «La Paloma» viro suo admiranti canentem audivit; maritus enim oculis ei arridebat, etiam cum gravis eius facies velut somno oppressa videretur.

Antonius Olivares die dominico Septuagesimae mortuus est. Post cenam, dum ad focum proprium candelas accendit, subito corruit; puer autem qui banjo canebat ad episcopum accersendum cursu missus est. Ante mediam noctem duo ex fratribus Olivaris, vino adusto et animi commotione semiebrii, Sancta Fide citatis equis egressi sunt, viam Albuquerquensem petentes, ut causidicum Americanum sibi conducerent.

CAPUT II
DOMINA

Exsequiae Antonii Olivaris omnium quae umquam Sanctae Fidei celebratae erant sollemnissimae magnificentissimaeque fuerunt; pater tamen Vaillant non aderat. Longum enim ad meridiem iter missionis causa susceperat, neque domum rediit nisi postquam domina Olivares iam aliquot hebdomades vidua fuerat. Vix ocreas itinerarias exuerat, cum in tablinum patris Latour vocatus est ut causidicum dominae Olivares conveniret.

Olivares rerum suarum procurationem iuveni Hiberno catholico, Boyd O'Reilly nomine, commiserat, qui e Bostoniensi urbe ad causas in nova illa provincia agendas venerat. Tum Sanctae Fidei nondum erant arcae chalybeae ad pecuniam tabulasque tuto servandas; O'Reilly tamen testamentum Olivaris in arca sua bene munita asservaverat. Breve erat atque perspicuum: bona Antonii circiter ducentis milibus dollarorum Americanorum aestimabantur, quae summa illis temporibus magnam fortunam efficiebat.

Constituerat ut «uxor mea Isabella Olivares atque filia eius Inez Olivares» reditibus ex his bonis quamdiu viverent fruerentur; post utriusque mortem bona ad Ecclesiam, id est ad Societatem Fidei Propagandae, transitura erant. Additamentum autem quo aliquid aerario cathedralis exstruendae relinqueretur, pro dolor, testamento numquam adscriptum erat.

Iuvenis causidicus patri Vaillant exposuit fratres Olivaris praestantissimam causidicorum societatem in urbe Albuquerque conduxisse ut testamentum impugnarent. Id potissimum obtendebant: Inezem iam maiorem natu esse quam ut filia dominae Isabellae esse posset. Antonium iuvenem multis feminarum amoribus indulgentem vixisse; fratres igitur affirmabant Inezem ex brevi quadam eius consuetudine natam, deinde ab Isabella in filiae locum adoptatam esse.

O'Reilly nuntium Novam Aureliam miserat qui exemplar rite testatum actorum nuptialium coniugum Olivaris et testimonium de ortu Inezis peteret. In Kentuckia autem, ubi Isabella nata erat, nulla tum natalium tabularum ratio habebatur; itaque nullum documentum exstabat quo aetas Isabellae Olivaris probari posset, neque ipsa ullo modo adduci poterat ut veros aetatis suae annos fateretur.

Plerique Sanctae Fidei credebant eam quadraginta et paucos annos natam esse; quod si verum esset, cum Inez nata esset non amplius sex aut octo annos habuisset. Re vera domina quinquagesimum annum iam excesserat; sed cum

O'Reilly eam hortatus esset ut id coram iudicibus profiteretur, ne audire quidem voluit. Episcopum igitur eiusque vicarium rogabat ut auctoritate sua mulierem ad hanc confessionem perducerent.

Pater Latour a negotio tam delicato se abstinere malebat; pater autem Vaillant statim intellexit se officii causa duas illas feminas defendere debere, simulque iura Societatis Fidei Propagandae tueri. Nulla interposita mora veterem paenulam super vestem talarem induit, atque tres viri per lutum rubrum ad praedium Olivaris, quod «hacienda» vocant, in collibus ad orientem urbis situm profecti sunt.

Pater Iosephus domum Olivaris non adierat ex illa nocte qua convivium anni ineuntis celebratum erat; dum propius accedebat, suspiravit, cum locum tam brevi tempore incuria deformatum cerneret. Porta maior palo fulciebatur ut pateret, quoniam hamus ferreus aberat; in area iacebant pannorum frusta ossaque carnium, quae canes illuc traxerant nec quisquam abstulerat. In porticu, quam «portale» appellant, cavea magna psittacorum pendebat squalore foeda, avesque strepitu importuno clamabant.

O'Reilly ad portam exteriorem tintinnabulum pulsavit; statim Paulus, puer ille qui instrumento banjo canebat, capillis incomptis tunicaque sordida accurrit ut hospites admitteret. Eos in longum conclave deduxit, vacuum ac frigidum, igne in foco exstincto, cinere nondum remoto. Sellae et crepidines fenestrarum alto pulvere rubro operta erant, vitra sordida et quasi lacrimarum rivulis signata. Super mensa scriptoria lagenas vacuas, pocula glutinosis maculis inquinata, reliquias sigarorum videre erat. In angulo cithara sub tegmine viridi stabat.

Paulus patres rogavit ut sederent. Dominam, inquit, adhuc in lecto morari; coquae manum ustam esse, reliquas autem ancillas desidia torpere. Tum ligna attulit ignemque in foco composuit.

Aliquanto post domina Isabella ingressa est, gravibus vestibus lugubribus induta, vultu cuius pallor inter atras vestes vehementius eminebat, oculis rubentibus. Cirri quoque cervicem auresque circumdantes pallidi erant, immo cinerei facti.

Pater Vaillant eam salutavit verbisque consolatus est; tum iuvenis causidicus denuo placide exposuit quae difficultates obstarent quidque faciendum esset ut actionem fratrum Olivaris vincerent. Illa demisso animo sedebat, linteolo tenui reticulato identidem oculos nasumque attingens; plane apparebat ne unum quidem ex iis quae dicebantur intellegere conari.

Pater Iosephus mox patientiam amisit ipseque ad viduam accessit. «Intellegis, filia mea,» concitate coepit, «fratres mariti tui decrevisse eius

voluntatem neglegere, te filiamque tuam fraudare, denique etiam Ecclesiam spoliare. Non est nunc tempus vanitatis puerilis. Ne memoria mariti tui tam nefaria iniuria violetur, iudicibus probare debes te satis multos annos natam esse ut mater Inezis, quam «Mademoiselle» appellant, esse possis. Veram aetatem tuam sine dubitatione profiteri debes: tres et quinquaginta annos habes, nonne?»

Domina Isabella terrore correpta expalluit. In extremum sedilis mollis amplique recessit; sed caerulei tamen oculi eius in unum intenti clarescere coeperunt, dum illa in angulo suo rigida atque vehementer excitata considebat, quasi murum post tergum haberet quo se tueretur.

«Tres et quinquaginta!» exclamavit voce stupore horroreque plena. «Numquam equidem quicquam tam indignum audivi! Novissimo die natali meo duos et quadraginta annos habebam. Decembri mense, quarto die Decembris, natalem celebravi. Si Antonius adesset, ipse tibi diceret! Neque sineret te, pater Iosephe, me obiurgare aut de negotiis mecum agere. Numquam cuiquam permisit ut de negotiis mecum loqueretur!» Faciem in sudarium minutum abdidit lacrimareque coepit.

Pater Latour vicarium nimis impetuosum cohibuit et iuxta dominam Olivares in eodem sedili consedit. Eius misertus suavissime locutus est: «Duos et quadraginta annos apud amicos habere potes, carissima domina, atque apud ceteros omnes. Animo vultuque etiam iunior es. Sed coram lege atque Ecclesia vera annorum ratio habenda est. Si aetatem tuam apud iudices palam declaraveris, amici tamen te non ob id seniorem iudicabunt, nec id unam rugam faciei tuae addet. Mulier enim, ut nosti, tot annos nata est, quot eius vultus indicat.»

«Quam benigne hoc dicis, episcope Latour!» domina voce lacrimis interrupta respondit, oculis lacrimis micantibus eum respiciens. «Sed ego numquam postea caput attollere possem. Habeant Olivares pecuniam illam. Nihil eius cupio.»

Pater Vaillant subito exsurrexit eamque torvo vultu despexit, quasi solo obtutus sui impetu sanam rationem in demissum eius caput immittere posset. «Quadringenta milia pesorum, domina Isabella!» exclamavit. «Tibi filiaeque tuae per reliquam vitam securitatem et vitae commoda praestabunt. Visne filiam tuam mendicam fieri? Olivares omnia auferent.»

«Quod ad Inezem attinet, nihil mutare possum,» supplex dixit. «Inez enim omnino in coenobium ingredi statuit. Neque ego pecuniam curo. Ah, mon père, je voudrais mieux être jeune et mendiante, que n'être que vieille et

riche, certes, oui!» («Ah, pater mi, mallem iuvenis et mendica esse quam tantummodo anus et dives, ita vero!»)

Pater Iosephus manum eius gelidam apprehendit. «Num tibi licet Ecclesiam fraudare bonis quae tibi in fide commissa sunt et post mortem tuam filiaeque tuae ad eam transitura sunt? Num reputasti quid tibi ex tali perfidia eventurum sit?»

Pater Latour vicarium severe intuitus est. «Assez» («Satis est»), submissa voce dixit. Manum parvam, quam Iosephus dimiserat, ipse accepit atque ad eam inclinatus reverenter osculatus est. «Non oportet nos ulterius instare. Rem ipsi dominae Olivares conscientiaeque eius relinquamus. Credo te, filia mea, aliquando intellecturam esse hanc vanitatis tuae iacturam ad pacem animae tuae profuturam. Quod si solum res temporales spectas, paupertatem tibi gravem fore senties.

Ex liberalitate fratrum Olivaris tibi vivendum esset, nonne? Nollem te ad id adduci. Accedit etiam mea quaedam cupiditas: cupio te semper talem qualis nunc es, omnibus gratam venustamque, manere, atque paulum illius leporis, quem Galli poésie appellant, vitae nostrae hic afferre. Eiusmodi rebus haud nimis abundamus.»

Domina Olivares lacrimare desiit. Caput sustulit sedensque oculos extergebat. Subito unum ex globulis vestis talaris episcopi digitis corripuit atque anxie circumagere coepit.

«Pater,» timide inquit, «quot saltem annos nata esse debeo, ut mater Inezis esse potuerim?»

Episcopus ipse sententiam pronuntiare non potuit. Cunctatus est, erubuit, deinde responsum ad O'Reilly transtulit, candidam manum aperiens atque ad eum porrigens.

«Duos et quinquaginta annos, domina Olivares,» iuvenis reverenter respondit. «Si tibi persuadere potuero ut tot annos te natam esse fatearis neque ab ea sententia discedas, causam nos victuros esse pro certo habeo.»

«Bene igitur, domine O'Reilly.» Caput inclinavit. Cum hospites surgerent, illa immota sedens tapetes pulvere obtectos intuebatur. «Coram omnibus!» sibi ipsi velut susurravit.

Dum domum pedibus redibant, pater Iosephus dixit se multo libentius superstitionibus totius Indorum vici quam unius feminae albae vanitati obluctaturum esse.

«Ego vero,» episcopus fronte contracta respondit, «quidvis fere mallem quam iterum tali scaenae interesse. Non memini me umquam rei tam crudeli adfuisse.»

Boyd O'Reilly fratres Olivaris in iudicio vicit causamque obtinuit. Episcopus ipse iudicio interesse recusavit; pater autem Vaillant in turba male olenti stabat, nam in curia nulla erant subsellia. Genua ei tremebant cum iuvenis causidicus, ferocia quadam ex ipso metu orta, digitum ad clientem suam intendit atque interrogavit:

«Domina Olivares, duos et quinquaginta annos nata es, nonne?»

Domina Olivares vestibus lugubribus tota velabatur; inter plicas veli atri facies eius velut pallida quaedam linea in umbra apparebat.

«Ita, domine.» Vix per lugubre velum e panno crispo vox illa elapsa est.

Nocte postquam sententia iudicum lata est, Manuel Chavez cum nonnullis veteribus Antonii amicis ad viduam venit ut ei gratularetur. Rumor consilii eorum per urbem vulgatus alios quoque excitaverat ut domum tam diu hospitibus clausam inviserent. Ea vespera haud parvus hominum conventus ibi factus est; aderant etiam nonnulli ex militibus, et aliquot qui fratribus Olivaris inimicitias a maioribus acceperant.

Coqua, cum longum conclave, quod «sala» vocant, denuo hospitibus frequens videret, animo erecto cenam ex tempore festinanter apparavit. Paulus tunicam albam et vestem brevem e veluto induit, deinde e cella vinaria optimum domini defuncti spiritum frumentarium, whisky vocatum, vinum Hispanicum, sherry appellatum, atque lagenas vini Campanici spumantis singulas quartae mensurae proferre coepit. (Mexicani enim vinum spumans valde diligunt.

Paucis tantum annis ante haec, mercator quidam Americanus, qui cum praefectis militaribus Mexicanis Sanctae Fidei imperantibus in graves propter res publicas difficultates inciderat, benevolentiam eorum atque amicitiam sibi restituit, cum illis vinum Campanicum plaustro magno advectum dono daret: tria milia et trecentas nonaginta duas lagenas!)

Haec hospitalitas subito totam domum invasit; nihil antea paratum erat. Pocula vinaria pulvere plena erant; Paulus tamen tunica quam modo exuerat ea detersit, ac nullo iubente inter convivas placide versari coepit, lancem poculis plenam ferens. Saepius postea eadem implevit, ipse iuxta mensam potoriam consistens.

Etiam domina Isabella paulum vini Campanici bibit: postquam unum poculum cum iuvene centurione e Georgia oriundo degustaverat, alterum recusare non potuit cum Ferdinando Sanchez, proximo vicino eorum atque marito suo semper fidissimo amico. Omnes laeti erant, servi pariter et hospites; omnia splendebant velut hortus imbre modo perfusus.

Patres Latour et Vaillant, qui nihil de subitaneo illo amicorum conventu audiverant, hora octava vespertina profecti sunt ut viduam fortem inviserent. In atrium ingressi mirati sunt quod musicam intus audiebant lumenque ex longa fenestrarum serie post porticum, quam «portale» vocant, effundi videbant. Ne pulsandi quidem mora interposita ostium conclavis aperuerunt. Multae candelae ardebant. Viri undique stabant longis vestibus exterioribus induti, quae supra corpora ampla a fronte globulis claudebantur.

O'Reilly cum compluribus praefectis militum e castello ad mensam potibus instructam circumstabat; ibi Paulus, linteolo candido circa carpum iactanter circumvoluto, vinum Campanicum infundebat. Ab altera conclavis parte argutus citharae tinnitus audiebatur, simulque vox dominae Isabellae:

«Audi avem vocum imitatricem,
Audi avem vocum imitatricem!»

Sacerdotes in limine exspectaverunt donec cantus finiretur; tum processerunt ut dominam salutaverent. Alba tantum veste induta erat, sine ullo alio colore, qualem luctus ei permittebat; cirri flavi more pristino saltabant, tres post aurem dextram, unus supra dextrum tempus, alter supra sinistrum, atque series minutorum cirrorum per posteriorem cervicem. Ut duas illas nigras figuras appropinquantes conspexit, bracchia ab instrumento remisit, apicem calcei e serico nitido facti a pedali subduxit, et surrexit, utrique manum porrigens.

Oculi eius lucebant, vultus autem amore erga patres suos spiritales radiabat. Salutavit tamen eos iocosa quadam querela, tam clara voce ut verba eius supra murmur colloquiorum audirentur:

«Numquam tibi ignoscam, pater Iosephe, neque tibi quidem, episcope Latour, propter horrendum illud mendacium quod me coram iudicibus de aetate mea dicere coegistis!»

Duo sacerdotes inter risum plausumque circumstantium se inclinaverunt.

LIBER SEPTIMUS
DIOECESIS MAGNA

CAPUT I
MENSIS MARIAE

Episcopi operam res externae interdum adiuvabant, saepius impediebant.

Pactione quam Gadsdenianam vocant, triennio postquam pater Latour Sanctam Fidem venerat facta, Civitates Foederatae magnam regionem a Mexicis acceperunt, quae nunc meridionalem Novi Mexici partem atque Arizonae terram complectitur. Auctoritate Romana episcopus Latour certior factus est regionem illam novam suae dioecesi adiungendam esse; verum, cum fines civitatum parochias haud raro medias dividerent, ecclesiasticae dicionis terminos cum episcopis Mexicanis Chihuahuensi et Sonorensi colloquio constituendos esse.

Ad eiusmodi colloquia habenda iter quattuor fere milium miliariorum Anglicorum conficiendum erat. Ut pater Vaillant animadvertit, Romae parum intellegere videbantur quam difficile esset duobus missionariis equis vectis ipsius historiae cursum assequi.

Quaestio per aliquot annos suspensa mansit, multisque longis epistulis agitata est. Tandem anno millesimo octingentesimo quinquagesimo octavo pater Vaillant missus est ut de controversis finibus cum episcopis Mexicanis conveniret. Autumno profectus, totam hiemem in itinere consumpsit: ab El Paso del Norte ad occidentem Tucsonium perrexit, inde ad Sanctam Magdalenam et Guaymas, urbem maritimam ad sinum Californiensem sitam; etiam per Oceanum Pacificum aliquamdiu navigavit, antequam domum redire instituit.

Revertens febri palustri correptus est, quam caeli intemperies et potus aquae corruptae pepererant; in deserto Arizonae cactis obsito graviter aegrotabat. Nuntius de morbo eius ad Sanctam Fidem per cursorem Indum pervenit. Tum pater Latour et Iacintus per totum Novum Mexicum atque dimidiam fere Arizonam equitaverunt; inventum patrem Vaillant modicis itinerum intervallis domum reduxerunt.

In domo episcopi duos menses decubuit. Hoc primum ver erat quo et ipse et pater Latour simul domi aderant, ut horto fruerentur quem paulo post primum ad Sanctam Fidem adventum disposuerant.

Mensis Mariae erat, idemque mensis Maius. Pater Vaillant in lectulo militari stratus, stragulis involutus, sub pergula vitibus vestita in horto iacebat atque episcopum hortulanumque in areolis holerum laborantes spectabat. Mali florebant, cerasorum flores iam praeterierant. Aer ac terra calidis vernis flatibus quasi inter se miscebantur; solis lumine tellus penitus imbuebatur, ipsa autem solis lux rubro pulvere plena videbatur.

Aer quem hauriebant terrenis odoribus perfusus erat; gramen sub pedibus caerulei caeli imaginem quodammodo referebat.

Hunc hortum sex annis ante instituerant, cum episcopus arbores pomiferas, tum adhuc virgas aridas, curribus a Sancto Ludovico advexisset, simul cum benedictis Sororibus a Loretto, quae Academiam Dominae Nostrae a Lumine conditurae venerant. Iam schola firmiter constituta erat, quam non Catholici tantum sed etiam Protestantes civitati utilem esse existimabant; arbores autem fructum ferebant. Surculi ex eis desumpti iam in multis Mexicanorum hortis fructificabant.

Dum episcopus illo primo itinere Baltimorae aberat, pater Iosephus inter tot munera sua publica etiam tempus invenerat quo Fructosam, Mexicanam eorum rei domesticae curatricem, artem coquendi doceret. Postea episcopus Latour maritum eius Tranquilinum ad se vocavit eumque artem horti colendi docuit. Audacter de futuris consilia ceperant: agrum post ecclesiam, inter episcopi domum et Academiam, in amplum pomarium hortumque holeribus colendis destinaverant.

Inde ab eo tempore episcopus ibi laborare non desierat, nunc arbores conserens, nunc ramos putans. Haec sola ei erat animi remissio.

Populi novellae in ordinem consitae atrium episcopale cum schola coniungebant. Ad meridiem iuxta murum terreum unicus ille arborum ordo stabat quem ibi crescere invenerant, cum primum advenissent: tamarices antiquissimae, truncis contortis. Tam diu neglectae erant, tamque aegre in solo duro sole tosto atque asinorum pedibus calcato vitam sustinuerant, ut lignum truncorum cupressi duritiem accepisset.

Videbantur sane veteres pali, diu siccati et annorum attritu perpoliti; mirum tamen in modum vim servaverant qua tenera folia floresque emitterent, seque longis florum racemis, velut scopis, colore inter violaceum et roseum tegerent.

Pater Iosephus tamaricem prae ceteris arboribus amare didicerat. Itinerum eius comes fuerat. Ubicumque per deserta Novi Mexici Arizonaeque progressus ad Mexicanorum domum rusticam pervenerat, illic e terra sole exusta iuxta parietes e lateribus crudis constructos, sole pariter tostos tamarix plumosas frondes glauco quodam virore micantes agitabat. Ad truncum asellus domesticus religabatur, sub arbore gallinae terram scalpebant, canes in umbra dormiebant, in ramis vestimenta lota suspendebantur.

Pater Latour saepe dixerat arborem illam forma et colore tamquam consulto ad vicos e lateribus crudis exstructos aptatam esse. Racemi florum quibus ornatur aliam tantum rubri parietum coloris varietatem prae se ferunt, atque in trunco fibroso aurei violaceique colores micant. Pater Iosephus episcopi in rebus huiusmodi iudicium magni faciebat; ipse vero tamaricem eo tantum nomine diligebat, quod vulgi arbor esset ac velut unus de familia in omni Mexicanorum domo haberetur.

Hoc patri Vaillant tempus felicissimum erat. Multos iam annos mensem illum rite celebrare non potuerat, quem puer olim sibi ex omnibus anni mensibus sanctissimum delegerat, contemplationi benignissimae Patronae suae dedicatum. Cum apud Magnos Lacus munus missionarii gerebat, hoc tempore quotannis in secessum ad orandum se recipere solebat. Hic autem ad tales secessus tempus deerat.

Superiore anno mense Maio ad Indos Hopios iter faciebat, triginta miliaria Anglica singulis diebus equitans; inter eundum coniuges matrimonio iungebat, baptizabat, confessiones audiebat, noctibus in collibus arenosis castra ponebat. Curae rerum necessariarum eius pietatis exercitia assidue interrumpebant.

Hoc autem anno, morbo ipso adiuvante, mensem Mariae ipsi Mariae dicare potuerat; omnes horas quibus vigilabat illi consecraverat. Nocte in somnum delapsus eius se praesidio tegi sentiebat. Mane experrectus, priusquam oculos aperuisset, singularem quandam aeris suavitatem percipiebat: Maria erat et mensis Maius.

Alma Mater Redemptoris! Rursus eo fervore venerari potuerat quo iuvenis religiosus Deum colit, cui religio pura animi devotio est, neque utilitatis consiliis neque curis missionarii animum hebetantibus infecta. Iterum mensis ille proprius eius fuerat; Patrona eum sibi concesserat, tempus quod in eius vita religiosa semper tantum valuerat.

Subridens recordabatur temporis iam pridem acti, cum iuvenis coadiutor sacerdotis in vico Cendre, regione Puy-de-Dôm, esset: mense Maio peculiarem erga Beatam Virginem pietatis celebrationem paraverat, sed senex parochus,

cui adiutor erat, spem eius frigida improbatione penitus exstinxerat. Ille senex per dies Terroris vixerat, in severitate illorum temporum, quibus clerus persecutionem patiebatur, institutus erat, nec Iansenismi influxu prorsus caruerat.

Iuvenis pater Iosephus obiurgationem placide tulit atque tristis in cubiculum suum se recepit. Ibi rosarium sumpsit totumque diem precibus egit. «Non secundum desideria mea; sed si ad gloriam tuam pertinet, hoc mihi beneficium concede, o Maria, spes mea.» Eiusdem diei vespere senex parochus eum accersivit atque ultro id concessit quod mane tam severe negaverat.

Quanto gaudio pater Iosephus haec omnia ad sororem suam Philomenam scripserat, quae tum apud moniales Visitationis in patria eorum Riomo discipula erat! Rogaverat ut sibi magnam copiam florum manu factorum ad altare Marianum mensis Maii pararet. Quam liberaliter voto fratris satisfecerat! Nec minore quam frater gaudio laetata erat quod ad eius sollemnia Mariana tam multi conveniebant, praesertim iuvenes paroeciae, in quibus pietatis incrementum praeclarum apparebat.

Familia patris Vaillant artissimis amoris vinculis iuncta fuerat: matre dum adhuc pueri erant amissa, fratres sororesque multo artius inter se cohaeserant. Cum hac sorore Philomena omnes spes, omnia desideria, intima denique pietatis suae arcana communicaverat.

Ex illo tempore quae maxima in vita eius evenerant, omnia mense illo benedicto acciderant, cum mundus hic peccatis foedatus ac sordidus alba quasi veste induitur, velut ad memoriam Annuntiationis recolendam, atque ad breve tempus tam pulcher efficitur ut vere Sponsa Christi esse possit.

Mense Maio gratiam acceperat qua rem omnium in vita sua difficillimam perficeret: patriam relinquere, a sorore carissima patreque suo discedere (quam miseris in rebus!), ad Novum Orbem proficisci et munera missionarii suscipere. Illa discessio non simpliciter discessio fuerat, sed fuga; clam se subduxerat, suorum fiduciam propter altiorem quandam fidem prodens. Iam ista ridens cogitare poterat, at tum satis terribilia fuerant. Episcopus ille, qui illic daucas crebras excerpebat, meminisset.

Propter id ipsum quod pater Latour illa hora erga eum praestiterat, pater Iosephus nunc in horto Sanctae Fidei versabatur. Numquam carissimum suum Sandusky reliquisset, cum episcopus recens designatus eum rogavisset ut laborum suorum socius fieret, nisi sibi dixisset: «Ah, nunc ille dubitatione divellitur! Ego nunc illi ero quod mihi fuit eo die, cum iuxta viam stabamus raedam publicam Parisios petituram exspectantes, et propositum mihi concidit, ille autem me servavit.»

Illud tempus tam vivide nunc animo patris Vaillant rediit, ut paulum lacrimarum ab oculis detergeret (nam aegroti more facile commovebatur); tum perspicilla tersit et exclamavit:

«Pater Latour, iam tempus est ut dorso aliquantulum requiem des. Nimium diu dorso incurvato laborasti.»

Episcopus adveniens in plaustello unius rotae, quod iuxta pergulae marginem stabat, consedit.

«Cogitabam, Iosephe, me iam non pro celeri tua valetudinis restitutione oraturum esse. Nam Vicarium meum prope me retinere nullo modo possum nisi aegrotet.»

Pater Iosephus subrisit.

«Ne tu quidem, mi episcope, multum temporis Sanctae Fidei commoraris.»

«At hac aestate hic ero, teque mecum retinere spero. Hoc anno flores loti mei tibi spectandos praebere volo. Tranquilinus hodie post meridiem aquam in lacum meum immittet.» Lacus ille nihil aliud erat quam exiguum stagnum in medio horto, in quod Tranquilinus, aquarum ducendarum peritus ut omnes Mexicani, aquam ex proximo Sanctae Fidei rivo per fistulas deduxerat. «Aestate superiore, dum tu aberas,» episcopus perrexit, «plus quam centum flores loti in eo parvo lacu natantes habuimus.

Atque omnes e quinque tantum bulbis, quos Romae in peram meam condideram!»

«Quando florescunt?»

«Mense Iunio florescere incipiunt, sed Iulio pulcherrimi sunt.»

«Tum paulo maturius florere iubeas oportebit. Nam, si episcopus meus permiserit, mense Iulio hinc discedam.»

«Tam cito? Quam ob causam?»

Pater Vaillant sub stragulis inquietus se movit. «Catholicos perditos quaerere volo, Ioannes! Plane perditos Catholicos, in nova illa tua regione ad Tucsonium versus. Centenae familiae pauperes ibi sunt quae sacerdotem numquam viderunt. Hac vice singulas domos, singulos etiam viculos, adire statui. Devotione et fide abundant; sed nihil habent quo eas nutriant, praeter superstitiones a veritate longe aberrantes. Etiam preces suas prave memoria tenent.

Legere nesciunt; cum nemo sit qui eos erudiat, quomodo rectam viam inveniant? Seminibus similes sunt, quae vim germinandi habent sed umore carent. Unus tantum occursus satis est ut viva Ecclesiae membra fiant. Quo diutius inter Mexicanos laboro, eo magis credo Salvatorem nostrum tales

homines in animo habuisse cum dixit: Nisi efficiamini sicut parvuli. De eis cogitabat qui rebus huius mundi non callent, quorum animos neque quaestus neque incrementa fortunarum saecularium occupant.

Hi pauperes Christiani non sunt tam parcimoniosi quam nostri populares in patria; neque rem familiarem tamquam sacram venerantur neque rerum pretia magni faciunt. In vico aliquot horas commoror, sacramenta ministro et confessiones audio; in unaquaque domo parvum aliquod donum relinquo, rosarium aut imaginem sacram; tum discedens mihi videor infinitam quandam felicitatem contulisse animasque fideles, quae sola incuria a Deo disclusae fuerant, in libertatem vindicasse.

«Prope Tucsonium Indus quidam e Pimis ad fidem conversus olim rogavit ut secum in desertum abirem; aliquid enim mihi ostendere volebat. In locum tam ferum me duxit ut vir talium rerum minus assuetus fraudem suspicatus pro vita sua timere potuisset. In horrendam profundamque faucem rupibus nigris circumdatam descendimus; ibi in intimo specu calicem aureum, vestes sacras et urceolos, omnia denique instrumenta ad Missam celebrandam necessaria, mihi ostendit.

Maiores eius res illas sacras eo condiderant, cum missio ab Apachis direpta esset; quot ante hominum aetates ea res accidisset ipse ignorabat. Arcanum per eius familiam a maioribus ad posteros transmissum erat, et ego primus sacerdos adveneram qui res Deo proprias ipsi Deo restituerem. Mihi quidem haec res velut parabola quaedam videtur. Fides in illa ultima solitudine veluti thesaurus humo obrutus est; quem custodiunt illi, sed quo pacto eo ad animarum salutem uti debeant ignorant.

Verbum unum, precatio una, unum sacrum officium sufficit ad animas illas captivas liberandas. Fateor me illam missionem vehementer expetere. Cupio ipse esse qui hos filios perditos Deo restituat. Haec summa vitae meae felicitas erit.»

Episcopus huic rogationi non statim respondit. Tandem gravi voce: «Intellegere debes, pater Iosephe, te mihi hic necessarium esse. Plura mihi munera incumbunt quam quae unus homo sustinere possit.»

«At illis magis quam tibi mea opera opus est!» Pater Iosephus operimenta a se reiecit et, veste talari indutus, in lectulo consedit pedibus in terram demissis. «Quilibet e bonis nostris sacerdotibus Gallis e Monteferrando profectis tibi hic ministrare potest. Hoc opus prudentia et sollertia perfici potest. Illic vero opus est corde, peculiari quadam benevolentia; nec quisquam ex sacerdotibus nostris nuper advenis ingenia illorum pauperum tam plane

intellegit quam ego. Ipse iam paene Mexicanus factus sum! *Chili colorado* et adipem ovillum amare didici.

Mores eorum inepti iam me non offendunt; ipsa etiam vitia mihi cara sunt. Ego homo illorum sum!»

«Ah, id minime dubium est, minime! Sed interim necesse est ut rursus decumbas.»

Pater Vaillant, rubore atque animi motu incensus, in cervicalia recubuit; episcopus per hortum ad tamarices processit indeque rediit. Lento aequabilique gradu, sine cunctatione, incedebat, corpore gracili erectoque nec tamen rigido, capite venuste elato; quae omnia efficiebant ut rerum semper compos esse videretur. Nemo suspicari potuisset quam acerba in animo eius certatio gereretur.

Patris Iosephi vehemens petitio episcopi consilium carissimum turbaverat eumque acerbo dolore affecerat. Una tantum agendi via restabat, eamque antequam ad tamarices pervenisset secutus erat. Ramulum florum iam aridorum, pallide violaceorum, abrupit, quasi eodem signo renuntiationem suam et notaret et obsignaret. Eodem placido consultoque gradu regressus iuxta lectulum militarem subridens constitit.

«In hac re, Iosephe, sensum animi tui sequere oportet. Nullum impedimentum tibi opponam. Valetudinis tamen tuae curam aliquam tibi iniungam; ubi vero plane convalueris, id officium sequaris necesse est quod vehementius te vocat.»

Ambo aliquot momenta tacuerunt. Pater Iosephus oculos adversus lucem solis clausit; pater Latour cogitationibus immersus tamaricis ramulum floribus aridis per digitos tenues paulumque trepidos trahebat. Manus eius mira quadam auctoritate praeditae erant, at non ea tranquillitate quae in sacerdotum manibus saepe cernitur; semper aliquid explorare et certa iudicia statuere videbantur.

Duos amicos e meditatione repentinus alarum strepitus excitavit. Grex columbarum nitentium supra capita eorum ad extremum hortum transvolavit, ubi mulier e porta quae ad scholae aedes ducebat modo egrediebatur: Magdalena erat, quae cotidie veniebat ut columbas pasceret et flores colligeret. Sorores ei hoc mense curam altaris in sacello scholae ornandi mandaverant; flores malorum episcopi atque narcissi ei necessarii erant.

Inter turbinem alarum splendentium processit; Tranquilinus pala deposita eam intuens constitit. Quodam momento totus columbarum grex ita solem excepit ut omnes aves simul oculis subtraherentur, quasi luce solutae evanuissent, sicut sal in aqua dissolvitur. Mox alis conversis iterum fulserunt,

nigrae et argenteae contra solem. In brachiis Magdalenae umerisque consederunt et e manu eius cibum carpebant.

Cum crustam panis inter labra tenuit, duae columbae ante os eius in aere pendebant, alis vibrantes atque cibum rostro petentes. Pulchra iam femina facta erat, corpore venusto et saturato rubore vini purpurei sub aureo-fusco genarum colore.

«Quis eam nunc aspiciens crediderit nos olim e loco eam eripuisse ubi omnia saevitiae libidinisque flagitia patrabantur?» submissa voce pater Vaillant dixit. «Post prima Christianorum saecula Ecclesia numquam tantum efficere potuit quantum hic efficit.»

«Viginti septem aut octo tantum annos nata est. Nescio an denuo nubere debeat,» episcopus cogitabundus ait. «Quamquam tam contenta videtur, interdum tamen tragicam quandam umbram in oculis eius deprehendi. Meministine quam terribilis eius oculorum aspectus esset cum primum eam vidimus?»

«Num id umquam oblivisci possim! Sed ipsum quoque corpus ei mutatum est. Tum informis erat atque pavore contracta. Mihi ingenio hebeti visa est. Minime vero, minime! Satis iam tempestates huius mundi perpessa est. Hic tuta felixque vivit.» Pater Vaillant erectior consedit eamque vocavit: «Magdalena, Magdalena, filia mea, huc veni et paulisper nobiscum colloquere. Duo viri solitudinem sentiunt, si nullum alium nisi se mutuo vident.»

CAPUT II
NOX DECEMBRIS

Pater Vaillant iam a media aestate in Arizona aberat; December autem iam advenerat. Episcopus Latour per id tempus in eam animi frigiditatem ac dubitationem inciderat, quae ab ipsa pueritia interdum animo eius insidere solebat, ubicumque versaretur peregrinum se atque alienum sentire cogens.

Epistulis respondebat, parochos per dioecesim visitabat, sacra in missionibus sacerdotibus destitutis celebrabat, scholae Sororum amplificandae operibus praesidebat; sed animus eius ab omnibus his rebus aberat.

Nocte quadam, tribus fere hebdomadibus ante Natalem Domini, in lecto iacebat somnum capere non valens, cum conscientia irriti laboris cor eius premeret. Preces ei inanes erant voces neque ullam animi recreationem afferebant. Anima eius velut ager sterilis facta erat. Nihil iam in se habere videbatur quod sacerdotibus aut populo suo largiretur. Opera sua in speciem tantum facta esse videbantur, tamquam domus super harenam aedificata. Vasta dioecesis sua adhuc regio gentilium erat. Indi veterem metus ac tenebrarum viam terebant, cum ominibus malis umbrisque antiquis dimicantes.

Mexicani autem tamquam pueri religione sua ludebant.

Progrediente nocte lectus in quo episcopus iacebat velut in spinarum cubile conversus est; diutius id ferre non poterat. In tenebris surrexit et fenestram adiit; miratus est nivem cadere terramque iam levi candore contegi. Luna plena, nubium velis occulta, pallidum quoddam quasi phosphori fulgorem per caelum diffundebat; ecclesiae turres contra illud argenteum velut vellus nigrae eminebant.

Pater Latour vehementer desideravit in ecclesiam ire atque orare; sed potius sub stragula rursus se recepit. Tum intellexit se ecclesiae frigus fugere, atque se ob id contemnens iterum surrexit, celeriter vestes induit et in atrium egressus est; super vestem talarem veterem illam fidelissimam paenulam sumpsit, quae patris Vaillant paenulae gemina erat.

Pannum utrique paenulae comparaverant olim Lutetiae, cum adhuc iuvenes in Seminario Missionum Exterarum, in via quae *rue du Bac* appellatur, morarentur ac primum iter in Novum Orbem pararent. Germanus quidam sartor in Ohio ex illo panno paenulas equestres cum palliolis umeralibus confecerat, pellibus vulpinis intus subductas.

Multis post annis, cum pater Latour longum iter aggressurus esset ad dioecesim sibi commissam quaerendam, idem sartor paenulas refecerat et pellibus sciurorum denuo subduxerat, quas caelo miti aptiores esse existimabat. Haec aliaque multa memoria episcopo occurrebant, dum veterem illam vestem circum se componebat et, magnam clavem ferream manu tenens, per atrium ad sacrarium transibat.

Atrium nive albebat, umbrae murorum aedificiorumque distincte apparebant sub tenui lunae luce, quam vapores velabant. In recessu ostii sacrarii figuram humi contractam conspexit; mulier erat, ut deinde intellexit, quae amare flebat. Eam erexit atque intro duxit. Vix candelam accenderat, cum eam agnovit atque quid petere venisset facile conicere potuit.

Vetula erat Mexicana, Sada nomine, quae in familia quadam Americana servitutem patiebatur. Domini eius Protestantes erant, Ecclesiae Romanae infensissimi, nec ei permittebant Missam adire aut sacerdotis visitationem accipere. Domi diligenter custodiebatur; hieme tamen, cum familia conclavibus calefactis ipsa uti vellet, eam in lignario dormire iubebant.

Hac nocte frigore somnum capere non valens animum tandem collegerat ad rem tam fortiter suscipiendam; per ostium stabuli clam evaserat et angiportu cursim pervenerat ad Domum Dei orandi causa. Quia fores priores ecclesiae obseratas reppererat, per hortum episcopi ad sacrarium circumierat, sed eas quoque fores sibi clausas reppererat.

Episcopus candelam tenens vultum eius observabat, dum pauca verba loquebatur: vultus erat Mexicanae mercennariae, colore subfusco, aerumnis et doloribus attenuatus atque acutus. Numquam antea, ut ei videbatur, tam puram bonitatem ex humano vultu elucentem conspexerat. Animadvertit calceamentis eius nullas subesse tibiales; calcei ipsi, e crudo corio confecti, a domino abiecti erant. Sub attrito autem palliolo nigro nihil praeter tenuem vestem e panno gossypino, undique panniculis resarcitam, gerebat. Dentes eius inter se crepitabant, dum tremorem corporis cohibere conabatur.

Uno motu libera manu episcopus paenulam pellibus subductam ab umeris detraxit atque ei circumposuit. Qua re territa, illa sub veste se contraxit, susurrans: «Ah, non, non, Pater!»

«Patri tuo parendum est, filia mea. Paenulam istam circum umeros tuos compone; in ecclesiam deinde ibimus ut una oremus.»

Ecclesia tota tenebris obruta erat, nisi quod ante altare maius rubra lucernae sanctuarii scintilla micabat. Manum mulieris prehendens et candelam prae se ferens, eam trans chorum ad sacellum Beatae Virginis duxit. Ibi cereos ante Virginis imaginem accendere coepit. Vetula Sada in genua procidit

pavimentumque osculata est. Osculata est Sanctae Matris pedes basimque cui pedes insistebant, interea continenter flens.

Sed e motu vultus pulchrisque tremoribus qui per faciem transibant, episcopus intellexit lacrimas illas ex summa animi exsultatione profundi.

«Undeviginti anni sunt, Pater, undeviginti anni, ex quo res sanctas altaris non vidi!»

«Haec omnia iam praeterierunt, Sada. Res sacras in corde tuo semper servasti. Nunc simul orabimus.»

Episcopus iuxta eam genibus nixus est atque simul orare coeperunt: «O sancta Maria, Regina Virginum...»

Pater Vaillant episcopo de hac vetula captiva non semel locutus erat. Multa de misero eius statu inter pias paroeciae feminas susurrabantur. Smithii, apud quos vivebat, e Georgia oriundi fuerant; aliquando El Paso del Norte habitaverant, eamque inde secum in patriam suam Georgiam reduxerant. Haud ita pridem aliqua infamia familiam illam in Georgia attigerat, unde coacti erant omnes servos suos nigros vendere et e civitate fugere.

Mexicanam vero mulierem vendere non poterant, quippe cuius dominium lege comprobatum non haberent: servitutis enim eius condicio iure incerta erat. Nunc, ubi rursus in Mexicanorum terra versabantur, Smithii metuebant ne ancilla sua, quae ipsorum domum purgabat, effugeret et apud suos perfugium inveniret; itaque eam summa diligentia custodiebant. Nec extra suum atrium eam egredi sinebant, ne dominam quidem ad forum comitari.

Duae feminae e sodalitate altari ornando addicta ausae erant in atrium ingredi, ut cum Sada, dum illa vestimenta lavabat, colloquerentur; sed domina domus eas contumeliose expulerat. Domina Smith semivestita in atrium accurrerat et dixerat, si quid apud suam *casam* agere vellent, per ianuam primariam ingredi debere, neque per stabulum clam subrepere ut pauperculam illam hebetem terrerent.

Cum illae dicerent se Sadam invitare venisse ut secum Missam adiret, respondit se miseram illam semel iam e manibus sacerdotum eripuisse, curaturamque ne in eas iterum incideret.

Etiam post hanc repulsam vicina quaedam religiosissima conata erat pauca verba cum Sada per ostium stabuli in angiportum apertum commutare, dum vetula ligna ex asello exonerabat. Sed ancilla senex digitum labris admovit et hospitem nutu abire iussit, interim retro super umerum respiciens vultu tam pavido, ut illa mulier statim discederet, verita ne Sada, si cum quoquam colloquens deprehenderetur, crudeliter tractaretur.

Bona illa mulier statim ad patrem Vaillant perrexit remque narravit; hic episcopum consuluerat, asseverans aliquid faciendum esse ut captiva illa religionis solacia accipere posset. Episcopus autem responderat tempus nondum opportunum esse; tum vero non expedire homines illos irritari. Smithii enim duces erant parvi coetus Protestantium infimae condicionis, qui nulla occasione praetermissa Catholicis molestias faciebant.

Diebus festis circa ostium ecclesiae versabantur, cachinnis contumeliisque insultantes; monialibus in via obviis insolenter loquebantur, et dominico die Corporis Christi, cum pompa sacra transiret, stabant irridentes atque blasphemantes. Familia Smithiana quinque filios habebat, iuvenes pravis moribus atque lingua maledica. Etiam duo minores, qui adhuc pueri erant, ingenium vitiosum ostendebant.

Hos duos pueros Tranquilinus saepe ex horto episcopi expulerat, quo cum sociis impudicis veniebant, vel ut novellas piros spoliarent vel ut adversus sacerdotes obscena verba effutirent.

Postquam ambo a precatione surrexerunt, pater Latour Sadae dixit se gaudere quod preces suas tam diligenter memoria teneret.

«Ah, Pater, omni nocte rosarium meum Matri meae sanctae recito, ubicumque dormio!» vehementer vetula respondit, in vultum eius suspiciens et manus nodosas pectori adprimens.

Cum episcopus quaesivisset num coronam precatoriam secum haberet, illa perturbata est. Eam enim funiculo circa lumbos, sub veste, alligatam gerebat, quod is solus locus esset ubi tuto occultari posset.

Ille blanda voce eam adlocutus est: «Hoc memineris, Sada: anno qui veniet, et per novenarium ante Natalem Domini, quotiescumque sacrosanctum Missae Sacrificium offeram, pro te orare non obliviscar. Animo quieto esto; nam in precibus quas tacitus ante altare fundo tui memor ero, sicut sororum mearum neptiumque.»

Numquam antea, ut postea patri Vaillant narravit, concessum sibi fuerat ut tam profundum sacrae religionis gaudium in homine conspiceret, quale illa pallida Decembris nocte in Sada vidit. Genibus iuxta eam nixus sentire poterat quantum ei, omnibus rebus destitutae, pretiosa essent ea quae ad altare pertinebant: cerei, imago Virginis, statuae sanctorum, Crux quae dolorem dedecore liberabat et ipsum dolorem una cum paupertate viam ad Christi communionem faciebat.

Iuxta captivam tot aerumnis exercitam genibus nixus, mysteria illa sancta rursus percipiebat sicut cum ipse iuvenis esset. Quanti illi esset scire Mulierem benignam in Caelo esse, quamvis in terra tam crudeles essent feminae, ipse

sentire videbatur. Senes, qui verbera et labores pertulerunt et duram mundi manum experti sunt, etiam magis quam pueri muliebri teneritudine indigent. Sola Mulier divina scire poterat quidquid femina pati potest.

Raro profecto Ioannes Maria Latour tam prope ad Fontem totius Misericordiae accesserat quam illa nocte in sacello Virginis: ad misericordiam a qua nemo e muliere natus se penitus abscindere posset, quae tam homicidae in patibulo quam militi morienti aut martyri in eculeo cruciato patebat. Pulchra illa de Maria cogitatio sacerdotis cor tamquam gladius penetravit.

«O sacratum Cor Mariae!» iuxta eum illa susurravit, atque intellexit quantum illud nomen ei pro cibo, pro veste, pro amico matreque esset. Miraculum quod in illius corde gerebatur etiam in suum animum recepit; eius oculis aspexit, atque suam quoque paupertatem non minus desertam esse cognovit quam illius.

Cum primum Regnum Caelorum in mundum venisset, in mundum saevum tormentis, servis dominisque plenum, Is qui illud attulerat dixerat: «Et quicumque minimus est inter vos, idem primus erit in Regno Caelorum.» Haec ecclesia domus Sadae erat, ipse vero in ea minister.

Episcopus confessionem vetulae audivit. Ei benedixit et ambas manus capiti eius imposuit. Cum per mediam ecclesiae navem eam reduceret ut foras emitteret, Sada paenulam ex umeris deponere conata est. Ille eam retinuit, monens ut paenulam sibi servaret et ea noctibus se tegeret. Sed illa confestim paenulam exuit: tam terribilis ei ipsa cogitatio videbatur. «Non, non, Pater! Si eam apud me invenerint!» Neque praeterea quicquam adversus oppressores suos dixit.

Dum tamen vestem deponebat, veterem paenulam leniter permulsit manibusque palpavit, quasi res viva esset quae ipsi beneficium praestitisset.

Opportune patri Latour in mentem venit se numisma parvum argenteum, effigie Virginis insigne, in sinu habere. Illud ei dedit atque a Summo Pontifice ipso benedictum esse dixit. Iam thesaurum habebat quem occultaret et custodiret, quemque, dum custodes dormirent, pie veneraretur. Ah, cogitavit ille, homini qui nec legere nec cogitare valet, quantum significat Imago, forma corporea Amoris!

Magnam clavem in seram immisit, et ostium cardinibus ligneis infixum lente patefactum est. Pax quae foris erat cum ea quae in eius animo vigebat una eademque videbatur. Nix cadere desierat; tenues nubes, quae quasi costis caelum curvatum distinxerant, iam in unam mollem candidamque nebulae molem supra montes *Sangre de Cristo* subsederant. Luna plena alte in caeruleo caeli fornice fulgebat, augusta, sola, benigna.

Episcopus in ipso ecclesiae ostio constitit, cogitationibus immersus, vestigiorum nigrorum ordinem intuens quem hospita discedens in tenui umentis nivis crusta reliquerat.

CAPUT III
VER IN FINIBUS NAVAORUM

Pater Vaillant totam hiemem in Arizona commorabatur. Ubi primum veris adventantis indicium in aere sentiri coepit, episcopus cum Iacinto longum iter per Novum Mexicum suscepit, ad Desertum Pictum vicosque Hopiorum. Postquam Oraibi reliquerant, episcopus per aliquot dies versus meridiem equitavit, ut amicum quendam Navaium inviseret, cui filius unicus nuper mortuus erat, quique episcopum tanti fecerat, ut ad eum Santa Fe de morte filii nuntium mitteret.

Eusabium iam pridem noverat pater Latour: paulo postquam in novam suam dioecesim venerat, eum convenit. Tum Navaius Santa Fe versabatur, ducibus militum auxilium ferens ad sedandam novam contentionem ex perpetuis inter suos et Hopios simultatibus ortam. Ex eo tempore mutua inter episcopum et principem Indorum observantia magis magisque creverat. Eusabius filium suum usque Santa Fe duxerat ut ab episcopo baptizaretur: unicum illum carissimum filium qui proxima hieme mortuus erat.

Quamquam episcopo Latour decem annis minor erat, Eusabius inter Navaios virorum potentissimorum unus erat, inter ditissimos quoque ovibus equisque numerabatur. Santa Fe atque Albuquerque ob prudentiam auctoritatemque colebatur; proceritate formaque corporis admirationem movebat. Statura erat eximia, etiam si cum Navaiis conferres; vultum habebat qui ducem Romanum priscae rei publicae aetatis referret.

Cultu semper eleganti utebatur, veste e holoserico villoso et corio cervino facta, globulis aculeisque hystricum ornate distincta, zona argentea succinctus; amictum gerebat e lana exquisitissima, artificioso opere contextum. Brachia sub amplis tunicae manicis argenteis armillis circumdata erant; in pectore antiquissima monilia e conchis minutis, quas wampum vocant, lapide turcico et corallis pendebant. Corallia illa ex mari Mediterraneo advecta erant, a ducibus Coronadi in finibus Navaiorum relicta, cum per eos fines ad vicos Hopiorum et ad Magnam Voraginem explorandam transirent.

Eusabius cum cognatis clientibusque in compluribus tuguriis, quae hogan vocant, ad flumen Colorado Chiquito habitabat; ad occidentem, meridiem atque septentrionem propinqui eius ingentes greges pascebant.

Cum pater Latour et Iacintus ad illam casularum velut tabernaculorum congeriem pervenissent, tanta harenae procella saeviebat, ut eos mulosque circumvolveret haud aliter ac nix inter hiemalem turbinem, paene omni terrae

facie oculis erepta. Navaius e domo progressus Angelicam mulam freni morsu tenuit. Primo nihil locutus est; sed stabat, manum episcopi, albam et perquam delicatam, sua manu fusca et aeque delicata continens, eiusque vultum intuens oculis alte conditis, aquilinis, quibus maeror simul et aequa malorum patientia elucebant.

Tum velut aestus animi per aeneam faciem eius transiit, et tarde dixit:

«Amicus meus advenit.»

Pauca verba; sed in iis omnia inerant: salutatio, fiducia, gratus animus.

Episcopo ad habitandum datum est tugurium solitarium, aliquantum a ceteris remotum. Eusabius optimis pellibus stragulisque suis id protinus instruxit, hospitemque monuit ut paucos ibi dies moraretur viresque labore fatigatas reficeret. Mulos eius lassos esse dicebat Indus; ipsum quoque Patrem defessum videri, longum autem ad Santa Fe iter superesse.

Episcopus ei gratias egit responditque se tres dies mansurum; opus sibi esse tempore ad meditandum. Ex quo domo profectus erat, rebus agendis paene totus occupatus fuerat. Hic locus idoneus videbatur ubi homo cogitationes dispersas rursus colligere posset. Flumen, quod hoc anni tempore satis magnum erat, inter congestos cumulos et colles harenae solutae flexibus serpentinis currebat; harenam autem venti verni violenti per totum diem in aera rapiebant.

Harena ad tugurium quod episcopus tenebat in aggeres coacervabatur atque per parietum rimas intrabat; parietes enim ex teneris arborum truncis compacti et argilla obducti erant.

Prope flumen lucus stabat ingentium populorum excelsarum, foliis paene nudatarum, vetustate ac mole paene incredibili, ut alteri cuidam saeculo pertinere viderentur. Longe inter se distabant; mirae autem illarum formae tortique rami perpetuis ventis tribuendi erant, qui eas orientem versus flectebant et harena verberabant, partim etiam aquae inopiae quam assidue patiebantur: flumen enim ibi per maiorem anni partem prope siccum erat.

Trunci obliqui e terra assurgebant, atque ubi quadraginta aut quinquaginta pedum altitudinem attigerant, albi illi aridique stipites directionem mutabant retroque super ipsam lineam qua a solo emerserant curvabantur. Alii in ingentes furcas dividebantur, quarum arcus paene solum attingebant; alii nusquam bifurcati stipitem ipsum, velut nervo arcus adductum, valida curva deorsum submittebant; nonnulli in summo denso ramulorum velut micantium agmine terminabantur, palmam tortam referentes.

Omnes hae arbores vivebant; sed ligno vetusto, mortuo, exsiccato constare videbantur, frondibus rarissimis vestitae. Sublime in ramorum furcis, aut in extremo ramo incredibiliter longo atque intorto, tenuis repente erumpebat velut frondium fasciculus, e foliolis viridibus teneris constans, minime congruens cum tanta longitudine dealbatorum stipitum ramorumque iam diu induratorum. Totus lucus silvae hiemali arborum gigantearum similis erat, in cuius ramis nudis hic illic visci fasciculi crescerent.

Navaiorum hospitalitas hospitem non urget. Eusabius episcopo satis ostendit se eius adventu gaudere, deinde eum suae quieti reliquit. Pater Latour tres dies inter procellam harenae paene perpetuam vixit, ab ipso etiam illo remoto Indorum viculo vagis harenae parietibus atque quasi aulaeis disclusus. Aut intra casam sedebat venti strepitum audiens, aut sub arboribus illis vetustis ventorum vi deformatis foris ambulabat, amictu Indico obvolutus, cuius marginem supra os naresque perpetuo trahebat.

Iam inde ab adventu deliberare coeperat an iure ac merito patrem Vaillant ex Tucson revocare posset. Vicarii epistulae subinde per viatores allatae eum suo in opere maxime laetari ostendebant, dum veterem missionis ecclesiam Sancti Francisci Xaverii del Bac instauraret. Hanc ille omnium in ea continenti ecclesiarum pulcherrimam esse praedicabat, quamvis plus ducentos annos neglecta esset.

Ex quo pater Vaillant discesserat, episcopi onera cotidie graviora facta erant. Novi sacerdotes ex Arvernia missi omnes quidem boni erant, fideles, ad praecepta eius exsequenda indefessi; sed regioni adhuc peregrini, in rebus decernendis timidi, quicquid difficultatis occurrebat, ad episcopum referebant. Egebat Latour vicario suo, qui tanta prudentia cum indigenis agere sciret atque eorum infirmitates tam benigne ferret.

Cum una versarentur, episcopus impetum spei plenum et interdum temerarium patris Vaillant identidem cohibere solebat; at nunc solus relictus hanc ipsam indolem vehementer desiderabat. Desiderabat ipsius quoque convictum: cur id non aperte fateretur?

Quamquam Ioannes Maria Latour et Iosephus Vaillant in vicinis paroeciis regionis Puy-de-Dôm nati erant, pueri inter se non noverant. Latourii ex antiqua erant familia virorum litteris et honestis artibus clarorum; Vaillantii autem multo humiliorem in provincia locum tenebant.

Praeterea Iosephus puer magnam aetatis partem procul domo egerat, in praedio avi sui in montibus Volvic, ubi aer praecipue purus erat et quies loci puerili animo inquieto salubris videbatur. Non prius convenerant pueri quam Montferrandi, apud Clarum Montem, seminarii discipuli facti sunt.

Cum Ioannes Maria secundum in seminario annum ageret, quodam die anni scholastici initio in area ubi discipuli se recreabant stabat, novos discipulos curiosius contemplans. Inter eos unum animadvertit cuius species nihil fere polliceri videbatur: adulescentem undeviginti annorum, humili statura, pallidissimum, facie parum venusta, verruca in mento insignem, capillis pallidis stupae similibus, quibus Germani speciem referebat. Is, quasi se a Latourio spectari sensisset, protinus ad eum accessit, velut nominatim vocatus.

Neque deformitatis suae conscius esse neque ullam verecundiam habere videbatur; sed omnia quae circum se nova videbat summo studio contemplabatur. Ioannem Latour interrogavit quod ei nomen esset, unde veniret, qua arte pater vitam quaereret. Deinde summa simplicitate ait:

«Pater meus pistor est, omnium Riomi optimus. Immo vero, egregius prorsus est pistor.»

Iuvenis Latour delectabatur, sed ingenuam illam fiduciam comiter excepit. Mirus ille adulescens de fratre suo, de amita, de sorore parva ac sollerti Philomena ei plura narravit; rogavit quoque quot annos Latour iam in seminario egisset.

«Num semper tibi in animo fuit ordines sacros suscipere? Mihi quoque; sed prope erat ut potius stipendia mererem.»

Anno superiore, post deditionem urbis Algerii, apud Clarum Montem militum inspectio magnifico apparatu habita erat, ubi vestium militarium splendor, musicorum militarium concentus, orationesque de gloria armorum Francicorum animos accenderant. Iosephus Vaillant iuvenis illo ardore ita abreptus erat ut nomen suum inter voluntarios milites, patre inconsulto, dedisset. Latourio vividissime exposuit quem ad modum patriae amore incensus esset, quam graviter pater eius indignatus foret, quantam ipse deinde paenitentiam egisset. Mater vero optaverat ut sacerdos fieret.

Ea, cum ipse tredecim annos natus esset, mortua erat; ab eo tempore propositum habuerat voluntatem eius implere vitamque Matris divinae ministerio dedicare. At illo uno die inter militum concentus et vestium splendorem oblitus erat omnium, praeter unum desiderium: ut Galliae serviret.

Subito Iosephus loqui desiit: epistulam sibi ante huius horae finem scribendam esse dixit, et veste talari collecta quam celerrime aufugit. Latour stans eum abeuntem intuitus est, iam constituens novum hunc discipulum suae tutelae commendare. Nescio quid in filio pistoris fuerat, quod primo eorum conventui quandam casus novi atque admirabilis speciem indiderat;

talem congressum rursus experiri cupiebat. In primo illo congressu puerum alacrem, minime formosum, sibi amicum elegit. Uno momento factum est.

Ipse Latour ingenio multo frigidior erat atque ad res diligentius expendendas pronior; difficile ei satisfieri poterat, et interdum leviter maestus erat.

Annis quibus in seminario una studebant, Latour doctrina amicum facile superaverat; sed Iosephum se ardore fidei vinci semper intellexerat. Postquam missionarii facti sunt, Iosephus linguam Anglicam ac deinde Hispanicam multo facilius quam ipse didicerat. Utraque quidem lingua initio saepe perperam loquebatur; sed neque de grammatica neque de elegantia sermonis magnopere laborabat. Ut cum operariis infimae condicionis colloqueretur, libenter eorum ipsorum sermone utebatur.

Quamquam episcopus iam quinque et viginti annos cum patre Iosepho laboraverat, contrarias eius animi inclinationes inter se componere numquam potuerat. Eas quales erant accipiebat; cum autem Iosephus diu abesset, intellegebat se eas omnes diligere. Vicarius suus inter homines quos noverat verissime religiosos numerandus erat, quamvis tam multis huius mundi rebus ardenter adhaereret.

Quamvis bonis cibis vinisque delectaretur, non modo omnia Ecclesiae ieiunia religiosissime servabat, sed ne tum quidem de dura parcaque victus ratione querebatur, cum longa missionum itinera susciperet. Amor boni vini alii fortasse vitio datus esset. Iosepho autem, corpore semper invalido, quasi opus esse videbatur aliquo celeri corporis stimulo, qui repentinos illos animi impetus et imaginationis volatus sustineret.

Saepius episcopus suis oculis viderat cenam lautam et lagenam vini rubri Burdigalensis in ardorem animi ad sacra munera obeunda quasi converti. Ex modico convivio, quo ceteri graves ac somnolenti fierent, pater Vaillant refectus surgebat, atque per decem aut duodecim horas tanta contentione et diligentia laborabat ut res effectae diu manerent.

Episcopum saepe puduerat pertinacia qua vicarius pro paroecia, pro pecunia ad cathedralem ecclesiam exstruendam, pro longinquis missionibus stipem rogabat. Ipse autem Iosephus tam nihil sibi quaerebat ut paene indecens videretur. Nihil prorsus in hoc mundo possidebat praeter mulum suum Contentonem. Etsi a sorore Riomi commorante pretiosas vestes sacras accipiebat, vestibus cotidianis asperis obsoletisque utebatur. Episcopus certe bibliothecam magnam magni pretii habebat, et multa quibus domus commodior redderetur.

Habebat etiam pelles pulcherrimas ac stragula, quae ab Eusabio aliisque amicis Indis dono acceperat. Feminae Mexicanae, acus opere, dentellis conficiendis limbisque subtiliter suendis peritae, ei lintea elegantissima donabant, quibus ipse uteretur, quibus lectus mensaque instruerentur. Vasa quoque argentea habebat ab Olivaribus aliisque paroecianis opulentis oblata. Pater autem Vaillant similis erat sanctis priscae Ecclesiae, rerum suarum vere expers.

Iosephus iuvenis vitam solitariam et ab hominum consuetudine remotam, soli pietati deditam, ducere optaverat; revera tamen sine hominum congressu non diu laetus esse poterat. Fere omnes homines ei placebant. Cum in Ohio olim ambo raedis publicis simul veherentur, pater Latour animadverterat Iosephum, quotiens novus viator in raedam iam refertam se insinuaret, laetum atque studiosum fieri, quasi societati accessisset aliquid iucundum; se autem contra molestiam sentire, etiamsi eam occultaret.

Sordes asperitatesque vitae in Ohio Iosephum numquam angebant. Domos et ecclesias foedas, agros hortosque male cultos, oppidorum atque agrorum aspectum neglectum et squalidum, quibus pater Latour continenter deprimebatur, ille vix animadvertere videbatur. Diceres eum pulchritudinis venustatisque sensu prorsus carere. At musica ei summa voluptas erat. Sandusky complures vesperas continuas cum Germano chori magistro libenter exigebat, dum iuvenes ad oratoria sacra a Bacho composita canenda exercebant.

Nulla erat de patre Vaillant sententia quae totam eius indolem explicaret. Homo enim longe maior erat quam omnium dotium suarum summa. Quocumque in hominum coetu forte versabatur, insignem quendam calorem afferre videbatur. Sive in Navaiorum tugurio, sive inter miserrimas casulas pauperum Mexicanorum, sive Romae in consessu monsignorum cardinaliumque esset, idem semper manebat.

Ultimo quo Romae fuerat episcopus lepidam de eo fabulam audiverat a monsignore Mazzucchi, qui Gregorio Sexto Decimo pontifici a secretis fuerat eo tempore quo pater Vaillant, ex missione Ohiana profectus, primum Urbem visitavit.

Iosephus tres menses Romae egerat, in dies singulos circiter quadraginta centesimis dollarii victitans, nihilque quod spectatu dignum esset praetermiserat. Mazzucchium saepius rogaverat ut sibi colloquium privatum cum Summo Pontifice impetraret. Secretarius missionarium ex Ohio diligebat; inerat ei nescio quid subitum, alacre, ingenuum, recens quaedam simplicitas qualem in sacerdotibus qui undique Romam confluebant raro inveniebat.

Itaque conventum paravit cui soli Pontifex, pater Vaillant atque ipse Mazzucchi interessent.

Missionarius ingressus est comitante cubiculario, qui duas ingentes et nigras sarcinas manu gestabat, rebus benedicendis refertas, cum una tantum sarcina adferri soleret. Postquam ad Pontificem admissus est, pater Iosephus tam vivide de missionibus suis deque sociis missionariis disserere coepit, ut Pontifex ipse ac secretarius temporis rationem obliti essent; audientia ter diutius quam mos erat producta est.

Gregorius Sextus Decimus, pontifex genere nobili et imperioso ingenio, qui in rebus publicis Europae constanter causam iniquam secutus erat Italiaeque liberae inimicus exstiterat, longe plus quam ullus ex antecessoribus suis operam dederat ut fides ad remotissimas orbis terras propagaretur. Atque ecce missionarius quem ex animo probare posset! Pater Vaillant benedictiones sibi, collegis sacerdotibus, missionibus suis et episcopo suo petiit.

Sarcinas suas ingentes aperuit tamquam institor merces explicans: plenae erant crucibus, coronis precatoriis, libellis precum, numismatibus, breviariis, quibus benedictionem solito maiorem dari suppliciter flagitabat. Cubicularius attonitus iam aliquotiens intraverat atque exierat; denique Mazzucchi Pontificem admonuit alia iam ei agenda esse.

Pater Vaillant, cubicularium tum forte absente, ambas sarcinas ipse arripuit atque ita oneratus, inclinato capite retrocedens, e conspectu Pontificis egredi coepit. Tum Papa e sede surrexit, manumque extulit, non ut benediceret, sed ut salutaret; ac missionarium abeuntem, velut vir virum alloquens, magna voce compellavit: «Coraggio, Americano!»

Episcopus in Navaio tugurio solitudinem nactus erat meditationibus opportunam, quae praeterita revocare futuraque disponere sineret. Longas epistulas ad fratrem et ad veteres amicos in Gallia scripsit. Tugurium quasi navis cubiculum in medio oceano solitarium erat, magnis ventis circum id susurrantibus. Nullus praeter ostium aditus patebat, idque semper apertum erat; foris lux erat turbida et flava, qualis inter harenae procellas esse solet. Toto die harena per rimulas parietum influebat et in solo terreno parvos aggeres componebat.

Eadem, velut grando minuta, in folia mortua quibus ramorum tectum tegebatur crepitabat. Tam infirmum erat illud perfugium, ut qui intus sederet in ipso quasi corde mundi, e terra pulverulenta et perpetuo mobili aere facti, versari sibi videretur.

CAPUT IV
EUSABIUS

Tertio die quo apud Eusabium hospitabatur, episcopus epistulam ad vicarium suum scripsit, qua eum revocabat, verbis paulo sollemnioribus quam solitus erat; deinde ad cotidianam per solitudinem ambulationem exiit. Usque ad solis occasum in solitudine mansit; tum vento conquiescente aer crystallina quadam claritate enituit. Revertenti, cum adhuc milliarium Anglicum aut amplius flumine adverso ab hospitio abesset, sonitus gravis tympani e ligno populi facti, quod leniter pulsabatur, ad aures pervenit. Sonum e domo Eusabii venire amicumque domi esse coniecit.

Eadem qua venerat via ad vicum reversus, pater Latour Eusabium apud limen sedentem repperit; is lingua Navaiorum canebat atque unam longi tympani extremitatem leniter pulsabat. Ante ipsum pueri duo Indi admodum parvi, alter quattuor, alter quinque annos fere natus, ad musicam in solo duro pedibus crebro trito saltabant. Mulieres duae, Eusabii uxor et soror, ex penitiore tugurii umbra spectabant.

Pueruli hospitem appropinquantem non animadverterunt. Ita saltationi intenti erant, ut nihil aliud animadverterent, vultibus gravibus, oculis chocolati colore fuscis ac semiclusis. Episcopus flexuosos ac molles brachiorum umerorumque motus contemplabatur, certumque numerum quo pedes suos exiguos, mollibus Indorum calceis indutos neque foliis populi maiores, movebant; pueri autem, nemine quidquam praecipiente, inaequales ac miris accentibus distinctos musicae modos sequebantur. Eusabii ipsius vultus religiosa quadam gravitate compositus erat.

Sedebat tympanum inter genua sustinens, latis umeris prorsum inclinatis; fascia punicea, qua comas nigras continebat, frontem eius tegebat. Circa fuscos manuum articulos armillae argenteae fulgebant, dum membranam tympani modo bacillo leniter perstringebat, modo digitis tantum pulsabat. Cantico absoluto surrexit puerosque, fratris sororisve filios, hospiti ostendit, nomina eorum apud gentem usitata proferens: alter Penna Aquilae, alter Mons Medicinae appellabatur. Deinde nutu eos dimisit, et illi in tugurium evanuerunt.

Eusabius tympanum uxori tradidit unaque cum hospite digressus est.

«Eusabi», inquit episcopus, «epistulam ad patrem Vaillant, qui Tucsone est, mittere volo. Iacintum cum ea mittam, si quem e tuis mihi comitem dare potes, qui mecum Santa Fe redeat».

«Ego ipse tecum ad Villam equitabo», respondit Eusabius. Navaii enim urbem principem vetere adhuc nomine appellabant.

Itaque postridie mane Iacintus ad meridiem missus est; pater autem Latour et Eusabius, mulo sarcinario comitante, orientem versus iter ceperunt.

Iter quo ad Santa Fe redibant paulo minus quadringenta milia passuum Anglica complectebatur. Iam procellae harenae oculos caecabant, iam sol clarissimus fulgebat. Caelum motu ac mutationibus abundabat, cum infra solitudo eadem semper et immota iaceret; caelumque latius patebat quam e mari cerni solet, latius quam usquam gentium. Campus sub pedibus patebat; at, quocumque oculos verteres, nihil fere praeter fulgentem illum orbem caeruleum, aere acri velut pungente atque nubibus huc illuc vagantibus vividum, apparebat. Etiam montes sub tali caelo pro formicarum tumulis videbantur.

Alibi caelum mundi tectum est; hic terra quasi solum caeli erat. Illud quod, cum longe abesses, desiderares, id quod te undique cingeret, ipse denique mundus in quo degeres: caelum erat, caelum ipsum!

Cum Eusabio iter facere idem fere erat ac si ipsa regio, in hominis formam conversa, itineris comes esset. Casus tempestatesque non aliter quam regio ipsa accipiebat, gravi quadam cum voluptate. Pauca loquebatur, pauca edebat, quovis loco dormiebat; vultum apertum et benevolum servabat; nec umquam, haud secus ac Iacintus, ab urbanitate discedebat. Episcopus tamen haud parum mirabatur quod tam saepe itinere subsisteret ut flores legeret.

Quodam mane cum mulis rediit, fasciculum florum coccineorum manu gerens; flores oblongorum tintinnabulorum instar in tubulos producti erant, ex una nudi caulis parte leviter pendentes ac vento tremuli.

«Hunc Indi arcus caelestis florem vocant», inquit, flores attollens atque rubros tubulos tremere faciens. «Nondum horum florum tempus est».

Cum a saxo aut arbore aut tumulo harenae discedebant, sub quo noctem egerant, Eusabius diligenter cavebat ne ullum brevis illius morae vestigium relinqueretur. Prunas ciborumque reliquias humo obruebat; lapides quos acervaverat rursus dispergebat; cavitates quas in harena effoderat eadem harena replebat.

Cum Iacintus eadem prorsus ratione agere soleret, episcopus ita secum reputabat: albi hominis morem esse suam in quavis regione praesentiam declarare, faciem eius mutare atque ad suum arbitrium paulum conformare, aut saltem signum quoddam vel monumentum morae relinquere; Indorum autem morem esse per terras ita transire ut nihil turbarent nullumque post se vestigium relinquerent, velut pisces per aquam aut aves per aera.

Indorum mos erat in ipsa regione quasi delitescere, non ab ea eminere. Vici Hopiorum, in mensis saxosis conditi, ita eadem saxa simulabant ut procul conspici vix possent. Navaiorum tuguria, inter harenas salicesque posita, harena ipsa salicibusque exstruebantur. Tum incolae omnium vicorum, quos pueblos appellant, fenestras vitreas a domibus suis arcebant. Solis fulgor e vitris reflexus illis foedus, naturae alienus, quin etiam periculosus videbatur.

Praeterea novitates mutationesque aversabantur. Iisdem semitis ibant redibantque, quas maiorum pedes in saxo contriverant; per eosdem gradus in saxo natura formatos ad vicos in mensis rupium sitos ascendebant; aquam ex antiquis fontibus petebant, quamvis homines albi puteos iam effodissent.

In argento fabricando vel gemmis turcosis perforandis inexhausta illis patientia erat; in stragulis, cingulis, vestibus ad caerimonias adhibitis arte ornandis omne ingenium curamque profundebant. Sed ornandi studium ad regionem ipsam non pertinebat. Nihil in iis erat eius cupiditatis qua Europaei naturam «domare», in ordinem redigere atque refingere student. Contra sollertiam suam eo potius vertebant, ut se quam aptissime ipsi regioni, quam incolerent, accommodarent.

Episcopus haec non tam inertiae quam cautioni atque reverentiae a maioribus traditae tribuebat. Quasi vastissima regio dormiret, illi vitam agere vellent nullo eius somno turbato; quasi terrae, aeris aquaeque numina non essent irritanda neque excitanda. Eadem moderatione venabantur; neque ulla eorum venatio in promiscuam caedem vertebatur. Neque flumina neque silvas vastabant; si agros rigabant, tantum aquae ducebant quantum ad usum necessarium esset.

Terram omniaque quae gignebat reverenter tractabant; eam meliorem reddere non conantes, numquam profanabant.

Cum pater Latour et Eusabius Albucerquium appropinquarent, interdum aliis viatoribus obviam fiebant: Indis huc illuc commeantibus per longas flexuosas campi semitas aut in montes Sandiae ascendentibus.

Omnes, celeri aut lento gradu, tacite incedebant, modesti et minime conspicui: Indus, stragulo nitidis coloribus tincto involutus, vel mulo vehebatur vel iuxta eum ibat, per artemisiam pallidam recens frondescentem interque undas harenae flexuoso itinere procedens, velut id unum ageret ut per regionem vere expergiscentem neque visus neque auditus transiret.

Ad septentrionem vici Laguna duo e gente Zuniorum cursores praeter eos summa celeritate transierunt, orientem versus nescio quo contendentes, ut «Indorum negotia» agerent. Eusabium palmis apertis gestu salutaverunt, nec tamen constiterunt. Per harenas iuvenum antiloparum pernicitate currebant,

corpora inter harenae tumulos modo abscondita modo rursus conspicua, velut umbrae quas aquilae volatu valido neque festinato super terram iaciunt.

LIBER OCTAVUS
AURUM SUB MONTE PIKE

CAPUT I
CATHEDRALIS

Iam prope tres hebdomadas pater Vaillant Santa Fe morabatur, nec quicquam adhuc compererat quo episcopus eum a Tucsone iure revocasse videretur. Quodam mane Fructosa in hortum venit ut nuntiaret prandium solito maturius futurum esse, quod episcopus post meridiem aliquo equitaturus esset. Dimidia circiter hora post, triclinium ingressus, pater Iosephus superiori suo se adiunxit.

Raro episcopus solus prandebat. Ea enim hora commodissime sacerdotem ex longinqua aliqua paroecia advenientem, militiae praefectum, mercatorem Americanum, hospitem e Vetere Mexico vel California excipere poterat. Conclave ad hospites excipiendos non habebat; eius vice triclinio utebatur. Erat locus longus et frigidulus, fenestris in extremo tantum latere occidentali positis, quae in hortum spectabant. Valvae fenestrarum viridibus lamellis instructae lumen temperatum admittebant. Radii solis in parietibus albis leviter curvatis ludebant, in vitreis argenteisque abaci vasis coruscabant.

Cum domina Olivares e Santa Fe Novam Aureliam rediret resque suas auctione divenderet, pater Latour abacum eius emit mensamque ad quam amici tam saepe convenerant. Doña Isabella ei in sui memoriam donavit suppellectilem argenteam ad coffeam ministrandam et candelabra. Haec sola erant ornamenta triclinii severi et umbrosi.

Iam episcopus suo loco sederat cum pater Iosephus intravit. «Fructosa tibi dixit cur hodie maturius prandeamus? Equitaturi sumus post meridiem. Est quod tibi ostendere velim».

«Optime. Fortasse animadvertisti me paulo inquietiorem esse. Non memini me umquam antea duas hebdomadas totas ab equitando cessasse. Cum Contentum in stabulo visito, quasi me reprehendens intuetur. Nimium pinguescet».

Subrisit episcopus, labro superiore subrisu paulum mordaci contracto. Iosephum suum probe noverat. «Age vero», inquit neglegenter, «paulum quietis ei non nocebit post iter sescentorum milium passuum Anglicorum a

Tucsone confectum. Potes eum hodie post meridiem educere; ego Angelicam equitabo».

Paulo post meridiem sacerdotes ambo Santa Fe egressi sunt, primo occidentem versus equitantes. Episcopus quo tenderet non aperuit, nec vicarius quicquam quaesivit. Mox viam plaustrorum reliquerunt atque semitam ingressi sunt quae recta meridiem versus ducebat, per solitudinem sarcobatis fruticibus obsitam, quae sensim ad nudos caeruleosque montes Sandiae declinabat.

Circa horam quartam in iugum pervenerunt, alte supra vallem fluminis Magni eminens. Hic semita longo clivo descendebat, deinde circa ima montium Sandiae flexa Albucerquium petebat, quod inde fere sexaginta milia passuum Anglica aberat. Iugum collibus saxeis in conorum formam surgentibus operiebatur; rari pini nuciferi eos vestiebant, saxa autem insolito quodam colore viridi nitebant, qui inter marinum et olivaceum medius erat. Terra quoque tenuis et lapillis sparsa, quae nihil erat nisi saxum tempestatibus in pulverem comminutum, eundem viridem colorem referebat.

Pater Latour ad collem seiunctum equitavit, qui in margine occidentali iugi eminens propendebat, eo ipso loco ubi semita descendere incipiebat. Collis ille solitarius alte assurgebat, soli occidenti atque caeruleis Sandiae montibus audacter obiectus. Cum propius accederent, pater Vaillant animadvertit in occidentali latere terram excavatam esse, ita ut rudis saxorum paries nuderetur; non erat ille viridis ut colles circumiecti, sed flavus, colore ochrae aureae intenso, simillimus auro solis quod tum in eum effundebatur.

Hinc inde iacebant dolabrae, vectes ferrei atque fragmenta saxi recens avulsa.

«Mirumne non est», inquit episcopus, se inclinans ut fragmentum saxi tolleret, «inter hos colles virides unum inveniri flavum? Per hos colles quaquaversum equitavi, sed huius generis solus est hic». Stans fragmentum saxi flavi in palma positum contemplabatur. Eadem qua sacras res contrectare solebat reverentia etiam ea tractabat quae pulchra iudicabat.

Paulisper tacuit; deinde ad asperum saxorum parietem, supra eorum capita auro fulgentem, oculos sustulit. «Ille collis, Blanchet, ecclesia mea cathedralis est».

Pater Iosephus modo episcopum, modo praeruptam rupem intuens crebro nictabat. «Vraiment? Satisne durus est hic lapis? Color certe pulcher est, non dissimilis porticui columnatae Sancti Petri».

Episcopus fragmentum saxi pollice leniter perfricuit. «Mihi vero aliquid propius domum nostram commemorat; dico, propius Claromontium. Cum hanc rupem suspicio, paene mihi videor Rhodanum post tergum sentire».

«Ah, vetus illud Pontificum palatium Avenione intellegis! Ita vero, recte dicis; perquam similis est, praesertim hac hora».

Episcopus in saxo ingenti consedit, rupem adhuc contemplans. «Hunc ipsum lapidem semper optavi, casu autem prorsus inveni. Ab Isleta redibam; patrem Jesús, senem morientem, inviseram. Numquam antea hoc itinere veneram; sed cum ad Santo Domingo pervenissem, viam imbre violento adeo corruptam repperi ut inde deflecterem atque hanc viam domum redeundi causa experiri statuerem.

Sub vesperum ab occidente huc ascendi; collis ille tum mihi obvius stetit, haud aliter quam nunc nobis apparet. Statim intellexi illum collem ipsam esse ecclesiam meam cathedralem».

«O, eiusmodi res numquam fortuito eveniunt, Ioannes! Sed multum adhuc temporis praeteribit antequam de aedificando cogitare possis».

«Non tam diu, ut spero. Antequam moriar eam absolvere cupio, si Deus voluerit. Nihil casui aut artificum Americanorum arbitrio committere volo. Malim veterem quam nunc habemus ecclesiam, e lateribus sole siccatis exstructam, retinere quam operam dare ut unum ex illis horrendis aedificiis exstruatur, qualia in urbibus Ohio passim surgunt. Ecclesiam simplicem volo, sed bene exstructam. Numquam certe manum ad informem illam molem e lateribus rubris exstruendam admovebo, quae Anglico raedarum stabulo similis sit.

Genus illud architecturae Romanicum, in Gallia nostra meridiana usitatum, huic regioni aptissimum est».

Pater Vaillant per nares leviter fremuit atque ocularia detersit. «Si semel, Ioannes, de architectis et variis aedificandi formis cogitare incipis! Sed si Americanos operarios non conducis, quosnam, quaeso, conducere paras?»

«Habeo Tolosae veterem amicum, architectum egregium. Cum postremo patriam reviserem, de hoc consilio cum eo disserui. Ipse venire non potest, quippe qui longam navigationem timeat nec equitationi assuetus sit. Sed filium habet iuvenem, adhuc studiis deditum, qui hoc opus suscipere gestit. Quin etiam pater ad me scribit nihil iam filio optatius esse quam primam in Novo Orbe ecclesiam more Romanico aedificare.

Idonea architecturae exempla diligenter cognoverit; ipse antiquas ecclesias nostras in Gallia meridiana omnium Galliae pulcherrimas iudicat. Cum nobis tempus aedificandi venerit, aderit, secum duos ex Gallia lapicidas peritos

adducens. Haud profecto pluris constabunt quam operarii e Sancto Ludovico arcessiti. Nunc vero, postquam lapidem ipsum quem quaerebam inveni, cathedralis mihi iam coepta esse videtur. Collis iste quindecim circiter milia passuum Anglica a Santa Fe distat; ascensus quidem est, sed lenis.

Lapides inde devehere multo facilius erit quam sperare ausus eram».

«Longissime in posterum prospicis», inquit pater Vaillant, amicum miratus. «Ita sane: id episcopum facere posse oportet. Ego vero vix ultra ea quae ante pedes iacent prospicio. Sed numquam suspicatus eram te de tam egregio aedificio exstruendo cogitare, cum ubique circa nos egestas sit nosque ipsi tam inopes simus».

«At cathedralis non nobis aedificatur, pater Iosephe. Posteritati aedificamus; nisi id nobis propositum sit, satius est nullum omnino lapidem ponere. Turpe profecto esset viro ex seminario profecto, quod inter praestantissima Galliae architecturae monumenta numeratur, novam ecclesiam deformem in hoc continente exstruere, ubi tot iam deformes exstant».

«Veri simile est te recte sentire. Numquam antea de hoc cogitaveram. Numquam mihi in mentem venerat hic aliud quam ecclesiam Ohiensium more aedificari posse. Memini maiores tuos ad cathedralem Claromontanam exstruendam operam contulisse: duos episcopos de la Tour, aedificandi operibus claros, saeculo tertio decimo. Tempus sane res ad exitum perducit. Ignorabam quantum hoc consilium tibi cordi esset».

Pater Latour risit. «Num ecclesia cathedralis res est leviter tractanda?»

«O, minime vero!» respondit pater Vaillant. Umeros anxie movit, nec ipse sciebat cur hoc consilium tam cunctanter exciperet.

Imus collis, ad cuius radices stabant, iam umbra tegebatur et colorem lutei pinguis referebat; summus autem collis etiam tum velut aurum liquefactum lucebat, colore ad extremos solis radios velut palpitante. Tandem episcopus summa animi voluptate perfusus a rupe se avertit alteque suspiravit. «Ita», inquit lente, «lapis iste optime conveniet. Iam vero domum redire debemus. Quotienscumque huc venio, eo magis mihi hic lapis placet. Vix sperare ausus eram Deum meo de pulchritudine iudicio, vel vanitati, si ita appellare vis, tam benigne satisfacturum esse.

Hoc tibi dico, Blanchet: mallem illum collem saxi flavi invenisse quam magnas opes accepisse quas in pauperes erogarem. Multis de causis ecclesia cathedralis mihi cordi est. Spero te me nimis rebus saecularibus deditum non existimare».

Cum per frutices artemisiae lumine lunae argentatos domum equitarent, pater Vaillant secum adhuc quaerebat cur ab animabus in Arizona servandis revocatus esset et cur episcopus missionarius, ipse egenus, de aedificio tantopere sollicitus foret. Ipse quoque cupiebat opus cathedralis quam primum inchoari; utrum autem more Romanico Galliae meridianae an Germanico, in Ohio usitato, exstrueretur, parvi admodum pendebat.

CAPUT II
EPISTULA EX LEAVENWORTH

Postridie quam episcopus et vicarius ad collem saxi flavi equitaverant, cursus tabellarius hebdomadalis ad Sanctam Fidem pervenit. Multas episcopo epistulas attulit; ille totum mane in studiolo suo se continuit. Inter prandium patri Vaillant dixit se vespere eius praesentia opus habiturum esse, ut epistulam magni ponderis, ab episcopo Leavenworthensi missam, una considerarent.

Multarum paginarum epistula de rebus agebat quae tum in Coloradensi regione gerebantur, in ea Montium Saxosorum parte quae tum paene incognita erat. Quamquam ea regio a Sancta Fide pauca tantum centena miliaria ad septentriones aberat, adeo rarum erat cum ea regione nuntiorum commercium ut nuntii ex Europa citius ad Sanctam Fidem pervenirent quam qui sub monte Pike orirentur. Sub illius montis umbra intra annum proxime praeteritum uberes auri venae repertae erant; pater tamen Vaillant primum ex epistula e Gallia missa rem cognoverat.

Fama primum ad litus Oceani Atlantici pervenerat, deinde trans Oceanum in Europam delata rursus ad regiones Americae inter meridiem et occidentem sitas redierat, celerius quam per centena illa aliquot milia passuum, montibus faucibusque nondum exploratis inter Cripple Creek et Sanctam Fidem interiectis, descendere potuisset.

Cum adhuc Tucsoni versaretur, pater Vaillant epistulam a fratre suo Mario ex Arvernia acceperat, aegreque tulerat quod magnam epistulae partem quaestiones de concursu auri quaesitorum in Coloradum occupavissent, de quo ne famam quidem antea audiverat; de bello autem in Italia, quod propius gereretur multoque maioris momenti esse videbatur, Marius perpauca scripserat.

Ea Montium Saxosorum congeries, quae circa cacumen Pike coacervata videbatur, tum quasi incognita ipsius continentis pars iacebat. Etiam venatores, qui e Wyoming pelles suas ad Taos deferebant, illam graniti spinam, gibbo velut dorso prominentem, declinabant. Paucis ante annis Frémontus montes Coloradenses pervadere conatus erat; tandem cum comitibus, fame paene confectis, Taos pervenerat, postquam equorum plerosque comederant. At intra duodecim menses omnia mutata erant.

Auri quaesitores errabundi ingentes auri copias prope Cripple Creek invenerant; montes, superiore anno deserti, nunc hominibus referti erant. Per

campos a flumine Missouri in occidentem continua plaustrorum agmina procedebant.

Episcopus Leavenworthensis patri Latour scripserat se ipsum nuper a Cripple Creek rediisse. Clivos sub monte Pike castris passim consitos reppererat; angustias vallium tot fossoribus, qui aurum e fluminum glarea colligebant, refertas ut procul nigrescere viderentur; hominum milia in tentoriis tuguriisque habitabant, apud Cherry Creek tabernae potatoriae et aleatoriae undique patebant. Inter tot vagos et perditos aderant tamen multi probi, catholici fideles aliquot centeni, sacerdos autem ne unus quidem. Iuvenes sine ulla cura animarum inter homines omni lege solutos errabant.

Senes vero frigore ac tempestatum iniuriis, nec non pulmonum inflammatione montanis locis grassante, peribant, cum nemo esset qui extrema Ecclesiae sacramenta eis ministraret.

Haec recens orta, iam tamen hominum multitudine frequens communitas, ita episcopus Kansasensis scribebat, ad tempus sub iurisdictionem patris Latour referenda erat. Amplissima eius dioecesis, cui ad meridiem atque occidentem multa iam milia miliariorum quadratorum accesserant, nunc etiam ad septentriones illam Montium Saxosorum regionem Coloradensem, finibus nondum definitam sed subito magni momenti factam, complecti debebat.

Leavenworthensis episcopus eum enixe orabat ut sacerdotem quam primum illo mitteret, virum sane idoneum, non modo officio deditum, sed etiam sollertem et ingenio acrem, qui cum hominibus cuiuslibet generis facile versaretur. Stragula ad cubandum, supellectilem in castris necessariam, medicamenta, commeatum, vestesque ad hiemis saevitiam tolerandam secum ferre debebat. In castris Denverensibus nihil emi poterat praeter tabacum et potionem ardentem, quam whisky vocant. Nec mulieres ibi erant nec foculi quibus cibi coquerentur; fossores massa farinae semicocta atque potibus fortibus victitabant.

Ne aquam quidem montanam puram servabant; itaque febribus moriebantur. Omnis ibi vitae ratio foeda atque intolerabilis erat.

Vesperi, cena peracta, pater Latour epistulam hanc patri Vaillant in suo studiolo clara voce recitavit. Ubi finem legendi fecit, paginas crebris litteris exaratas deposuit.

«De otio, pater Iosephe, querebaris; ecce tibi occasio oblata est.»

Pater Iosephus, qui dum epistula legebatur magis magisque inquietus factus erat, haec tantum dixit: «Ergo rursus Anglice loquendum mihi erit! Cras proficisci possum, si tibi placet.»

Episcopus capitis motu negavit. «Non adeo festinandum est. Cum ad itineris finem perveneris, nullos invenies Mexicanos hospitales qui te excipiant. Omnem victum tecum vehere oportebit. Plaustrum tibi fabricari curabimus et res necessarias diligenter seligemus. Sabinus, Tranquilini frater, plaustrum aget. Haec, vereor, omnium quas umquam suscepisti missionum difficillima erit.»

Ad multam noctem ambo sacerdotes sermocinati sunt. Neque Arizona praetermittenda erat: reperiendus erat qui opus a patre Vaillant ibi susceptum continuaret. Ex omnibus terris quas ille noverat, desertum illud atque incolae eius, cute subflava, ei carissimi erant. Sed totius vitae eius disciplina hoc postulabat, ut vincula identidem solveret, valediceret atque in terras ignotas proficisceretur.

Ea nocte, priusquam cubitum iret, pater Iosephus ocreas adipe perunxit, tum duritias pedum vetere novacula abrasit. In vico Mexicanorum Chimayo, ad montes Truchas sito, incolae parvum sancti Iacobi equo insidentis simulacrum in sua ecclesia praecipuo cultu prosequebantur, cui paucis mensibus interiectis novas ocreas conficiebant. Asseverabant enim sanctum noctu egredi ocreasque deterere, etiam cum equo veheretur.

Cum apud eos hospitaretur, pater Iosephus dicere solebat se optare ut Deus, praeter sacerdotalium manuum consecrationem, peculiarem etiam missionariorum pedibus benedictionem addidisset.

Rem quandam ad sanctum Iacobum Chimayensem pertinentem grato animo recordabatur. Aliquot ante annis pater Iosephus arcessitus erat ad carcerem Sanctae Fidei, quem calabozo vocabant, ut homicidam ex Chimayo oriundum adiret. Invenit adolescentem viginti annorum, vultu moribusque mire placidum. Ramon Armajillo vocabatur. Certamina gallorum flagranti studio amaverat; ea vero ei exitio fuerant. Gallum educaverat qui nullo umquam certamine victus erat, multos autem per omnia finitima oppida gallos iugulis discissis occiderat.

Tandem Ramon gallum suum ad Sanctam Fidem attulerat, ut cum gallo ibi celeberrimo certaret. Sex fere iuvenes Chimayenses eum comitati erant, qui quidquid habebant in Ramonis gallum sponsione deposuerunt. Utrimque ingentes pecuniae sponsionibus committebantur, atque etiam pretium quod spectatores pro ingressu solverant victori cedendum erat. Cum initio certamen anceps fuisset, gallus Ramonis alterius galli venam iugularem sollerter discidit; at dominus avis victae, priusquam quis obstare posset, manum in certaminis aream immisit atque galli victoris collum torsit.

Nondum ille inertem plumarum fascem e manu dimiserat, cum culter Ramonis ei cor transfixit. Haec omnia oculi ictu gesta sunt; testes quidam etiam contendebant mortem galli et hominis uno eodemque momento contigisse. Omnes conveniebant inter celerem manus motum et cultri fulgorem ne tantum quidem spatii intercessisse ut quis spiritum duceret. Infeliciter iudex Americanus homo erat stultissimus, Mexicanos aversabatur atque certamina gallorum abolere sperabat.

Pro testimonio accepit dicta amicorum interfecti, qui affirmabant Ramonem illi saepius mortem minitatum esse.

Cum pater Vaillant paucis diebus ante supplicium ad adolescentem in cella venisset, eum invenit ex corio cervino parvulas ocreas, quasi pupae aptas, consuentem. Ramon dixit eas parvo illi sancto Iacobo, qui in patrii vici ecclesia erat, destinari. Suos Sanctam Fidem venturos esse ut suspendio eius interessent, ocreasque Chimayo reportaturos; fortasse parvum illum sanctum pro se apud Deum verbum aliquod bonum dicturum esse.

Dum sub lumine candelae ocreas oleo perlinit, pater Vaillant suspiravit. Noxios, cum quibus in Coloradensi regione agendum sibi esset, vix huius modi futuros esse secum reputabat.

CAPUT III
AUSPICE MARIA!

Plaustri quod pater Vaillant sibi parari iusserat fabricatio mensem integrum occupavit. Vehiculo opus erat formae prorsus insolitae, quod magna onera capere posset, ita tamen leve atque angustum ut per fauces montium ultra oppidum Pueblo flexuoso itinere duci valeret; ibi enim nullae erant viae praeter saxosos alveos torrentium, qui vere aquis pleni fluebant, nunc autem autumno sicci iacebant.

Dum plaustrum exstruitur, pater Iosephus commeatum ceteraque necessaria magna cura seligebat, simulque supellectilem sacelli, quod ubi primum ad castra Denverensia pervenisset e virgultis aut e tela tentoria statim excitare in animo habebat. Accedebant viduli numismatibus sacris, crucibus, coronis precatoriis, imaginibus variis coloribus pictis libellisque religiosis referti. Ipse autem nullis libris indigebat praeter breviarium et Ordinarium Missae.

In area ante domum episcopi onera sua iterum atque iterum disponebat, semper aliquid magis necessarium reperiens cui rei minus necessariae locum cedere oporteret. Fructosa et Magdalena saepe ad auxilium vocabantur; ubi arca tandem clausa erat, Fructosa eam in lignarium reponi curabat. Animadverterat enim episcopum, quoties in vestibulo aut triclinio suo eiusmodi cistas atque arcas offenderet, supercilia aliquantulum contrahere.

Omnia lectisternia vestesque in magnos saccos e corio vitulino rite subacto condebantur, quos Sabinus ab antiquis Mexicanorum colonis comparaverat. Hi sacci iam in desuetudinem abibant; primis tamen temporibus arcae pauperum vicem praebuerant.

Episcopus Latour per eos dies ipse quoque negotiis distinebatur: novum sacerdotem Claromonte venientem instituebat, eum per remotiores paroecias secum equo ducens, ut mores atque ingenia incolarum disceret. Ut episcopus non poterat non probare quam studiose pater Vaillant proficisci cuperet quamque alacriter novum laborum genus susciperet. Ut homo tamen paulum dolebat veterem socium sine ullo discessus maerore se relinquere.

Videbatur quasi divinitus praemonitus scire hanc separationem perpetuam fore, hic vitae utriusque vias discessuras neque umquam posthac eos una operaturos esse. Agitatio parandi itineris intra domum suam ei molesta erat; quare gaudebat sibi licere per paroecias foris versari.

Quodam die, cum episcopus nuper ex Albuquerque rediisset, pater Vaillant prandio adfuit laetitia exsultans. Novo plaustro vectus fuerat, atque tandem omnibus numeris satisfacere illud pronuntiabat. Sabinum iam paratum esse dicebat, atque se una cum eo perendie profecturum esse arbitrabatur. In mappa mensae itineris lineamenta descripsit et omnium quae secum portaturus erat rerum indicem recensuit. Episcopus defessus cibum vix attigit; pater vero Iosephus large comedit, ut facere solebat quoties novo aliquo incepto incensus erat.

Postquam Fructosa coffeam attulit, pater Iosephus in sella se reclinavit et hilari ore ad amicum conversus est. «Saepe mecum reputo, Ioannes, quam inscius instrumentum in manibus Providentiae fueris, cum me a Tucsone revocasti. Ibi maximum vitae meae opus agere mihi videbar, tu vero sine ulla, ut tum apparebat, causa me redire iussisti. Nec tu cur id faceres noveras, nec ego cur revocarer. Uterque nostrum in tenebris agebat.

At Caelum sciebat quid apud Cripple Creek gereretur, nosque velut latrunculos in tabula huc illuc movebat. Cum igitur vocatio advenit, ego hic eram qui responderem: id profecto miraculo factum est.»

Pater Latour poculum argenteum coffeae deposuit. «Miracula, Iosephe, res egregiae sunt, sed nullum in his rebus video. Te accersivi quia consuetudinis tuae desiderium sentiebam. Potestate episcopali usus sum ut privato desiderio meo morem gererem. Hoc mei ipsius causa factum esse fateor, si id vitium vocas; certe tamen satis humanum. Eiusdem patriae sumus atque primis vitae recordationibus coniungimur. Quod autem duo amici, postquam rursus convenerunt, separantur et suam uterque viam sequuntur, id quoque naturale est. Non igitur existimo opus esse miraculo quo haec omnia explicentur.»

Pater Vaillant parando itineri et animabus in castris auriferis servandis totus incubuerat, ceterarum rerum paene oblitus. Nunc subito intellexit quam seorsum ab his curis episcopus se tenuisset; quam grave illi esset ipsum dimittere, quam iam episcopalis muneris solitudo animum eius premeret.

Immo vero, secum reputabat cum tacitus ad cubiculum rediret, quanta inter utriusque ingenium esset distantia! Ipse quocumque pervenisset mox amicos sibi conciliabat, qui patriae et familiae locum supplerent. Ioannes autem, quamvis in omni hominum consuetudine expeditus esset ac comitate humanitateque semper emineret, novos tamen familiaritatis nexus inire non poterat. Sic semper fuerat, etiam puer: omnibus comis, paucis penitus cognitus.

Si humana prudentia iudicaret, sacerdos tam singularibus animi dotibus praeditus quam pater Latour aptius in ea orbis parte constitutus videretur, ubi doctrina, corporis pulchritudo et subtilis rerum sensus aliquid valent; ad primi autem episcopi munus in Novo Mexico suscipiendum satis idoneus videretur vir natura multo asperior. Procul dubio successores eius ingenio ab eo dissimiles futuri erant. Sed Deum suas habere rationes pater Iosephus pia fide credebat.

Fortasse placuerat Deo novae aetatis initium atque amplissimae novae dioecesis primordia tanta viri praestantia illustrare. Fortasse etiam per annos venturos aliquid ex eo mansurum erat: aliquod praeclarum exemplar quod posteritas sequeretur, aliqua memoria, aliqua fama posteritati tradita.

Postridie pomeridiano tempore, cum plaustrum onustum in area paratum staret, pater Vaillant ad mensam scriptoriam episcopi sedebat epistulas in Galliam scribens: brevem ad Marium, longam ad Philomenam sibi carissimam, cui narrabat se in incerta atque incognita audacter inferre, eiusque preces implorabat, ut apud homines auri cupiditate insanientes opus suum feliciter perageret. Celeriter et quasi per saltus scribebat, labris haud minus quam digitis motis. Episcopo in conclave studiorum ingresso surrexit, paginas scriptas manu tenens.

«Nolui te interpellare, Iosephe; sed num equum Contento tecum in Coloradum ducere constituis?»

Pater Iosephus oculis identidem nictavit. «Immo vero, certe. Eo vehi constitueram. Si tamen hic tibi opus est eo…»

«Minime, nihil tale. Sed si equum Contento abducis, rogo ut Angelicam quoque ducas. Magnopere inter se diligunt; cur eos in incertum tempus separaremus? Neque eis causam exponere possemus. Diu una laboraverunt.»

Nihil respondit pater Vaillant. Immotus stetit, oculis in epistulae paginas defixis. Episcopus guttam aquae in litteras violaceo atramento exaratas delapsam atque diffusam vidit. Confestim conversus per arcuatum ostium exiit.

Postero mane, sole oriente, pater Vaillant iter ingressus est: Sabinus plaustrum agebat, eius filius natu maximus Angelica vehebatur, ipse pater Iosephus Contento insidebat. Veterem viam ad septentriones orientemque versus secuti sunt, per colles harenae rubrae acutos, passim iuniperis notatos. Episcopus eos comitatus est usque ad flexum viae, ubi semita in summum unum ex illis collibus conicis ascendebat, unde proficiscens ultimum Sanctae Fidei conspectum habere solebat.

Ibi pater Iosephus habenas retinuit et respexit urbem matutino lumine roseam, montem post eam eminentem, collesque circumpositos tamquam duo bracchia urbem amplexantia.

«Auspice, Maria!» submissa voce dixit, dum rebus tam diu familiaribus tergum vertebat.

Episcopus ad solitudinem suam domum equitavit. Septem et quadraginta annos natus erat, iam viginti annos in Novo Orbe missionarius fuerat, e quibus decem in Novo Mexico. Si in patria sacerdos parochialis esset, nepotes ad eum venturi essent ut in litteris Latinis aut exigua pecunia ad usus suos adiuvarentur; neptes in hortum eius accurrerent, opera acu facta afferrent atque rei domesticae eius curandae invigilarent. Toto itinere talibus cogitationibus indulgebat, qualibus quivis caelebs quinquagesimum aetatis annum fere attingens indulgere posset.

Ubi autem in studium suum ingressus est, quasi ad veritatem rediisse visus est atque Praesentiam quandam sacram, quae eum ibi exspectaret, sensisse. Vix aulaeum post tergum eius in arcuato ostio reciderat, cum privatae solitudinis sensus evanuit, et amissionis sensus in restitutionis gaudium cessit. Ante mensam consedit, alte meditans. In hac ipsa amoris solitudine vita sacerdotis vitae Magistri sui similis fieri poterat. Non erat solitudo qua animus marcesceret aut omnia negaret, sed qua perpetuo floresceret.

Non necesse erat vitam frigidam esse, nec gratia illa quam mundani homines intellegunt carere, si eam impleret Illa quae omnium gratiarum plenitudo erat: Filia Virgo, Mater Virgo, puella e plebe orta et Regina Caeli, le rêve suprême de la chair. Nulla fabula infantibus narrata simplicitate cum Ea certare poterat, nec sapientissimi theologorum Eam sententiarum altitudine aequare poterant.

Hic in ecclesia ipsius Sanctae Fidei una erat ex illis Virginis imagunculis, quae velut puellarum pupae foveri solent: parva effigies lignea, antiqua admodum atque populo carissima. Ducentis fere ante annis, cum de Vargas urbem Hispaniae recuperavisset, voverat sacram pompam quotannis in eius honorem celebrandam esse; haec etiam tum inter sollemnissima anni christiani festa Sanctae Fidei numerabatur. Lignea erat imaguncula, circiter tres pedes alta, habitu valde maiestatico, facie Hispana pulchra, sed aliquanto severiore.

Locupletem habebat vestium copiam: arcam tunicis et tenuibus reticulatis ornamentis, coronis quoque aureis argenteisque plenam. Mulieres libenter ei vestimenta consuebant, fabri argentarii catenulas fibulasque ei conficiebant. Pater Latour feminis eius vestes curantibus magnam voluptatem attulerat dicendo se non credere vel Angliae reginam vel Galliae imperatricem tot vestes

habere. Illis pupa sua erat simulque regina, quam fovere possent et venerari, quemadmodum Filius Mariae Matri suae fovendus simul et adorandus olim fuerat.

Pauperes isti Mexicani, cogitabat, non primi erant qui amorem tali simplicitate profunderent. Raphael et Titianus Eam in picturis suis variis vestibus ornaverant, summi artifices musicam in eius honorem composuerant, architecti maximi ecclesias cathedrales ei aedificaverant. Multo ante annos eius in terris actos, per longum illud crepusculum inter lapsum hominis et redemptionem, sculptores gentiles imaginem deae quae simul femina esset effingere perpetuo conabantur.

Praesagium episcopi Latour verum fuit: pater Vaillant numquam rediit ut operam suam in Novo Mexico cum eo rursus communicaret. Rediit quidem ad veteres amicos visendos quoties negotia vitae suae occupatissimae id sinebant. Sed inter frigidos ferreosque Montes Saxosos Coloradenses munus sibi fato destinatum perfecit, quos numquam ita adamavit ut caeruleos meridianae regionis montes.

Ad Sanctam Fidem identidem redibat, ut post morbos casusque adversos, quibus iter eius crebro interrumpebatur, vires reficeret. Rediit etiam cum legato pontificio, cum pater Latour ad archiepiscopatus dignitatem evectus est; sed totam paene vitam ministerii inter montes tristes et castra fossorum omni commoditate destituta egit, oves aberrantes quaerens et curans.

Creede, Durango, Silver City, Central City, atque inde trans iugum quod aquas continentis dividit usque in Utah: per totum illum asperum graniti orbem singulare episcopi vehiculum notum erat.

Erat raeda tecto munita, laminis ferreis resilientibus suspensa, tanta longitudine ut pater Iosephus noctu in ea procumbere posset; erat enim admodum brevis statura. A tergo arca ad sarcinas recipiendas affixa erat, quae, quoties ille sub pinu in aperto Missam celebrabat, in altare converti poterat. Dicere solebat torrentes montanos primos viarum conditores fuisse: quacumque illi sibi transitum aperuissent, eodem se quoque transire posse.

Aurigas alium post alium itinerum laboribus exhausit; raeda autem totiens tamque penitus refecta est ut, multo antequam ea uti desineret, nulla prorsus pars pristinae fabricae in ea superfuerit.

Temones fractos, vectes iugorum quibus singula iumenta iungerentur confractos, rotas contritas, axes in assulas dissipatos pro levissimis incommodis habebat. Bis ipsa vetus raeda de via montana delapsa in vallem praeruptam devoluta est, sacerdote intus sedente. Primo eiusmodi casu pater Vaillant nihil gravius quam articuli distorsionem passus effugit; scripsitque episcopo Latour

se sospitatem suam Raphaeli archangelo acceptam referre, cuius officium illo ipso mane ardore solito maiore recitavisset.

Altera vice, cum prope Central City in praeruptam fossam devolutus esset, os femoris paulo infra articulum fractum est. Os quidem suo tempore coaluit; sed claudus reliquam vitam egit, nec umquam postea equo vehi potuit.

Antequam tamen hic casus ei accideret, diutius apud amicos Sanctae Fidei atque Albuquerque commoratus est; vetera amicitiae vincula renovavit, idque quasi serotinus quidam aestatis tepor in vita eius fuit. Denvero proficiscens, fidelibus suis ibi congregatis dixerat se ad Mexicanos profecturum esse pecuniam mendicatum. Ecclesia Denverensis iam tecto operiebatur; fenestrae tamen complures menses tabulis obstruebantur, quod nemo vitrum ad eas comparare vellet.

Inter Denverenses fideles erant qui fodinas auriferas, officinas lignorum secandorum, negotiaque florentia possiderent; sed omnem pecuniam ad opera illa amplificanda sibi necessariam esse contendebant. Apud Mexicanos autem, quibus nihil esset praeter domunculam e luto factam et asellum, semper pecuniam colligere poterat. Quidquid haberent, libenter dabant.

Ipse hoc iter aperte expeditionem ad eleemosynas petendas vocabat, raedaque profectus est ut quidquid colligere posset secum reportaret. Cum ad Taos pervenisset, auriga Hibernus iter pergere omnino recusavit: ne unum quidem miliare per has vias amplius se ducturum esse. In regionibus suis vias se nosse, hic autem neque suum neque sacerdotis collum in discrimen adducere velle. Tum inter Taos et Sanctam Fidem nulla plaustris pervia via patebat. Fere quattuordecim dies praeterierunt priusquam pater Vaillant hominem inveniret qui se per montes perducere auderet.

Tandem senex quidam auriga, longis plaustrorum agminibus olim exercitatus, ultro officium suscepit; securi, dolabra palaque adhibitis, raedam episcopalem salvam ad Sanctam Fidem usque in ipsam episcopi aream perduxit.

Rursus inter suos, ut eos etiamtum appellabat, pater Iosephus ad stipem colligendam animum intendit; pauperesque Mexicani dollarios e tunicis atque ocreis suis, locis pecuniae condendae apud eos usitatissimis, extrahere coeperunt, ut fenestrae Denverensi ecclesiae parari possent. Nec petitiones eius fenestris continebantur; immo ab illis tantum initium capiebant. Mulieribus Sanctae Fidei Albuquerqueque, quae aerumnis aliorum facile commovebantur, enarrabat quam multa stulta atque minime necessaria incommoda Denveri pateretur, tam gravia ut iam indecora viderentur.

Mos illius Occidentis inculti erat vitae cotidianae cultum ac modestiam contemnere. Quantum gauderet se rursus in bonis Mexicanorum lectis dormire posse narrabat. Denveri in culcita stramento farcta cubabat. Sacerdos quidam Gallus, qui eum hospitio visebat, longam feni stipulam e tenui culcitae involucro prominentem extraxerat et «plumam Americanam» appellaverat. Mensa eius ex asseribus constabat tela oleo illita contectis. Nullam omnino supellectilem linteam habebat, neque linteamina lecti neque mappas; pro linteolis quibus faciem extergeret tunicis iam detritis utebatur.

Mexicanae mulieres vix ferre poterant talia audire. Narrabat pater Vaillant neminem in Colorado hortos colere, neminem pala humum fodiendi causa attingere nisi aurum speraret. Nullum ibi butyrum, nullum lac, nulla ova, nullos fructus haberi. Ipse massa farinae atque carne suilla sale condita victitabat.

Paucis hebdomadibus post eius adventum sex culcitae plumis refertae ad domum episcopi pro patre Vaillant allatae sunt; item complura duodena linteaminum, involucrorum cervicalium acu pictorum, mantilium mensae et mappularum; serta aridorum piperum et arcae fabis fructibusque siccatis plenae. Parvus Chimayo vicus stragula sua lectissima convoluta misit.

Haec dona, prout adferebantur, pater Iosephus in lignario recondebat, probe sciens episcopum pudore affici solere, quod ipse Iosephus munera tam libenter acciperet. Quodam tamen mane pater Latour in lignarium ob aliquam causam ingressus est, et dona suis ipse oculis conspexit.

«Pater Iosephe», eum monuit, «haec omnia Denverum referre numquam poteris. Curru bubus tracto opus tibi erit, ut tantam supellectilem avehas!»

«Bene habet», respondit pater Iosephus, «Deus igitur mihi currum bubulum mittet.»

Atque misit, una cum auriga qui currum usque ad Pueblo duceret.

Mane quo domum rediturus erat, cum raeda parata staret, currus linteis pluviae arcendae destinatis coopertus esset et boves iugo subiecti, pater Vaillant, qui a primo diluculo omnes festinare iusserat, repente festinationem deposuit et cunctari coepit. In studium episcopi ingressus consedit, de rebus parvi momenti colloquens, moram trahens quasi aliquid adhuc conficiendum superesset.

«Enimvero, Ioannes», post breve silentium repente dixit, «senescimus.»

Subrisit episcopus. «Ita sane. Non iam iuvenes sumus. Aliquando unus ex his discessibus ultimus erit.»

Assensit capite pater Vaillant. «Quandocumque Deo visum erit, paratus sum.» Surrexit et per cubiculum ultro citroque ambulare coepit, ad amicum loquens neque tamen eum intuens. «Sed nonne satis bene res nobis ceciderunt, Ioannes? Ea fecimus quae iam olim, cum in seminario essemus, facere cogitabamus; quaedam certe ex illis. Somnia iuventutis suae in rem vertere: nihil homini felicius accidere potest. Nulla rerum saecularium prosperitas huius rei locum supplere potest.»

«Blanchet», inquit episcopus surgens, «melior me vir es. Magnam animarum messem collegisti, nec superbia elatus nec pudore impeditus; ego autem semper aliquanto frigidior fui—un pédant, ut Gallice me olim appellabas. Si post mortem in coronis nostris stellae fulgebunt, tua vero corona integra siderum constellatio erit. Da mihi benedictionem tuam.»

Genua flexit; pater Vaillant ei benedixit, deinde ipse genibus nixus benedictionem vicissim accepit. Inter se complexi sunt, velut uno amplexu praeterita et futura continerent.

LIBER NONUS

MORS ARCHIEPISCOPUM PETIT

CAPUT I

Cum religiosa illa pietate insignis, mater Philomena monasterii antistita, in urbe patria Riom admodum senex mortua esset, inter chartas eius complures epistulae ab archiepiscopo Latour missae repertae sunt; quarum una mense Decembri anni MDCCCLXXXVIII data erat, paucis tantum mensibus ante mortem ipsius archiepiscopi. «Ex quo frater tuus ad mercedem suam vocatus est», scripserat, «mihi propior esse videtur quam antea. Per multos annos Officium nos disiunxit; mors autem rursus coniunxit. Nec iam longe abest tempus quo ad eum veniam.

Interea illo ad res meditandas otio plenissime fruor, quod vitae in rebus agendis consumptae finis felicissimus est.»

Hoc meditationis tempus archiepiscopus in parvo praedio suo rustico egit, quod quattuor fere milia passuum Anglicorum ad septentrionem a Sancta Fide aberat. Multo antequam se a dioecesis curis removeret, pater Latour pauca illa iugera in rubris collibus harenosis prope vicum Indorum Tesuquensium emerat, ibique pomarium plantaverat, cuius arbores, cum ipse ad otium se reciperet, fructus iam ferrent. Locum illum inter colles rubros iuniperis passim consitos, amicis dissuadentibus, elegit, quod ad arbores fructiferas alendas mirifice aptum esse credebat.

Quondam, cum equo ad missionem Tesuquensem proficisceretur, rivulum secutus ad eum locum pervenerat; ibi casulam Mexicanam hortumque invenerat, quem ingens arbor Armeniaca opacabat, maior quam ullam eius generis arborem antea viderat. Duos habebat truncos, quorum uterque hominis corpore crassior erat; et quamquam iam vetustissima esse videbatur, fructibus tamen abundabat. Mala Armeniaca erant magna, coloribus pulcherrimis distincta, saporis praestantissimi.

Cum arbor ad collis latus cresceret, archiepiscopus collegit illum clivi ad solem situm arboribus fructiferis optime convenire. Suspicabatur calorem solis, ex saxeo clivo in arborem repercussum, fructibus aequabilem calorem praebere, quippe qui ex utraque parte calefierent, quemadmodum persica, quae iuxta parietes in Gallia crescunt, ad summam maturitatem perveniunt.

Senex Mexicanus, qui ibi habitabat, arborem ducentorum fere annorum esse coniciebat; nam talis iam steterat, cum avus eius puer esset, semperque

huiusmodi poma suavissima tulerat. Intellexit episcopus senem libenter agrum venditurum esse atque Sanctam Fidem migraturum; paucis igitur post hebdomadibus praedium emit. Vere pomarium instituit et aliquot acaciarum ordines plantavit. Post aliquot annos in ipso clivo, loco edito unde pomarium despiciebatur, parvam e lateribus crudis domum cum sacello exstruxit.

Eo quietis causa atque temporibus quibusdam peculiari devotioni vacaturus se recipere solebat. Postquam curis episcopalibus se subduxit, ibi habitare coepit, quamquam studium suum in domo novi archiepiscopi semper intactum servabat.

In otio suo praecipuum patris Latour opus erat novos sacerdotes missionarios e Gallia venientes instituere. Successor eius, secundus archiepiscopus, ipse quoque Arvernus erat, in eodem collegio quo pater Latour educatus; clerusque partis septentrionalis Novi Mexici maximam partem Gallus permansit.

Quotiens cohors novorum sacerdotum advenerat (numquam enim singuli veniebant), archiepiscopus S—— eos ad patrem Latour per paucos menses mittebat, ut linguam Hispanicam, regionum dioecesis situm, ingenia moresque singularum Indorum communitatum quas pueblos vocant cognoscerent.

Patri Latour hortus animi remissio erat. Fructus colebat vix etiam in vetustis Californiae pomariis reperiendos: cerasa, mala Armeniaca, mala domestica, cydonia, pira Gallica nullis aliis conferenda, etiam ex delicatissimis eorum generibus. Novos sacerdotes hortabatur ut ubicumque morarentur arbores pomiferas sererent, Mexicanosque incitarent ut victui suo, ex rebus farinaceis maxime constanti, fructus adderent. Ubicumque sacerdos Gallus esset, ibi hortum arboribus fructiferis, oleribus floribusque consitum esse oportebat.

Discipulis suis saepe repetebat illud Pascalii, eiusdem Arverniae alumni, dictum: hominem in horto perisse et in horto servatum esse.

Flores silvestres eius regionis culturae hortorum assuefecit, eosque studiose excoluit. Unum collis latus totum humilibus illis verbenis purpureis vestiverat, quae per colles Novi Mexici humi repentes densum quasi stratum efficiunt.

Velut ingens pallium e serico villoso violaceo sub sole humi proiectum apparebat: in quo omnes illi coloris gradus cernebantur, quos Italiae Galliaeque tinctores atque textores per saecula consequi studuerant: modo color violaceus, roseo penitus perfusus neque tamen in pallidum lavandulae colorem vergens; modo caeruleus color paene in roseum vergens, deinde rursus

in obscuram maris purpuram recedens. Hic erat verus episcoporum color, innumeris varietatibus distinctus.

Anno MDCCCLXXXV iuvenis seminarii alumnus, Bernardus Ducrot nomine, in Novum Mexicum advenit, qui patri Latour filii loco fuit. Narratio de vita senis archiepiscopi, quae in claustris scholisque Montisferrandi saepe referebatur, animum huius iuvenis penitus ceperat, atque ille diu occasionem illuc veniendi exspectaverat. Bernardus forma egregius erat et ingenio singulari; atque tanta animi elegantia praeditus ut quidquid in venerabili superiore suo eximium esset, id vere revereri posset.

Omnia patris Latour desideria praevertebat, cogitationum eius particeps erat, recordationes veterum temporum ab eo narratas studiose colebat.

«Certe», dicebat episcopus sacerdotibus, «Deus ipse hunc iuvenem ad me misit, qui me ultimis vitae annis adiuvet.»

CAPUT II

Per totum autumnum anni MDCCCLXXXVIII archiepiscopus bona valetudine usus est. Quinque sacerdotes Gallos domi habebat, quibuscum etiamtum equo ad vicinas missiones invisendas proficisci solebat. Vigilia Natalis Domini sacrum media nocte in ecclesia cathedrali Sanctae Fidei celebravit. Mense Ianuario cum Bernardo raeda ad Santa Cruz profectus est, ut sacerdotem loci, qui aegrotabat, inviseret. Dum domum redibant, subito mutata caeli facies est, et vehemens imber eos in itinere oppressit.

Raeda tecto carente vehebantur; antequam ad ullam domum Mexicanam, in quam ab imbre confugerent, pervenire possent, ad cutem usque permaduerunt.

Domum regressus pater Latour continuo cubitum abiit. Ea nocte inquietus dormivit seque febricitare sensit. Neminem domesticorum arcessivit; hora tamen solita ante primam lucem surrexit et in sacellum ad preces suas recitandas ingressus est. Dum orat, subito frigore totum corpus concutiente correptus est. Ad culinam aegre pervenit; ibi Fructosa, anus eius coqua, statim perterrita, eum in lectum collocavit et paulum aquae vitae e vino destillatae potandum dedit. Post eum frigoris impetum febris eum tenuit, tussisque gravis eum vexare coepit.

Cum per paucos dies quietus in lecto iacuisset, quodam mane Bernardum iuvenem ad se vocavit atque ita eum allocutus est:

«Bernarde, velisne hodie equo Sanctam Fidem adire et archiepiscopum meo nomine convenire? Quaere num ei prorsus commodum sit, si ad breve tempus domum eius repetam ac pristino meo studio rursus utar. Je voudrais mourir à Santa Fé.»

«Confestim ibo, pater. At noli animum despondere; ex gravedine nemo moritur.»

Subrisit senex. «Non gravedine moriar, fili mi. Moriar quia vixi.»

Ab eo tempore non nisi Gallice cum iis qui ei aderant locutus est; haec subita consuetae disciplinae remissio domesticos de eius valetudine magis quam cetera morbi signa sollicitavit. Si quis sacerdos tristes e patria nuntios accepisset aut aegrotaret, pater Latour sermone patrio cum eo loqui solebat; alioqui in domo sua omnes aut Hispanice aut Anglice colloqui iubebat.

Eodem die post meridiem Bernardus rediit rettulitque archiepiscopum gaudio affectum iri, si pater Latour reliquam hiemem apud se agere vellet; Magdalenam iam fenestras studii eius aperire ac supellectilem ordinare coepisse, atque ipsam, dum illic commoraretur, peculiari cura ei

ministraturam; archiepiscopum denique novam suam raedam ad eum vehendum missurum esse, cum patri Latour raeda non nisi aperta suppeteret.

«Non hodie, mon fils», inquit episcopus. «Diem serenum deligemus quo, viribus mihi aliquantum restitutis, raeda mea te aurigante vehi possimus. Sub vesperum, iam sole ad occasum vergente, proficisci volo.»

Intellexit Bernardus. Sciebat enim olim, multis iam annis ante, eadem diei hora episcopum adhuc iuvenem via ab Albuquerque Sanctam Fidem ducente equitavisse atque tum primum Sanctam Fidem aspexisse ... Saepe etiam, cum simul in urbem veherentur, episcopus in eo collis vertice cum Bernardo substiterat, unde pater Vaillant post tergum Sanctam Fidem respexerat, cum in Coloradum ad opus inchoandum proficisceretur, quod reliquam eius vitam occupaverat eumque ipsum tandem episcopum effecerat.

Oppidum antiquum, ut pater Latour Bernardo suspirans saepe dicebat, olim visu iucundius erat. Tum suam quandam singularem indolem, suam formam habebat: oppidum e lateribus crudis fulvum, paucis arboribus virentibus distinctum, semicirculo collium lapidis carneoli colore cinctum; neque quicquam amplius. Ab anno autem MDCCCLXXX nova aedificia Americanorum, loco minime convenientia, exstrui coeperant. Nunc dimidia fori pars ex aedificiis latericiis crudis exstructis constabat, altera ex domibus ligneis infirmis, binis porticibus superpositis, volutarum ornamentis, columnellis festucis similibus et cancellis albo colore pictis.

Aiebat pater Latour domos illas ligneas, quae iam in Ohio animum eius offenderant, se usque huc persecutas esse. Haec omnia ab ecclesiae cathedralis indole prorsus abhorrebant, quam tot annis aedificandam curaverat: ea ipsa ecclesia, quae in vita eius locum patris Vaillant occupaverat, postquam ille vir singularis abierat.

Februario mense, extrema quadam postmeridiana hora sole mirifice fulgente, pater Latour Sanctam Fidem postremum ingressus est; Bernardus ad imam longae plateae partem equos continuit, ut occasum solis exspectarent.

Stragulis Indorum involutus senex archiepiscopus diu consedit, apertam aureamque frontem ecclesiae suae cathedralis contemplans. Quam accurate Molny, iuvenis ille architectus Gallus, id quod ipse optaverat exsecutus erat! Nihil ibi ad vanam admirationem captandam excogitatum erat: nihil nisi probitas operis, diligentia lapidum caedendorum, architectura Romanica Galliae meridianae quam maxime simplex. Etiam nunc hieme, cum acaciae ante ostium nudis ramis starent, quam meridionalis illa ecclesia erat, quam clare notam illam regionis meridianae exprimebat!

Nemo praeter Molny et episcopum pulchro aedis situ umquam vere delectatus esse videbatur; fortasse nec quisquam postea delectaturus erat. Illi tamen duo multas horas id contemplantes egerant. Colles ardui, lapidis carneoli colore insignes, tam prope pone ecclesiam surgebant, ut singulas pinus, quibus clivi eorum raro consiti erant, clare cerneres. Ab extremo vico, ubi raeda episcopi stabat, templum fulvum recta e collibus roseis oriri videbatur, tanto quasi consilii impetu, ut non consistere sed agere videretur.

Ex eo intervallo ecclesia cathedralis ante clivos pinis sparsim distinctos velut ante aulaeum posita cernebatur. Cum Bernardus paulatim propius veheretur, dorsum collium sensim subsidere videbatur, turres autem libere in aerem caeruleum erigebantur, cum reliquum aedificium adhuc montis lateri adhaerere videretur.

Iuvenis architectus episcopo dicere solebat nusquam nisi in Italia aut in scaenis fabularum musicarum ecclesias ita e montibus et pinis atris subito prosilire. Non semel Molny episcopum e studio advocaverat ut aedificium adhuc imperfectum aspiceret, cum tempestas immineret: tum caelum supra montem nigrescebat, saxa carneoli colore tincta in colorem floris lavandulae vividissimum mutabantur, pini omnes velut lineae purpura obscura ductae apparebant; colles propius admoveri videbantur, et universus prospectus velut atra quaedam minarum species propius accedebat.

«Situs casu contingit», Molny patri Latour saepe dicebat. «Aedificium aut pars eius loci est aut non est. Ubi semel illa cognatio constituta est, tempus progrediens eam firmiorem tantum reddet.»

Hoc Molny dictum episcopus animo repetebat, cum vox quaedam e praesentibus rebus aures eius subito attigit. Bernardus loquebatur.

«Quam pulcher solis occasus, pater! Vide quam rubri montes fiant: Sangre de Cristo.»

Ita sane, Sangre de Cristo. Sed quamvis sol occidens coccineo fulgore arderet, illi colles rubri numquam in minium vertebantur; roseus potius lapidis carneoli color semper vehementior fiebat. Non, ut episcopus saepe secum reputaverat, sanguinis vivi colorem, sed exsiccati sanctorum martyrumque sanguinis, qualis in veteribus Romae ecclesiis servatur et interdum liquefit.

CAPUT III

Postero mane pater Latour experrectus grato quodam sensu vicinitatem ecclesiae suae cathedralis percipiebat, quae etiam sepulcrum eius futura erat. Sub umbra eius tutus sibi videbatur, velut navis in portum reversa sub ipsius portus mole tuta quiesceret. In pristino suo studio iacebat; sorores e schola lectulum ferreum parvum, lintea sua pulcherrima atque stragula ei miserant. Magna eum animi tranquillitas perfundebat, cum hic esset, quo iuvenis olim venerat et ubi vitae suae munus expleverat.

Conclave vix quicquam mutatum erat: eadem tapetia et pelles in pavimento terreno, eadem mensa scriptoria cum candelabris suis, iidem parietes albi, crassi et leviter undulati, qui strepitus molliebant, mundum foras arcebant atque animo requiem concedebant.

Dum tenebrae in pallorem hiemalis aurorae sensim resolvebantur, campanarum ecclesiae sonitum opperiebatur, atque alium quendam sonum, quo hic semper delectabatur: sibilum machinae ferriviariae. Ita sane: cum bisonibus in illam regionem venerat, et eo usque vixerat ut tramina ferriviaria Sanctam Fidem ingredi videret. Totam quandam aetatem historicam ipse vivendo transierat.

Omnes eius necessarii in patria atque amici in Novo Mexico senem archiepiscopum extremam aetatem in Gallia acturum existimaverant, fortasse Claromonte, ubi cathedram in pristino collegio suo obtinere posset. Id maxime consentaneum videbatur, ipseque diligenter rem consideraverat. Cum postremo in Arverniam profectus esset, paulo ante quam archiepiscopali munere se abdicaret, fere speraverat se eiusmodi consilium effecturum esse. At in Vetere Orbe desiderio Novi Orbis angebatur.

Erat hic animi motus quem rationibus explicare non poterat: quasi senectus homini in Novo Mexico minus gravis esset quam in regione Puy-de-Dôme.

Montes patriae excelsos diligebat, pagorum venustatem, regionis munditiam, venusta aedium collegii sui lineamenta ac porticus claustrales. Pulchra erat urbs Claromontium; ibi tamen maestitia eum capiebat, corque in pectore instar lapidis iacebat. Fortasse rerum praeteritarum ibi nimium erat…

Cum ventus aestivus lilacia in hortis antiquis quateret floresque castanearum equinarum excuteret, interdum oculos claudebat atque animo repetebat altum illud carmen quod ventus inter rectas pinus truncis striatis in silvis Navaiorum canebat.

Interdiu Novi Mexici desiderium sensim languescebat, et ad cenam omnino evanescebat. Cena vinoque laetabatur, virorum cultiorum

consuetudine fruebatur, ac plerumque alacri animo cubitum discedebat. Prima autem luce dolor ille pectus eius urgebat, quasi cum ipsa matutina expergefactione coniunctus esset. Aurora subcana tam diu ibi durare, terra tam lente ad vitam redire ei videbatur.

Horti et agri umore madidi iacebant, graves nebulae in valle haerebant montesque abscondebant; horae labebantur priusquam sol vapores illos dissipare pagosque fovere ac purgare posset.

In Novo Mexico semper iuvenis expergiscebatur; senescere se nonnisi cum surrexisset atque barbam radere instituisset sentiebat. Primum, ubi experrectus erat, levem siccumque ventum per fenestras influentem sentiebat, solis calentis atque artemisiae deserti melilotique suavis odorem secum ferentem; ventus qui corpus alleviabat et cor puerili gaudio «Hodie, hodie!» clamare iubebat.

Nec loci amoenitas, nec doctissimorum virorum convictus, nec nobilium feminarum lepos, nec artium venustas vicem laetarum illarum deserti aurorarum ventique illius supplere poterant qui hominem rursus puerum efficiebat. Animadverterat hanc peculiarem aeris naturam in novis regionibus evanescere, postquam ab hominibus domitae ac fructibus ferendis subactae essent.

Nonnullae Texiae atque Kansae partes quas olim pascua late patentia noverat, tum in uberes agros versae erant; aer autem levitatem illam suam, siccum et aromaticum odorem, prorsus amiserat. Humor terrae aratae, gravitas laboris, pondus rerum crescentium ac fruges ferentium illam aeris proprietatem funditus deleverant. Eum aera non nisi ad lucidas orbis terrarum oras haurire licebat, in immensis campis gramineis vel in desertis artemisia contectis.

Forsitan aliquando ille aer e tota terra evanesceret; sed multo post suam mortem. Nesciebat quando aer ille sibi adeo necessarius esse coepisset; sed ob eum aerem in exsilium redierat, ut ibi moreretur. Aliquid illic erat mite simul et indomitum ac liberum, quod in aurem in pulvino cubantis susurrabat, cor levabat, seram leniter, leniter aperiebat, repagula removebat, spiritum hominis velut carcere inclusum emittebat in ventum, in caeruleam lucem atque aureum fulgorem, in auroram, in auroram!

CAPUT IV

Ultimis vitae diebus pater Latour certum vivendi ordinem sibi constituit; nam si consuetudo rerum ordine agendarum ei sano necessaria fuerat, multo magis aegrotanti necessaria erat. Prima luce Bernardus aquam calidam afferebat, barbam ei radebat, eumque lavantem adiuvabat. E villa rustica nihil secum attulerant praeter vestes linteaminaque et supellectilem argenteam ad corporis cultum pertinentem, quae Olivares episcopo tot ante annos dono dederant; triginta iam annos ille manus in pelvi illa malleo ducta lavaverat.

Precibus matutinis absolutis, Magdalena ientaculum afferebat, ipseque in sella commoda sedebat dum illa lectum sternebat cubiculumque ordinabat. Tum demum ad hospites excipiendos paratus erat. Archiepiscopus, si domi erat, paulisper ad eum veniebat; item mater antistita et medicus Americanus. Reliquum tempus ante meridiem Bernardus ei clara voce legebat, modo sancti Augustini scripta, modo epistulas dominae de Sévigné, modo Pascalium, cuius scripta maxime diligebat.

Interdum horis matutinis quaedam de veteribus dioecesis missionibus iuveni discipulo dictabat, quae ipse casu compererat et oblivioni tradi metuebat. Haec omnia ordine ac ratione conscribere cupiebat, sed vires deerant. Vera illa atque commenta quae ad aetatem praeteritam pertinebant fortasse interitura erant; iam enim veteres narrationes, mores et superstitiones paulatim exstinguebantur.

Nunc dolebat quod olim non satis otii habuisset ad ea litteris mandanda, ut res fugientes quasi tenui quodam ac flexili linguae Gallicae reticulo excipere potuisset.

Per multos quidem annos iuvenum sacerdotum, quos instituebat, animos ad fortitudinem pietatemque primorum illorum missionariorum, fratrum Hispanicorum, converterat, affirmans suam vitam, cum primum in Novum Mexicum venisset, prae eorum vita commodam atque facilem fuisse. Etsi interdum per complures hebdomadas foris degebat, parco victu, sub divo dormiens, nec corporis munditiam tueri valens, saltem sentiebat se inter homines sibi benevolos versari, ubi apud quemvis focum benigne exciperetur.

At patres Hispani qui primum ad Zunios pervenerant, inde septentrionem versus ad Navajos, ad occidentem ad Hopios, orientem versus ad omnes Indorum pagos inter Albuquerque et Taos dispersos, in regiones infestas penetraverant, vix quicquam viatici praeter breviarium crucemque ferentes. Si quando Indi mulos eis eripuerant, quod saepe accidebat, pedibus iter faciebant, nec vestem mutatoriam nec cibum nec aquam secum ferentes. Quam graves illae aerumnae essent, Europaeus vix cogitare poterat.

Terrae veteris orbis ad vitae humanae formam usu diuturno conformatae erant, velut tegumentum homini circumdatum, quasi alterum eius corpus. Ibi herbae silvestres et fructus sponte nascentes atque fungi silvestres esui erant; aquae fluminum dulces, arbores umbram tectumque praebebant. In desertis autem salibus alcalinis infectis aquae lacunarum noxiae erant, nec herbae fruticesve quidquam esurienti ad victum praebebant.

Omnia ibi arida, spinosa, acuta: yucca quam gladium Hispanicum vocant, iuniperus, sarcobatus, cactus; lacertae, serpentes crepitantes, atque homines vitae saevitia efferati. Illi primi missionarii nudi velut in durum ipsum pectus terrae se proiecerant, quae ad ipsorum gigantum patientiam temptandam facta esse videbatur. In desertis eius siti angebantur, inter saxa fame conficiebantur, arduas fauces saxosas pedibus lapidibus contusis ascendebant descendebantque, longa ieiunia cibis immundis ac taetris frangebant.

Certe isti Famem, Sitim, Frigus, Nuditatem pertulerant tanta acerbitate, quantam sanctus Paulus fratresque eius ne mente quidem fingere potuissent. Quicquid primi Christiani passi erant, id totum in parvo illo tutoque orbe Mediterraneo acciderat, inter mores antiquos et loca iam pridem cognita. Si martyrium sustinuerant, inter fratres suos mortui erant, eorum reliquiae pie servabantur nominaque in ore virorum sanctorum vivebant.

Cum episcopus una cum suis sacerdotibus Arvernis ad veteres missiones equitabat, ubi olim martyres occisi erant, admonebat eos neminem scire posse quantas ibi fides victorias rettulisset, cum unus homo albus inter tot infideles solus tormenta mortemque subiret, aut quas visiones et revelationes Deus ei fortasse concessisset, quibus saevus ille exitus leniretur.

Cum pater Latour iuvenis primum in Mexicum Vetus descendisset, ut iura sedis suae ab episcopo Durangensi reciperet, in itinere sacerdotes ex missionibus Sonorae et Californiae Inferioris venientes convenerat; illi multa narraverant de miris ac beatis rebus quas primi Franciscani missionarii experti erant. Per vastas solitudines eorum iter parvis velut miraculis floruisse videbatur.

Aliquando, cum clarus pater Iuniperus Serra duoque eius comites flumen loco insidioso transire conantes in summo vitae discrimine versarentur, ignotus quidam vir e saxis adversae ripae subito apparuit, atque Hispanice eos appellans iussit ut se sequerentur ad locum adverso flumine paulo superius situm, ubi tuto vado transierunt. Nomen suum sciscitantibus nihil certi respondit atque evanuit.

Alio tempore, cum immensam planitiem transirent, aqua deficiente paene viribus destituti, eques iuvenis eos assecutus tria mala punica matura dedit,

mox concitato equo abiit. Ea mala non tantum sitim sedaverant, sed vires recreaverant atque corroboraverant haud minus quam cibus uberrimus; ita reliquum iter tamquam recentibus viribus instructi confecerunt.

Nocte quadam, cum pater Latour per Durangensem regionem iter faceret, in amplo praedio rustico hospitio acceptus est, ubi capellanus domesticus forte ex una missionum occidentalium venerat; is narravit rem de eodem patre Iunipero, quae in ipsius monasterio a priscis temporibus memoria tradebatur.

Pater Iuniperus, inquit, uno comite tantum ad illud monasterium pedibus aliquando advenerat, nullo commeatu instructus. Fratres eos stupentes receperant, cum crederent homines tam vastam solitudinem adeo inopes viatici pedibus pertransire non potuisse. Superior quaesivit unde venissent, dixitque missionem eos sine duce ac sine commeatu dimittere non debuisse. Mirabatur quomodo vivi pervenire potuissent.

Iuniperus autem respondit omnia sibi optime cessisse, atque in via se apud pauperem quandam familiam Mexicanam perhumaniter hospitio acceptos esse. Quibus auditis mulio, qui ligna fratribus apportabat, cachinnavit, affirmans per duodecim leucas nullam domum esse nec quemquam in illa harenarum vastitate habitare; idem fratres confirmabant.

Tum pater Iuniperus et socius quae sibi accidissent ex ordine enarraverunt. Profecti erant pane et aqua unius tantum diei viatico instructi. Postridie autem ab aurora per desertum cactis obsessum iter faciebant; iam animis deficientibus, sub solis occasum tres populos ingentes eminus conspexerunt, qui in extrema luce altissimi videbantur. Ad eos properaverunt.

Cum arboribus appropinquarent, quas ingentes virentesque conspiciebant et quae seminum lanuginem largiter spargebant, asinum viderunt trunco arido alligatum, qui e sabulo eminebat. Dum asini dominum quaererent, casulam Mexicanam reppererunt, cui iuxta ianuam furnus erat, atque in pariete serta piperum rubrorum dependebant. Cum eos magna voce appellavissent, egressus est Mexicanus quidam aetate venerabilis, pellibus ovium indutus, qui eos benigne salutavit ac rogavit ut illic noctem agerent.

Cum eo ingressi omnia munda atque decora esse animadverterunt; uxor autem, iuvenis femina forma egregia, pultem ad focum lente agitabat. Filiolus eius, vix infantiam egressus et solo indusiolo vestitus, humi prope matrem cum agnulo quem domi alebant ludebat.

Compererunt homines illos mites, pios, et sermone culto esse. Vir se suosque pastores esse dixit. Sacerdotes ad mensam eorum consederunt unaque cum eis cenaverunt, postea preces vespertinas legerunt. Hospitem de regione, de ipsius vivendi ratione, de locis ubi gregem pasceret interrogare cupiverant;

sed mira quaedam dulcisque lassitudo eos oppresserat, et singuli pellem ovillam sibi datam sumentes in solo decubuerunt profundumque somnum ceperunt.

Mane experrecti cuncta ut pridie invenerunt, cibumque in mensa paratum; sed familia aberat, ne agnulo quidem relicto. Existimaverunt patres eos ad gregem curandum discessisse.

Qua narratione audita fratres monasterii obstupuerunt, affirmantes tres quidem populos una in deserto crescentes ibi esse, notissimum viatoribus signum; si quis tamen colonus eo migrasset, recentissime venisse oportere. Itaque Iuniperus et pater Andreas comes eius, cum nonnullis fratribus ac mulione qui rem irridebat, in solitudinem reversi sunt ut rem explorarent. Tres altas arbores invenerunt, lanuginem spargentes, et truncum aridum cui asinus alligatus fuerat.

Sed neque asinus ibi erat, neque domus, neque furnus ad ianuam. Tum ambo patres in eo loco benedicto genua flexerunt terramque osculati sunt, intellegentes quaenam Familia eos illic hospitio exceperat.

Iuniperus fratribus confessus est simul atque domum ingressus esset, mira quadam cupiditate pueruli in ulnas tollendi se captum esse, sed illum matri semper adhaesisse. Dum sacerdos preces vespertinas legebat, puer humi ad genu matris innixus sedebat agnulum in sinu tenens; patri autem difficile erat oculos in breviario continere.

Post preces, cum hospitibus bonam noctem apprecaretur, super puerulum se inclinaverat ut ei benediceret; at puer ipse manum sustulerat et parvulo digito crucis signum in fronte patris Iuniperi descripserat.

Haec de Sacra Familia patri Iunipero apparente narratio vehementer episcopi animum commovit, cum ad focum illius amplae villae rusticae, ubi nocte hospes degebat, audivisset. Adeo eam dilexit ut sibi tantum bis eam repetere permiserit: semel monialibus in coenobio matris Philomenes Riomi, semel Romae in convivio a cardinale Mazzucchi dato.

Semper nescio quid venustum est in ea imagine qua magnitudo ad vitae simplicitatem redit: velut si regina cum puellis rusticis fenum secet. Quanto tamen carius animum tangit opinio Illos, post tot saecula historiae ac gloriae, iterum primas suas partes egisse sub specie humillimae familiae Mexicanae, infimae inter infimas, pauperrimae inter pauperrimas, in solitudine ad extremos terrae fines habitantis, ubi vix ipsi angeli Illos invenire possent!

CAPUT V

Post prandium meridianum senex archiepiscopus dormire se simulabat. Rogaverat ne quis se ante cenam interpellaret; pretiosae enim ei erant longae illae solitudinis horae. Lectus in obscuriore cubiculi parte positus erat, ubi umbrae oculis requiem praebebant; diebus serenis altera pars solis lumine abundabat, diebus autem cinereis ignis in foco ardentis splendor in albis parietibus undulatis tremulus ludebat.

Tam immobilis iacens ut stragula corpori imposita vix moverentur, manibus molliter vel super linteum iuxta se vel super pectus compositis, episcopus vitam suam memoria retractabat. Interdum, cum cetera membra immota essent, pollex dextrae manus anulum in indice positum leviter tangebat, amethystinum, cui verba «Auspice Maria» insculpta erant, quo pater Vaillant ad litteras obsignandas utebatur. Tum fere sine dubio de Iosepho cogitabat: de vita quam una in hoc ipso conclavi egerant ... in Ohio ad Magnos Lacus ... iuvenes Parisiis ... pueri Montisferrandi. Multa in communi missionum vita libenter repetebat animo; quam saepe vero et quam amanter prima eius initia recordabatur!

Ambo adhuc iuvenes erant, viginti et aliquot annos nati, seniorum sacerdotum in paroeciis adiutores, cum Claromontium venisset episcopus quidam Ohioensis, genere Arvernus, qui sacerdotes sponte ad missiones suas occidentales obeundas proficisci cupientes quaerebat. Pater Ioannes et pater Iosephus eum in seminario disserentem audiverant, deinde secreto cum eo collocuti erant.

Priusquam episcopus in septentrionales partes rediret, ambo spoponderant se constituto die Lutetiae Parisiorum ei obviam ituros, aliquot hebdomadas apud Collegium Missionum Exterarum in via quae rue du Bac appellatur ad opus se praeparaturos, tum una cum eo e portu Coriallo (Cherbourg) navigaturos.

Uterque sacerdos iuvenis sciebat familiares consilio suo vehementer adversaturos esse; itaque statuerunt nulli rem aperire, nemini valedicere, sed vestibus saecularibus induti furtim abire. Alter alterum confirmabat exemplo sancti Francisci Xaverii, qui in Indiam missionarius profecturus simili modo discessisset, «praeter domum parentum sine salutatione transiisset», ut in schola didicerant: verba puero Gallo formidolosa.

Patris Vaillant condicio praecipue acerba erat. Pater enim eius, vir severus et taciturnus, iam diu viduus, filios amore tam anxio ac tenaci diligebat, ut nihil sibi vitae praeter filiorum vitam reliquum esse videretur. Iosephus natu maximus erat. Tempus inter consilium susceptum et eius exsecutionem ei

angore plenum fuit. Quo propior dies profectionis fiebat, eo macrior et pallidior videbatur.

Convenerant ut fatalis diei prima luce in agro quodam extra oppidum Riom se convenirent atque ibi raedam publicam Lutetiam petentem exspectarent. Ioannes Latour, postquam rem decreverat et fidem dederat, nihil dubitabat. Constituto mane e domo sororis clam egressus per oppidum adhuc sopitum ad agrum in monte situm iter fecit, qui ob loci praeruptam naturam velut in latus inclinabatur, et in gravi luce nubilae aurorae viriditatem quandam pallidam ac frigidam primum ostendere coeperat.

Ibi socium miserrima in condicione invenit. Iosephus per totam noctem agros pererraverat, modo propositum tenens, modo ab eo deficiens. Facies lacrimis intumuerat; frigore tremebat, vocem regere non poterat.

«Quid faciam, Ioannes? Subveni mihi!» clamavit. «Neque patris mei cor frangere possum neque votum quod Deo feci violare. Mori malim quam alterutrum facere; immo utinam hoc ipso dolore hic atque nunc mori liceat!»

Quam perspicue senex archiepiscopus hanc rem ante oculos revocabat: duos iuvenes in agris sub luce cinerea matutina, vestitu mutato tamquam sceleratos, clam domos suas fugientes. Nesciverat quo modo amicum consolaretur; videbatur sibi Iosephum plus quam humana natura ferre posset cruciari, immo inter contrarias voluntates quasi in duas partes distrahi. Dum bracchiis invicem insertis huc illuc incedebant, sonitum cavum audiverunt: raeda publica per fauces montium cum strepitu devolvebatur.

Iosephus constitit et vultum manibus occultavit. Buccina aurigae equo insidentis insonuit.

«Allons!» inquit Ioannes hilari voce. «L'invitation du voyage! Mecum Lutetiam venies. Illuc ubi pervenerimus, si pater tuus tibi nondum placatus erit, ab episcopo F—— impetrabimus ut te promissi religione solvat, et Riom redire poteris. Res simplicissima est.»

Ad viam procurrit et aurigae manu signum dedit; raeda substitit. Momento post ambo iam vehebantur; nec multo post Iosephus lassitudine fractus in sede obdormivit. Semper tamen dicebat, nisi Ioannes Latour illa tormenti hora sibi adfuisset, se reliquam omnem vitam in regione Puy-de-Dôme sacerdotem paroecialem futurum fuisse.

Ex duobus illis sacerdotibus qui primo vere Riomo profecti erant, Ioannes Latour longe aptior ad vitam missionariam videbatur: erat enim mente sana in corpore sano. Per hebdomadas quas in Collegio Missionum Exterarum vici du Bac egerant, praepositi valde dubitaverant an Iosephus laboribus vitae

missionariae sufficeret. At post longam annorum probationem corpus illud debile plus sustinuerat plusque effecerat.

Saepe pater Latour affirmabat dioecesim suam vix ullo modo praeter fines mutari. Mexicani semper Mexicani, Indi semper Indi manebant. Sancta Fides urbs quieta et semota erat, opibus naturalibus carens, commercio parum valens. Pater autem Vaillant in medium vasti industriae ac mercaturae incrementi tumultum coniectus erat, ubi astutia frausque cum honesta provehendi se cupiditate certabant, in regione quae saltibus quibusdam subito crescebat, tum gravissimas rerum conversiones ac ruinas patiebatur.

Quotannis, etiam postquam claudus factus erat, multa milia miliariorum Anglicorum raedis publicis et sua carruca per oppida montana conficiebat, quae modo opulenta, modo inopia exhausta atque deserta erant: Boulder, Gold Hill, Caribou, Cache-à-la-Poudre, Spanish Bar, South Park; tum secus flumen Arkansas ad Cache Creek et California Gulch.

Neque pater Vaillant contentus erat simpliciter sacerdotis missionarii munere fungi: nova quoque incepta suscipere coeperat. Praeclaram Ecclesiae in Coloradensi regione futuram fortunam prospiciebat. Cum ipse tam pauper esset ut ne mediocriter quidem commodam domum sacerdotalem habere posset, iam vastos agrorum tractus Ecclesiae comparare instituit. Multam terram exigua pecunia emere poterat; sed etiam exiguam illam summam a mensariis faenore exitioso mutuari necesse erat.

Mutuam pecuniam accepit ad scholas et monasteria exstruenda; faenoris vero onus eum paene consumebat. Per Ohionem, Pennsylvaniam, Canadam pecuniae corrogandae causa longa itinera faciebat, ut usuras persolveret, quae velut globus nivis volutus in dies augebantur. Societatem agris comparandis condidit, trans mare profectus in Gallia syngraphas faenebres venales proposuit ut pecuniam contraheret; sed negotiatores improbi eius nomini infamiam attulerunt.

Cum septuagesimum fere annum ageret, altero crure quattuor unciis Anglicis altero breviore, pater Vaillant, tum primus Coloradi episcopus, Romam arcessitus est ut coram curia pontificia rationes suas pecuniarias implicatissimas explicaret; nec sine magno labore cardinalibus satisfacere potuit.

Cum nuntius per fila electrica ad Sanctam Fidem pervenisset episcopum Vaillant mortuum esse, pater Latour statim nova via ferrata Denverium contendit. At vix nuntio credere poterat. Meminit veteris cognominis «Trompe-la-Mort» et reputavit quam saepe antea trans montes ac deserta properavisset, vix ausus sperare se amicum vivum reperturum esse.

Mira res: pater Latour numquam vere sentire potuit se funeri patris Iosephi interfuisse, vel potius Iosephum ipsum ibi adfuisse. Seneculus ille aridus in loculo iacens, simia vix maior, nihil cum patre Vaillant commune habere videbatur. Iosephum non minus clare quam Bernardum ante oculos videre poterat, sed semper qualis fuerat cum primum in Novum Mexicum simul venerant.

Neque id mera ex animi teneritudine proficiscebatur: talis imago patris Iosephi memoriae eius obversabatur, nec aliam repraesentare poterat. Ipsius vero funeris memoriam libenter colebat, tamquam publicam meritorum amici agnitionem. Sub tentorio in aperto celebratum est; nullae enim aedes Denverii, immo ne in universa quidem occidentali illa longinqua regione, satis amplae erant ad exequias eius Blancheti celebrandas.

Duobus iam ante diebus ex pagis atque metallorum fodinis multitudines per montes confluxerant; in plaustris, tabernaculis, horreis pernoctabant; in area monasterii tanta hominum multitudo convenerat, quantam in gentis universae comitiis videre posses. Tum in illo funere res quaedam insolita accidit.

Pater Revardy, sacerdos Gallus qui amplius viginti ante annis e Sancta Fide cum patre Vaillant Coloradum discesserat, atque ex eo tempore adiutor et vicarius eius fuerat, in Galliam quibusdam negotiis episcopi causa missus erat. Ibi medicus pronuntiaverat eum morbo letali laborare; ille continuo navem conscendit atque domum properavit, ut episcopo Vaillant negotiorum rationem redderet atque in ipso officio moreretur.

Cum usque ad Chicagiam pervenisset, gravi morbi impetu correptus in valetudinarium catholicum delatus est, ubi aegerrime iacebat. Quodam mane nutrix casu ephemeridem iuxta lectum reliquit; quam obiter inspiciens pater Revardy nuntium mortis episcopi Coloradensis legit. Soror reversa aegrotum vestitum invenit. Ipse sorori persuasit se confestim raeda ad stationem ferriviariam vehi debere. Denverium ubi pervenit, in carrucam conducticiam ascendit et se ad episcopi funus duci iussit.

Eo tum pervenit cum sacra funebria paene ad medium processissent; neque quisquam umquam oblitus est spectaculi illius viri morientis, auriga duobusque sacerdotibus sustentati, per turbam procedentis atque iuxta feretrum in genua procumbentis. Sella ei allata est; reliquo ritu sedit, fronte ad oram loculi appressa. Cum episcopus Vaillant ad sepulcrum efferretur, pater Revardy in valetudinarium translatus est, ubi paucis post diebus mortuus est.

Hoc unum erat ex multis exemplis singularis illius amoris atque constantis pietatis quam pater Iosephus tam saepe excitaverat tamque diu apud homines rubros, flavos, albosque retinuerat.

CAPUT VI

Per ultimas illas vitae suae hebdomadas episcopus de morte ipsa perraro cogitabat; praeterita enim relinquebat. Futura sibi ipsa consulerent. Attamen moriendi rationem mutationesque, quae in hominis opinionibus et rerum aestimatione fierent, mentis quadam curiositate perscrutari cupiebat. Vita ei magis magisque videbatur aliquid quod animus sui conscius experiretur, non autem ipse animus sui conscius. Hanc persuasionem a vita sua religiosa seiunctam esse arbitrabatur; quasi nova quaedam lux erat quae ei, homini atque animanti mortali, affulsisse videbatur.

Animadvertit etiam se iam alio iudicio facta aestimare, sive sua sive aliorum. Errata vitae suae parvi iam momenti videbantur, velut casus viatori in itinere fortuito obvenientes, ut naufragium in portu Galvestonensi aut currus equis effrenatis abreptus, quo vulneratus erat cum primum Novum Mexicum ad sedem episcopalem sibi destinatam peteret.

Observabat praeterea in recordationibus suis recentia iam a remotis temporibus in memoria sua non distingui. Hiemes quas puer ad mare Mediterraneum apud consobrinos egerat, dies studiorum suorum in Urbe Sacra, aeque clare recordabatur atque adventum domini Molny et constructionem cathedralis suae. Mox tempus fastis distinctum omnino relicturus erat; iamque ei numeratio dierum nihil valebat. In media velut conscientia sua considebat; nullus e prioribus animi statibus exciderat, nullum tamquam rem iam superatam reliquerat.

Illi omnes animi status velut ad manum erant, nec ullus erat quem intellegere non posset.

Interdum, cum Magdalena aut Bernardus introisset eumque aliquid interrogasset, complura momenta elabebantur antequam animum ad praesentia revocaret. Sentiebat illos mentem eius deficere existimare; mens autem in alia quadam amplae vitae suae imaginis parte, illis prorsus ignota, mira alacritate versabatur.

Cum res postulabat, ad praesentia reverti poterat. Sed pauca iam erant quae ad praesentem eius vitam pertinerent: pater Iosephus mortuus erat, ambo coniuges Olivares mortui, Kit Carson mortuus; soli ii qui minores in vita eius partes egerant adhuc supererant. Quodam tamen mane, aliquot hebdomadibus post episcopi in Sanctam Fidem reditum, unus e viris fortibus, qui olim vitae eius plenioris participes fuerant, non memoriae imago sed ipse corpore apparuit, sub tenui praesentis temporis lumine: Eusabius Navaius.

Ad flumen Colorado Chiquito nuntium acceperat, per stationes mercatorias deinceps traditum, senis archiepiscopi vires deficere; itaque Indus

Sanctam Fidem venit. Iam et ipse senex erat. Iterum graciles utriusque manus inter se consertae sunt. Episcopus umoris guttam ab oculo abstersit.

«Hunc congressum optavi, amice. Te accersere cogitaveram, sed longum est iter.»

Senex Navaius subrisit. «Nunc iam iter non longum est. Curru ferriviario advenio, pater. In oppido Gallup currum ferriviarium conscendo, eodemque die hic sum. Meministine cum olim e mea terra una Sanctam Fidem venimus? Quanto tempore iter confecimus? Paene duas hebdomadas. Homines nunc celerius iter faciunt; sed an ad meliora pergant nescio.»

«Futura cognoscere conari non debemus, Eusabi. Praestat nescire. Quid de Manuelito?»

«Manuelito bene valet; etiam nunc suae genti praeest.»

Eusabius non diu mansit; dixit tamen se postero die rediturum, quod sibi in urbe Sancta Fide negotia essent quae per aliquot dies eum retinerent. Re vera nullum ibi negotium habebat; sed patrem Latour intuens apud se cogitaverat: «Haud multum ei iam temporis superest.»

Postquam discessit, episcopus ad Bernardum conversus est: «Mi fili, ad eam aetatem perveni ut duas magnas iniurias tandem correctas viderem: servitutem hominum nigrorum abolitam et Navaios in patriam suam restitutos.»

Multos per annos pater Latour dubitaverat an bella cum Indis umquam cessatura essent, dum vel unus e Navaiis aut Apachis superesset. Nimium multi mercatores et officinarum domini ex bello illo magnas opes sibi comparabant; potens quaedam factio politica atque ingentes pecuniae copiae ad id bellum fovendum adhibebantur.

CAPUT VII

Mediam episcopi aetatem in Novo Mexico Navaiorum vexatio atque e patria sua expulsio obscuraverant. Cum primum ad novam dioecesim venisset, Eusabio amico facto, huius gentis rebus studere coeperat; Navaios admirabatur; eorum vita animum eius ad novas rerum imagines excitabat.

Quamquam gens illa vaga multo tardius quam Indi qui in vicis, quos pueblos appellant, certis sedibus habitabant mores hominum alborum recipiebat, multoque minus de missionariis religioneque hominum alborum curabat, maior quaedam vis in ea patri Latour inesse videbatur. Sub taciturnitate, cuius sensum nemo perscrutari poterat, consilium atque firma persuasio latebant; nescio quid impigrum et alacre, quod quasi aciem haberet. Navaios e terra, quam per tot aetates tenuissent ut nemo eius possessionis initium meminisset, expelli tam manifesta iniuria videbatur, ut ad caelum clamaret.

Numquam oblivisci poterat hiemis illius horrendae, cum Navaii velut ferae venarentur atque milibus ex finibus sibi ad habitandum reservatis ad locum Bosque Redondo appellatum, trecentis miliariis Anglicis distantem ad flumen Pecos situm, pellerentur. Complura centena virorum, mulierum puerorumque in itinere fame frigoreque perierunt; oves equique montes transgrediendo defatigati conciderunt. Nemo sua sponte ibat; omnes fame atque militum mucronibus cogebantur, per dispersas turmas capiebantur, immaniter in exsilium abducebantur.

Ipse eius amicus Kit Carson, in hac re male consultus, reliquias illius gentis nondum domitas tandem subegerat; eos enim in intimos recessus faucium Chelly persecutus erat, quo e pascuis suis silvisque pinetis profugerant, ut ibi postremum certamen committerent. Pastores erant, quibus praeter pecora nihil erat; feminis liberisque onerati erant; parum armati, glandium pulverisque pyrii penuria laborantes. Illae tamen fauces antea semper militibus albis inaccessae fuerant.

Navaii credebant eas vi capi non posse. Antiquos suos deos in illarum faucium abditis sedibus habitare arbitrabantur; sicut saxum illud suum quod Shiprock appellant, locus erat inviolabilis, cor ipsum ac velut umbilicus vitae gentis.

Carson eos secutus in mundum illum occultum, inter praeruptas rubri lapidis arenacei rupes inclusum, commeatus eorum corrupit, segetes in abditis eius vallis recessibus vastavit, hortos persicorum in gradibus rupium dispositos, quos Navaii tantopere diligebant, excidit. Cum omnia sibi sacra vastari viderent, animos demiserunt. Non se dediderunt; pugnare tantum

destiterunt atque capti sunt. Carson, miles iussis obtemperans, crudele illud militare opus peregit. Fortissimum tamen Navaiorum ducem capere non potuit.

Etiam postquam gens eius in faucibus Chelly gravi clade oppressa erat, Manuelito adhuc liber vagabatur. Tum Eusabius Sanctam Fidem venit, episcopum Latour rogaturus ut Manuelito apud Zunios conveniret. Sciebat episcopus se, cum sacerdos esset, imprudenter acturum esse si cum duce proscripto conveniret; idem tamen homo erat et iustitiae amans. Sic tamen ab Eusabio rogatus est ut negare non posset. Cum Eusabio profectus est.

Etsi magistratus magnum pretium pollicebantur ei qui Manuelito vivum mortuumve traderet, ille clara luce e finibus suae genti assignatis ad Zunios equo vectus est, comitantibus fere duodecim sociis, omnibus in equis miseris fameque paene confectis. In regione Eusabii, ad flumen Colorado Chiquito, hactenus latuerat.

Sperabat Manuelito episcopum Vasingtoniam iturum atque, priusquam gens sua funditus deleretur, apud magistratus causam eius defensurum. Nihil a magistratibus petebant, patri Latour dicebat, nisi ut religionem suam terrasque paternas retinere sibi liceret, quas inde ab antiquissimis temporibus tenuissent. Patriam enim ipsam, explicabat, religionis suae partem esse; alteram ab altera seiungi non posse.

Fauces Chelly pater ipse noverat: in illis gentem suam olim habitavisse dicebat, cum parva adhuc atque infirma esset; eas gentem aluisse atque servavisse, eas matrem eorum fuisse. Quin etiam dii eorum illic habitabant, in illis aedibus candidis, quae in speluncis alte in praerupta rupium fronte sitis nullo aditu patebant, quaeque antiquiores erant quam ipse hominum alborum mundus, in quas nemo e viventibus umquam penetravisset. Ibi deos suos habitare dicebat, sicut Deum patris Latour in ecclesia eius habitare.

Ad septentrionem autem faucium Chelly saxum Shiprock stabat, gracilis rupes in immensam altitudinem surgens, sola in plano deserto. Quod saxum, ex intervallo quinquaginta fere miliariorum Anglicorum visum, navem piscatoriam uno malo velisque plenis instructam referre videtur; ideo homines albi tale nomen ei imposuerunt. Indis tamen aliud nomen est; saxum illud olim navem per aera vectam fuisse credunt.

Multis abhinc saeculis, narrabat Manuelito episcopo, rupem illam per aera delatam esse, parentes gentis Navaiorum in summo vertice vehentem ex regione longe ad septentrionem sita, ubi omnes populi creati essent; quemcumque locum illa terram delapsa occupavisset, eum genti suae patriam futurum esse. In terram desertam delapsam esse, in qua difficillimum

hominibus esset vivere. Sed tandem fauces Chelly repertas esse, ubi et perfugium et aqua numquam deficiens reperirentur.

Fauces illae saxumque Shiprock parentum benignorum instar genti suae fuerant, loca sibi templis sanctiora, immo sanctiora quam ulla loca hominibus albis sacra esse possent. Quo igitur modo trecenta miliaria Anglica abscedere atque in terra aliena habitare possent?

Praeterea Bosque Redondo ad flumen Pecos iacebat, longe ad orientem fluminis Rio Grande. Manuelito in harena regionum tabulam descripsit episcopoque explanavit a primordio gentis praeceptum esse ne sui umquam ad orientem trans Rio Grande, aut ad septentrionem trans Rio San Juan, aut ad occidentem trans Rio Colorado procederent; si fines illos transgrederentur, gentem interituram esse. Si pater Latour, sacerdos tanta auctoritate praeditus, Vasingtoniam proficisceretur haecque exponeret, forsitan magistratus verba eius audirent.

Conatus est pater Latour Indo explicare in civitate ubi Protestantium religio praevaleret unum esse quod Romanae Ecclesiae sacerdoti omnino non liceret: rebus publicis se immiscere. Manuelito reverenter audivit, sed episcopus sensit eum sibi fidem non habere. Ubi pater Latour sermonem finivit, Navaius surrexit et ait:

«Tu Cristobalis amicus es; ille gentem meam venatur eamque trans montes ad Bosque Redondo agit. Dic amico tuo numquam se me vivum capturum. Veniat et me occidat cum voluerit. Ante biennium greges meos numerare non poteram; nunc triginta mihi oves sunt et equi pauci fame confecti. Liberi mei radicibus vescuntur, de vita mea iam nihil curo. Sed mater mea diique mei in occidente sunt; ego flumen Rio Grande numquam transibo.»

Neque umquam transiit. In latebris mansit, donec gens eius ex exsilio rediit. Nam res improvisa accidit:

Bosque Redondo Navaiis prorsus ineptum repertum est. Terra quidem aquis ductis coli potuisset; illi autem pastores vagi, non agricolae erant. Pascua gregibus deerant. Ligna ad focum deerant; radices fruticis quem mesquite appellant effodiebant easque siccatas pro lignis incendebant. Terra salibus alcalinis plena erat; multa Indorum centena aqua insalubri perierunt. Tandem magistratus Vasingtoniae errasse se confessi sunt, quod magistratibus rarissime accidit.

Post quinquennium exsilii reliqui Navaiorum in loca sibi sacra redire permissi sunt.

Anno MDCCCLXXV episcopus architectum suum Gallum, antequam in Galliam rediret, per Arizonam secum duxit, iumentis ad sarcinas ferendas usus, ut illi nonnulla illarum regionum ostenderet; magnoque cum gaudio Navaios equites denuo libere per campos suos immensos discurrentes vidit.

Duo illi Galli usque ad fauces Chelly pervenerunt, ut mira illa aedificiorum in rupibus relictorum vestigia aspicerent. Iam rursus in imo quasi mundi recessu, inter immensas rupes arenaceas, segetes crescebant; oves sub magnificentibus populis pascebantur et e rivis aquae dulcis bibebant. Velut hortus Eden Indorum ille locus videbatur.

Nunc, cum senex atque aegrotus esset, imagines temporum illorum, tristes simul atque laetae, ante episcopi oculos subito refulgebant: vultus terribiles Navaiorum ad flumen Rio Grande exspectantium ut naviculis in exsilium transveherentur; longae agminum series exsulum qui superfuerant in patriam redeuntium, exiguos greges agentium, senes suos atque liberos portantium.

Recordabatur etiam dierum illorum quos apud Eusabium ad flumen Colorado Chiquito primo vere egerat, cum oves etiamtum parerent: equites fuscos per harenas vehi, agnos matribus orbatos in ulnis ferentes; iuvenem Navaiam agnum uberi suo admoventem, donec ovis quae ei lac praeberet inveniretur.

«Bernarde», murmurare solebat episcopus senex, «Deus mihi benignissimus fuit, quod tam diu vivere permisit ut veteres illas iniurias bono tandem exitu correctas viderem. Non iam credo, ut olim credebam, Indos interituros esse. Credo Deum eos servaturum.»

CAPUT VIII

Medicus Americanus cum archiepiscopo S—— et matre antistita de valetudine aegroti deliberabat. «Nunc cor eius praecipue laborat. Medicamentum ei exiguis portionibus identidem dabam, ut cor incitarem, sed iam nihil prodest. Vix audeo maiorem portionem dare; id enim mortem ilico afferre posset. Hinc illa tanta mutatio, quam in eo conspicitis.»

Mutatio autem haec erat: senex cibum appetere desierat, atque paene toto tempore dormiebat, aut dormire videbatur. Ultimo vitae eius die quam graviter aegrotaret iam late compertum erat. Ecclesia cathedralis toto die hominibus pro eo orantibus plena erat; moniales et anus, iuvenes et puellae assidue intrabant atque exibant. Aegrotus summo mane viaticum acceperat.

Quidam Indi ex vico Tesuque, qui ruri vicini eius fuerant, Sanctam Fidem venerunt atque in atrio domus archiepiscopalis totum diem sederunt, nuntios de eius valetudine opperientes; inter eos erat Eusabius Navaius. Fructosa et Tranquilinus, qui olim ei ministraverant, in ecclesia cathedrali inter supplices versabantur.

Mater antistita, Magdalena et Bernardus aegro aderant. Nihil fere supererat nisi ut vigilarent atque precarentur: adeo placide, nullo dolore vexatus, quiescebat. Interdum ex remissis oris lineamentis eum vere dormire intellegebant; tum vultus indolem eius atque animi praesentiam rursus prae se ferebat, quamvis oculos ne tum quidem aperiret.

Sub diei finem, in brevi illo crepusculo, cum candelae iam accensae essent, senex episcopus inquietari visus est; leviter se movit atque mussitare coepit. Gallice loquebatur; Bernardus nonnulla quidem verba excepit, sed quid diceret assequi non potuit. Iuxta lectum in genua procubuit: «Quid est, pater? Adsum.»

Mussitare pergebat, manusque paulum movebat. Magdalena putabat eum aliquid petere aut iis aliquid significare conari. At re vera episcopus animo omnino alibi erat: in agro viridi oblique declivi inter montes patrios stabat, iuvenemque, quem sub ipsius oculis proficiscendi cupiditas manendique necessitas velut in duas partes distrahebant, consolari conabatur.

In animo pii illius sacerdotis, lassitudine confecti, novam voluntatem quasi cudere conabatur; tempus autem urgebat, nam raeda publica Lutetiam petens iam per fauces montanas rotarum fragore devolvebatur.

Cum campana ecclesiae cathedralis paulo post noctis initium funebri sono insonuit, omnes Sanctae Fidei Mexicani in genua procubuerunt; idem fecerunt omnes Catholici Americani. Multi quoque, qui genua non flexerant, animo tamen precabantur. Eusabius et adulescentes Tesuquenses taciti discesserunt, ut suis rem nuntiarent; postero mane corpus senis archiepiscopi ante altare maius in ecclesia quam ipse exstruxerat positum iacebat.

FINIS